



## Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository



Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ  
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial  
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով  
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

**Share** — copy and redistribute the material in any medium or format

**Adapt** — remix, transform, and build upon the material

1902

391.99

10-87





12 9 NOV 2011

ՍԻՐԱՔ ԷՆ ՍԱՄՈՒԷԼ

891.99

Խ-97

այ.

ԲԱՐԻ ՀՕՐ

Կրթական դասեր

Գ Ր Ե Յ

ԽՐԻՍՏԵԱՆ ՀԱՅՐԻԿ

Տպագրեալ ծախիւք

Բարեյիշատակ Տոմսական ազնուական  
ԴԱՆԻԷԼ ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ ՄԵՇՈՒԻԼԵԱՆՑԻ  
Ղ Ղ Լ ա Ր Ե ց Լ ո յ

Հինգերորդ Տպագրութիւն

Վ Ա Ղ Ա Ր Հ Ա Պ Ա Տ

Տպարան Մայր Աթոռոյ Ս. Էջմիածնի.

1902

4008  
36379

891.99  
Խ-97



Доаволено цензурою. г. Тифлисъ,  
31 Мая 1902 г.

## Յ Ա Ն Կ Ն Ի Ի Թ Ո Յ

|                                                                | Երես |
|----------------------------------------------------------------|------|
| Դաս Ա.—Մարդ և աշխարհ . . . . .                                 | 1    |
| Դաս Բ.—Տիեզերք. բնական և բարոյական<br>օրէնք , . . . .          | 13   |
| Դաս Գ.—Անհատաւոր կեանք մարդկային ըն-<br>կերութեան . . . . .    | 25   |
| Դաս Դ.—Իշխանութիւն և հպատակ ժողովուրդ .                        | 40   |
| Դաս Ե.—Ժողովուրդ և ազնուականք աշխար-<br>հիւս . . . . .         | 65   |
| Դաս Զ.—Աշխատութիւն և հաց . . . . .                             | 84   |
| Դաս Է.—Ուղիղ անտեսութիւն կենաց. հաց<br>և բան . . . . .         | 103  |
| Դաս Ը.—Ինքնաշխատ յառաջագիմութիւն .                             | 128  |
| Դաս Թ.—Հանճար և ընկերական զօրութիւն                            | 141  |
| Դաս ժ.—Երջանիկ և ապերջանիկ կեանք աշ-<br>խարհիւս . . . . .      | 159  |
| Դաս ժԱ.—Բարգաւաճանք և նուազումն աշ-<br>խարհիւս ազգաց . . . . . | 179  |
| Դաս ժԲ.—Ժամանակ և պատահարք աշխար-<br>հիւս . . . . .            | 198  |
| Դաս ժԳ.—Աւետարան և ընկերսիրութիւն .                            | 217  |
| Վերջաբան Սիրաք առ Սամուէլ . . . . .                            | 230  |
| Բարեկամ ժողովուրդ Հայոց . . . . .                              | 233  |



ՄԻՐԱՐ ԵՒ ՍԱՍ

ԲԱՐԻ ՀՕՐ

Կրթական դասեր

ԴԱՍ Ա.

ՄԱՐԴ ԵՒ ԱՇԽԱՐՀ

Ինձ հօրս լուարով,  
որդեակի. եւ այնպէս  
արարէի, զի ապրես-  
ցիս. Սիրտ, Գլ. Գ.

ՈՐԴԵԱՆ ԻՐ Մամուէլ, դպրոցի դասերդ-  
արդէն փոքր ի շատէ աւարտեցիր. հասակդ  
զարգացաւ եւ այժմ հասեր ես մինչև ութն  
և տասն տմ. իբրև հայր պարտական եմ ես,  
որ աշխարհի ընդհանուր դասերը ես ինքս  
աւանդեմ քեզ. թէ ի՞նչ է մարդն աշխար-  
հիս վերայ, ի՞նչ է իւր ընկերական կեանք,  
ի՞նչ է իւր պարտիք եւ իրաւունք, ի՞նչ է ա-  
ռանձին կոչումն, ի՞նչ էր մարդոյն հին կեանք.  
և ի՞նչ է արդի կեանք, զոր քաղաքակրթու-



թիւն կը կոչեն, և ինչ են առհասարակ մարդոյն յառաջագիմութեան պայմաններ, ինչ են աշխարհիս վերայ այն ընտկան և պատահական պատճառներ, որով զմարդն երջանիկ և ապերջանիկ կառնեն: Մի խօսքով, աշխարհիս վերայ մարդուն վարած ընկերական կեանքին մի փոքր նկարագիրը պիտի հանեմք ըսել:

Որդեակ իմ, ընտանեկան կեանքին մէջ ծնար և հայրենի տան ու գաւառին մէջ զարգացար, այսուհետեւ կեանքիդ անձուկ շրջանն ընդարձակելով կը մտնաս աշխարհի լայնածաւալ շրջանին մէջ. ըստ պարտիքն է աշխարհ և մարդիկ ճանչնալ, և ինչ որ աչքի և մտքի լուսով կը տեսնաս աշխարհիս մէջ՝ առանց դիտելոյ ապշութեամբ չանցնիս. այլ քննես ու հետամուտ լինիս, թէ ինչպէս կը կառավարուի աշխարհ և մարդկային ընկերութիւն:

Եթէ ի բնէ և ի մօրէ կոյր ծնէիր, ես այս դասերը չէի աւանդերք ըսել, վասն զի առանց աչքի լուսոյ այս աշխարհ և բովանդակ տիեզերք տեսնելու՝ անհնարին կը լինէր, որ ես աշխարհի դասերն աւանդէի

դեղ, անհնարին կը լինէր նաեւ, որ դու միայն մտքի լուսով կարող լինէիր գաղափարել աշխարհիս իրաց դիտութիւնը: Սորա համար կազաղակէր Յիսուսին՝ մի կոյր, «Տէր, խնդրեմ՝ զի բացայց»: Դժբաղդ կոյր աչքի լոյս կը խնդրէր, յայտ է թէ աշխարհ և կենդանի կեանք տեսնալու համար էր: Նա իւր կուրութեան մէջ թշուառ էր, ոչ ինչ չէր տեսնար և ոչինչ չէր զգար, ոչ երկինք կը տեսնար լուսագունդ աստղերով, և ոչ երկրագունդ կը տեսնար ծառերով, ծաղիկներով, որպէս զի վայելէր և փառք տար իւր ստեղծողին և օրհնէր աշխարհի Արարիչը:

Իսկ դու, բարեբաղդ որդեակ իմ, որ աչքի լուսով ծներ ես, բիւրանգամ ծունր դիր և փառք տուր ըստ բարերար Ստեղծողին: Շնորհապարտ եղիր նաեւ ըստ ծնողին, որ կաշխատի լոյս տալ ու բանալ մտքիդ աչքը, որպէս զի դու երկու լուսով տեսնաս աշխարհ: Մարդիկ կան, որ կը չըլին աշխարհիս վերայ, կը տեսնան ու չեն տեսնար, այս մարդիկ մտաւորական լոյսէն զուրկ են, միայն աշխարհի արտաքին երեսն իբրեւ ստուեր կը տեսնան, և չը գիտեն աշխարհի ներքին



կեանք, բնական և բարոյական օրէնքներ, վարիչներ և շարժման զօրութիւններ և այլն:

Զանադիր եղիր, որդեակ իմ, որ մտաւորական լոյսդ պայծառ լինի, և որչափ պայծառանայ մտքիդ լոյս՝ այնչափ պայծառ ու պարզ կը տեսնաս աշխարհ և աշխարհի բաները, դու ստուերի նման չես անցեր աշխարհէս և աշխարհս ստուերի նման չես տեսնար. այլ տիրապէս կը տեսնաս թէ ինչ է մահկանացու մարդոյն կոչումն աշխարհիս վերայ, և ինչ է նորա դործ, վախճան ու նպատակ իւր կենաց մէջ:

Մարդոյն կոչումն և դործ շատ մեծ է աշխարհի վերայ: Աստուած կը ներշնչէ և Մովսէս կը պատմէ, թէ մարդ իւր Արարչապետին տիրական պատկերն զգեցած է. և ինչ է այս պատկերին նմանութեան կնիքն. — անմահ հոգին, և բանաւորութիւն, որով մարդն կը զանազանի բոլոր ստեղծական արարածներէն, խօսուն լեզուով, բանականութեամբ և հանճարով ճոխացած:

Սակայն դու մի այնպէս հասկնար, որ մարդն Աստուծոյ նոյնատիպ, և ամենայնիւ հաւասար ճշգրտաահան պատկերն է: Քնն

եթէ այսպէս կարծուի՝ ամբարշտական մեծամտութիւն է, զի մարդն իւր բարերար սկզբնատիպ Արարչին մի ամենափոքրիկ տիպարն է. նորա կատարեալ և անհաս իմաստութեան առաջ՝ մի անգէտ մանուկ է, մի նշոյլ է, որ մշանջենաւոր լուսէն երկրիս վերայ ձգուած է, և յաւիտենական անմահութեան առաջ մի հողակերտ մահկանացու է: Եւ ինչ համեմատութիւն կայ կաթ մի ջուր Ովկիանոսի ծովուն հետ, և կաթ մի շոգ՝ արեւու համատարած լուսոյն հետ:

Ուստի պէտք է ողջմտութեամբ այսպէս իմանամք, որ մարդն իւր բանականութեան խելքով ու հանճարով խիստ չափաւոր սահմանի մէջ փակուած է, և նորա բարերար Արարչին այնչափ ձիւրք ու զօրութիւն չնորհեր է մարդոյն, որչափ կամեցեր է: Այն, մարդն այս աշխարհիս հողազնդին վերայ իբրեւ իշխող տիրապետ կարգուած է իւր Արարչապետէն, տիրել բովանդակ երկրին, իշխել ծովուն ու ցամաքին, անասնոց ու թռչնոց, և ինչ որ կան, կը շնչեն ու կը սոսաւ երկրիս վերայ, զորս առ հասարակ մարդոյն հրամանին տակ դրաւ, ինչպէս կը խոս



տալանի Դաւիթ թէ «Ձամենայն ինչ հնազանդ արարեր ի ներքոյ սոխոյ նորա» և այլն... Աստի կիմանամք և ինչպէս կիմաստասիրեն եկեղեցւոյ վարդապետք՝ թէ Տէր Աստուած աշխարհիս ամէն բան մարդոյն համար ստեղծեր է, իսկ մարդն՝ Աստուծոյ համար, որ յաւիտեան օրհնէ և փառաւորէ իւր Արարիչն, իւր արդար և առաքինի կեանքով, որպէս ասէ Յիսուս. «Տեսցեն զգործս ձեր բարիս և փառաւորեսցեն զհայր»։ Սակայն կը յաւելում ասել մանաւանդ թէ՛ մարդ մարդուն համար կարգեր է, զի մարդոյն կեանք ընկերական է. մարդն ինքնին առանձին առանձին ոչինչ է, և ոչինչ զանազանութիւն չունի վայրենի կենդանիներէն, որոց բնակութիւն՝ լեռներու խորշեր և անտառներու մէջն է։

Ահաւասիկ այս պատճառաւ կը բարձրանայ մարդոյն կոչումն մեր ընկերական աշխարհին մէջ, և ընկերաբար վարելով իւր կեանքը կը յառաջագիմէ, մինչդեռ անասնոց կեանք նոյն կը մնայ առանց երբեք յառաջգիմութեան։ Մարդոյն յառաջագիմութիւն՝ իւր ընկերական կեանքէն է, ապա

թէ ոչ՝ մարդն ևս վայրենութեան և անասնոց կարգին մէջ կը մնար, ոչինչ շնորհ չէր իւր լեզուին և խօսակցութեան առաւելութիւն, երբ նորա միտքն ու հոգին վայրենութեամբ թանձրացած լինէր։ Մարդոյն ընկերական կեանքէն յառաջ եկաւ աշխարհաշինութիւն. մարդիկ աշխարհիս վերայ տիրապէս տիրեցին և տիրապէս կատարեցաւ Աստուծոյ հրամանն։

Դաւիթ կասէ, թէ Տէր Աստուած տիեզերքի ժառանգութիւն բաժնեց, Երկինքն՝ իւր բաժին առաւ, և Երկիրը՝ մարդոց որդիներուն ժառանգութիւն տուաւ. և բուսական աշխարհ իբրև մի դրախտ զարդաբերով՝ յանձնեց մարդոյն, որպէս զի գործէ ու պահէ զայն։ Յոյց կուտայ Տէր Աստուած թէ՛ մարդն աշխարհիս ադարակին մէջ մի գործաւոր մշակ է. պէտք է անդադար աշխատի արդիւնաւորել զայն, և որչափ ժրագործ լինի՝ զաշխարհ մշակութեամբ, շինութեամբ, գործունէութեամբ արդիւնաւորել, այնչափ աւելի կը վայելէ և կը բարդաւաճի իւր կեանք։

Այլ դու մի այնպէս ըմբռներ, որդեակ



իմ, որ ամենահարուստ մեծատունն Աստուած, աշխարհս իւր հարստութեամբ մարդոյն տուաւ իբրեւ սոսկ նիւթական կեանք, որ նա աշխատի, վաստակէ, ուտէ և վայելէ միայն երկրին բարեբք:

Եթէ այսպէս լինէր՝ ոչինչ գերազանցութիւն և առաւելութեան շնորհ չէր ունենար մարդն, երբ նա սոսկ նիւթական կեանքով ապրէր ինչպէս կապրին անասունք:

Դիտենք, մարդ աշխարհին հետ և նիւթական կեանքին հետ կապուած է, բայց իւր մեծ կոչումն կը պահանջէ, որ նիւթականին հետ կապէ բարոյական կեանք, և այդ է միայն, որ կը բարձրացնէ մարդոյն պատիւ և արժանաւորութիւնն. ապա թէ ոչ՝ մարդ կը նուաստանայ ու կը հաւասարի անասնոյ:

Ուստի աշխարհիս վերայ մարդոյն կոչումն, պատիւ, փառք, արժանաւորութիւն՝ իւր գործքերու կշիռն է. նա ինչ վիճակի կը լինի թող լինի, նորա նուիրական պարտիքն է ճանչնալ իւր կոչումն, ճանչնալ մարդկութեան վայելուչ կեանք, ճանչնալ նաեւ թէ ինքն այս աշխարհիս վերայ դիպուա-

ծով և ունայնաբար չէ եկեր, այլ մեծամեծ պարտիքներ կատարելու համար ծներ է, քանի որ կեանք ունի՝ պէտք է գործէ, վասն զի մահն ու գերեզման գիշեր կը բերեն, յորում այլ ևս մարդ կարող չէ գործել: Այս աշխարհ մարդոց առաքինութեան ասպարէզն է, ով որ ընթանալ գիտէ՝ նա միայն մրցանակ կառնու:

Կարգւած Սուրբ Գիւրք, Կարգւած Հայոց աշխարհի պատմութիւն և տես թէ առաքինի ոգիներ ինչպէս ընթացան: Նոյ իբրեւ այր կատարեալ՝ արդարութեամբ ընթացաւ՝ մլրցածակն առեց. Աբրահամ հաւատով ընթացաւ՝ մրցանակն առեց, Յակոբ ժուժկալութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց, Յովսէփ ողջախոհութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց, Մովսէս Աստուծոյ ժողովուրդին իբրեւ առաջնորդ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց, Յովր համբերութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց, Յեսու յաղթութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց, Սամուէլ հնազանդութեամբ ընթացաւ՝ մրցանակն առեց, Դաւիթ ապաշխարելով ընթացաւ՝ թողութեան մրցանակն ընդունեց: Յիսուս Դաւթի որդին խաչա-



կրութեամբ ընթացաւ՝ առեց այն մրցանակն և անունն, որ ի վեր է քան զամենայն անուն։ Առաքեալք նոյն խաչակրութեամբ ընթացան՝ մրցանակն առին. Հայրապետք եկեղեցին բարեզարդելով ընթացան՝ մրցանակն առին. Վարդապետք ուսուցանելով ընթացան՝ մրցանակն առին. Սուրբ Գրիգոր, իւր Որդիք և Թոռունք Հայոց աշխարհի համար ընթացան՝ մրցանակն առին. Սուրբն Սահակ ու Մեսրոպք, աշակերտներով հանդերձ գրելով թարգմանելով ընթացան՝ մրցանակն առին. քաջն Վարդան իւր ուխտագիր խմբով խաչով ընթացան՝ մրցանակն առին. և այլ ո՞ր մէկ համբեմքեղ Հայոց աշխարհէն, որք առաքինական վաստակով ընթացան՝ մրցանակն առին։

Թողունք անցեալ աշխարհի առաքինեաց դասն, թողունք եկեղեցւոյ սուրբ նահատակներ, որ արխնով ընթացան. ներկայ քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ մտնենք։ Ո՞վ կարող է համար բերել այն աշխատաւոր առաքինեաց թիւը, որք զօրհանապաղ կը տընին և կընթանան աշխարհիս աստարեղին վերայ, հանճարով, գիւտերով, արուեստով,

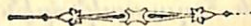
աշխարհաշինութեամբ, մեծագործութեամբ և այլ բազմադիմի շահաւէտ և արդիւնաւոր վաստակներով ճշմացուցին լիացուցին մարդոյն ընկերական կեանք, չեմ՝ յիշեր դիշներ և մամուլի անխոնջ թեւերը, որ զտիւ և զգիշեր լոյս տարածելով կը լուսաւորեն մարդոյն մտաւորական աշխարհ։

Արդ. կաւարտեմ այս դասը, և ուխտիւ կաւանդեմ քեզ, ծանիր, թէ ինչ է քո կոչումն աշխարհիս վերայ, և համեմատ ընթացիր քո կոչմանդ, որ հասնիս նպատակին և մրցանակն ընդունիս։ Թէ իբրեւ հաւատացեալ բոլոր սրտով պաշտէ քո Տէր Աստուած. թէ իբրեւ աշխարհի մարդ՝ քո զարավարութեամբ առաքինացիր. թէ իբրեւ ազատ մարդ՝ մի ստրկանար, այլ պաշտպանէ մարդկութեան պատիւ. թէ իբրեւ իշխան՝ օրէնքով իշխէ, արդարութիւն և իրաւունք սիրէ. թէ իբրեւ հպատակ՝ օրէնքով հնազանդիր. թէ իբրեւ եկեղեցւոյ հովիւ՝ հօտիգ վերայ անձնագիր եղիր. թէ իբրեւ գառն՝ արածող հովուին հետեիր. թէ իբրեւ ընկերական մարդ՝ ընկերական պարտիքներ սիրով կատարէ և միանդամայն ճանցիր իրա-



ւունքդ. թէ իբրև հայ և հայու զաւակ ազգըդ սիրէ. թէ իբրև Աւետարանին ընդհանուր մարդասիրութեան աշակերտ՝ ամէն մարդ անխտրապէս սիրէ:

Մի բան ևս պատուէր տամ քեզ. միշտ յուշիդ պահէ Պօղոսին խրատ, ուր և կը լինիս, թէ հայրենեաց և թէ օտար աշխարհի մէջ անդրդուելի կաց կոչմանդ վերայ, կարճատութեամբ կրօնէ ի կրօն մի փոխուիր: Հայոց աշխարհի զաւակն ես. Հայաստանեայց ազատ որդեգիրն ես, ի նոյն կաց և ի նոյն մեռիր. թող հայ ժողովուրդ տանի թաղէ դքեզ քո հարց ու նախնեաց դերեզմանին ծոցը:



Դ Ա Ս Բ.

## Տ Ի Ե Ջ Ե Ր Ք

Բնական և բարոյական օրէնք

Արարեւ զլուսին վասն ժամանակի, արեգակն ծանաւ ըզ-  
ծամ մտանելոյ խրոյ,  
Սալմու ճԳ. ԳԼ.

ՄԻՍՏԵՍ ես, որդեակ իմ Սամուէլ, աչքդ ըաց նայէ տիեզերքին վերայ. դարձիր դու խորապէս մտաքնին եղիր. զի տէր Աստուած իւր պետական աթոռը երկնից մէջ դնելով՝ բոլոր տիեզերքը՝ բնական և յաւիտենական օրէնքով կը կառավարէ. իւր օրէնքներն անշարժ և անփոփոխ են և ոչ ոք կարող է դայն շրջել կամ խախտել. ինչպէս աշխարհիս դրական և քաղաքային անհատաւ օրէնքեր. զորս միոյն մաս կը գրէ և միւսին կեղծանէ:

Բնական օրէնքով կը դառնայ արեւը, կը ծագի առաւօտ, լոյս կուտայ տիեզերաց, յերեկուն ի մայր կը մտնէ: Արեւ մեր կեանք



քին և ժամանակին չափն ու կշիռն է. կո-  
րոյէ մեր օրեր, տարին ու դարեր: Թող այս՝  
իւր լուսով ու ջերմութեամբ կը կենդա-  
նայնէ մեր աշխարհ, մարդիկ նորա լուսոյն  
տակ կը գործեն. եթէ անլոյս մնան՝ կը դա-  
դարին: Յելանէ մարդ ի գործս իւր, ի վաս-  
տակս ձեռաց իւրոց մինչև յերկոյ: Աստի  
կիմանալը թէ բնական աշխարհին լոյս  
սէտք է, որ մարդիկ գործեն. քանի՞ առա-  
ւել սէտք է լոյս մարդոյն մոռաւորական  
աշխարհին, որ կարենան ուղղութեամբ գոր-  
ծել:

Բնական օրէնքով գիշերավար լուսին  
մերթ կը նուաղի և մերթ կը լրանայ, կը  
մեռնի և դարձեալ կը ծնի, իւր շրջանն  
երեսուն օր է. և այս թուով կը չափէ ամի-  
սը, և տասներկու ամիսով՝ մի տարին կը  
բոլորէ: Նրկնականաբար այս երկու մեծ լու-  
սաւորներ մեզ նման բանաւոր մարդ չեն.  
բայց բնական օրէնքով գիտեն կատարել  
Աստուծոյ կամը, ինչպէս սաղմոսելով Արար-  
չին մեծագործութիւնը կը հռչակէ Դաւիթ.  
«Արարեր զլուսին վասն ժամանակի և արե-  
գակն ծանեալ զժամ մտանելոյ իւրոյ»:

Աստեղագէտ չեմ, որ երկնից բովան-  
դակ համաստեղութեանց վերայ ճառեմ և  
ծանօթութիւն տամ. քեզ, թէ քաղէս տիե-  
զերքի անհուն տարածութեան մէջ կը շար-  
ժին կը դառնան, մերթ կերկին մերթ կա-  
ներկութեան, և այս ամէն անսայթաք ըն-  
թացքը բնական օրէնքով կը կատարեն և  
երբէք զիրեար չեն դիմահարեր: Դու կը  
տեսնաս մարդիկ աշխարհիս վերայ կը շըր-  
ջին, շատ անգամ իրենց գլուխը իրարու  
դարնելով կը պատառեն: Երանի թէ մար-  
դոց գլուխներն ևս ճանչնային իւրաքանչիւր  
իրենց սահմանն ու շրջան:

Դառնանք երկրիս վերայ: Մեծն Ու-  
կիանոս երբեմն իւր ահեղ ալիքներով կուռի  
կը լեռնանայ և դարձեալ դաշտանալով իւր  
տեղը կը խաղաղի, այդ ևս բնական օրէն-  
քով է. զի ծովերու ամենիշխան Տէր՝ մանր  
աւաղանով պարիսպ քաշեր է ու մռնչող  
ալիքներուն գէմ սահման դրեր է, որ անդր  
չանցնին ու չողողեն երկիրը: Երանի թէ  
այդպէս մի սահման ևս մարդոյն համար  
դնէր գերիշխան Տէր. և իւր մէջ փակէր  
աշխարհակալութեան ոգին, որպէս զի արեան



ծովերով չողողէր խեղճ ժողովուրդը:

Ուսմիկն բնագէտ չէ որ տեսնայ, այլ միայն զարմանալով փառք կուտայ Աստուծոյ. նա չը գիտէ թէ ինչպէս յամարան անձրեւ կուգայ և ձմերան ձիւն. մեր մամիկներ մեզ կը պատմէին թէ հրեշտակներ ալիւրի նման ձիւն կը մաղեն երկրիս վերայ, մերթ մանրիկ մանրիկ, և մերթ խոշոր խոշոր:

Բայց դու գիտես, որ ծովէն ու ցամաքէն արեւուն զօրութեամբ գոլորշիներ ի վեր կը բարձրանան և խտանալով ամպ կը լինին. ամպերէն անձրեւ և ձիւն կը տեղան երկրիս վրայ, աղբիւրներ և վտակներ յորդելով կառատանան, գետերու մէջ կը վազեն, գետերն ևս կերթան ի ծով կը թափին. և այսպէս ծովու ջրեր շրջան կառնուն, ոչ կը նուաղին և ոչ կառաւելուն, ինչպէս կը գիտէ մեծն Սողոմոն թէ «Ամենայն ուղիք ի ծով գնան. և ծով ոչ լնու. ի տեղի յոր ուղք գնան, անդ նորին դառնան ի գնալը»: Ահաւասիկ զարմանալի այս անդրադարձութիւնն ևս բնական օրէնքով է, որ ծովեր ու ջրեր նոյն քանակութեան մէջ կը պահէ.

որչափ և ոչքան են ի սկզբանէ անտի՝ նոյն պիտի մնան մինչև ցյաւիտեան. զի Տէր Աստուած ամեն բան չափով և կշռով ստեղծեր է:

Ո՛վ, քանի զարմանալի է Արարչին կարգադրութիւն, զմեզ շրջապատող տարերք բոլորն ևս բնական օրինաց տակ հնազանդելով՝ նորա հրամանը կը կատարեն: Դու կը տեսնաս երբ գարուն կուգայ, գիտես թէ մեռած ցուրտ հողադնդիս նոր յարութիւն կուտայ, բոլոր բուսական տարերք մայրենի հողին ծոցէն ի վեր կը զարթնուն. կը ծլին կը բողբոջին, նախ տերեւներ կը բանան և ապա կը ծաղկին, յամարան կը պլում-ղաբերեն, յաշնան տերեւաթափ կը լինին և ի ձմերան կը դադարին գործելէ. և երբ ցուրտ կը ցամքեցնէ բուսականներու վերի մասն՝ ի ներքուստ ջերմիկ հողին տակ կը սնանին արմատներ և կը յղանան սերմեր, այդ ևս յաւիտենական ու բնական օրէնքով է: Հուսկու հովերն ևս բնական օրինաց զօրութեան տակ կը հպատակին. մերթ հիւսիս կը շքնչէ, մերթ հարաւ, մերթ արեւելք, մերթ արեւմուտք: Երկնից և երկրի



դատարկութեան մէջ գիտես թէ պատե-  
րազմ՝ բանալով կը մրցին իրարու դէմ և  
կը յաղթահարեն զիրեար:

Դաւիթ կը գիտէր այս և կը հրաւիրէր  
տարերը, որ օրհնեն զՏէր Աստուած. «Օրհ-  
նեցէք զՏէր, հուր և կարկուտ, ձիւն և սառն,  
հողմ և մրրիկ, որք առնէք զբան հորա»:

Այսպէս ևս ամէն շնչաւոր կենդանիք  
նոյն բնական օրէնքով կը վարին. տես դու,  
ճնճղուկ իւր բոյն ծառի ճղի վերայ կը դնէ.  
անասէր ծիծառն իւր կաւակերտ բունիկ  
տան գերանի կողէն կը կախէ, ընտանի հաւն  
ի թուխս կը նստի, ամէնքն ևս իրենց ժա-  
մանակին ձագեր կը հանեն. կուտ տալով  
կը սնուցանեն և երբ մեծնան թեւաբոյս լի-  
նին՝ ազատ կը թողուն:

Այն հզօր առիւծ՝ որ բոլոր կենդա-  
նեաց իշխող թագաւորն է, իւր պալատ ան-  
տառներու խորերն են, ուր և կը ծնի կո-  
րիւնները. որք երբեմն առ քաղցի կաղա-  
ղակեն. գուցէ Դաւիթ իւր հովուութեան  
մէջ տեսաւ ու լսեց նոցա մռնչիւն, ուստի  
կասէ. Կորիւնք առիւծոց մռնչեն և յափըշ-  
տակեն, խնդրեն յԱստուծոյ զկերակուրս

իւրեանց: Ի ծագել արևու ժողովին և ի մո-  
րիս իւրեանց դադարին:

Կուղեմ բնութեան Արարչին մեծագործ  
կարգադրութեան վերայ սքանչանալ, զոր  
նա կը դարձէ բնական օրինաց ձեռքով, հիա-  
ցեալ ողւով կարգա հարիւր երեք գլուխ  
Սաղմոսն, որ այսպէս կսկսի. «Օրհնեա՛ն անձն  
իմ զաէր, տէր Աստուած իմ, մեծ եղեր  
յոյժ. և այլն». Այս գլուխ ծայրէ ի ծայր  
վսեմագոյն նկարագիր մի է բնական օրի-  
նաց, զոր կը հանէ Դաւիթ օրհնելով ու փա-  
ռաւորելով զմեծագործն Աստուած:

Իսկ բանաւոր և ազատ մարդ, որ իւր  
խելքով ու հանճարով կիշխէ երկրիս վերայ  
և մերթ ևս տարերաց դէմ կը մրցի, կը մե-  
ծամօի, որ հողմեր, ամպեր, ծովեր, ալիք-  
ներ, եղանակն ու ժամանակ անսան ու հը-  
նաղանդին իրեն: Բայց նա ևս բնական օրի-  
նաց իշխանութեան տակ նուաճուած է. կը  
ծնի, կաթով ու հացով կապրի, կաճի ու  
կը զարգանայ. հուսկ յետոյ կը ձերանայ և  
կը մեռնի, հողէն ի մարդ, և մարդէն ի հող  
կը դառնայ անդրէն. ուստի տիրական մարդն  
ևս բնական օրինաց հպատակ ծառայն է:



Միայն թէ մարդն ազատակամ է, իւր կեանք  
և գործեր վարելու համար: Միթէ առիւծն  
ևս ազատ չէ անտառավայրին մէջ շրջել և  
իւր որսեր հողալ: Արծիւն ազատ չէ օդա-  
յին թաղաւորութեանց մէջ ազատաբար  
սաւառնել, և իւր դահլը դնել բարձրագո-  
ղաթ լեռներու վերայ:

Բաւ է այսքան, որդեակ իմ, ես բնա-  
խօս չեմ, որ բնական օրինաց դիտութիւնն  
ընդարձակ հրմոտալէս ճառեմ քեզ. այժմ  
սկսիմ համառօտել քեզ բարոյական օրէնք,  
որ միայն բանաւոր մարդոյն կը վերաբերի:

Ինչպէս բնական օրինաց, նոյնպէս և  
բարոյական կամ գրաւոր օրինաց ազբիւրը  
նոյն յաւիտենական իմաստութիւնն է. և  
ինձ այնպէս կը թուի երբ տէր Աստուած  
նախամարդն ստեղծեց՝ նորա սրտին և ոգ-  
ւոյն մէջ դրոշմեց մի միայն խղճի այս օրէն-  
քը. «Զամենայն զոր ինչ կամիցիր թէ արաս-  
ցեն ձեզ մարդիկ, այնպէս արարէք և դուք  
նոցա»: Այս գերագոյն ու կատարեալ օրէնք  
մարդոյն համար շատ բնական ու բաւական  
էր, եթէ մարդն անեղծ պահէր զայն ու  
չը զեղծանէր: Ագամէն սկսեալ մինչև ի Մով-

սէս բոլոր նահապետներ զարմերով զաւակ-  
ներով հանդերձ այս օրէնքով վարուեցան,  
որք առ հասարակ արդար հանդիսացան աշ-  
խարհի և Աստուծոյ առաջ:

Իսկ այն ազգ և ժողովուրդ, որ սոյն  
խղճի օրինաց գիրը քերեցին իրենց սրտէն,  
ապականելով ապականեցան ու եղծաւ մարդ-  
կութեան պատիւը, Սորա համար Տէր Աս-  
տուած մի անգամ ջրհեղեղով լուաց երկ-  
րին երեսը, ողողեց ամբարիշտ մարդոց մեղ-  
քերը, միայն արդար նահապետ մի թողաց  
Իրիւն արմատ նոր սերնդեան:

Գերագոյն օրէնսդիր Աստուած, որ զօր-  
հանապաղ մոլորեալ մարդոց ուղղութեան  
համար կը հողայ. նա իւր ծառային Մովսէս  
պատգամաւոր ընտրեց և նորա ձեռքով շատ  
բարոյական և գրաւոր օրէնքներ առաւ իւր  
ընտրեալ ազգին: Այս ընդարձակ և ընդ-  
հանուր օրէնքներէն կան, որ կրօնի պաշ-  
տաման կը վերաբերին, այսինքն քահանա-  
յական և ծխական օրէնքներ. կան նաև որ  
մասնաւոր խրատներ և պատուէրներ են, որ  
սրտի փափկութեան և զթութեան կը վե-  
րաբերին, զոր օրինակ կը պատուիրէ որ



զգառն ի կաթն մօր չը մօրթեն, չը դպին ճնճղուկի բունին՝ երբ նա ձագեր հաներ է, կամ գրաւ չառնել երկանի մի քարն, որ տան պիտանի գործիքն է, և այլն:

Իսկ հիմնական և բարոյական մեծ օրէնքներ ճասնաբանեայ պատուիրաններն են, որ բանաւոր մարդոց ընկերական կեանքին պարտուց և իրաւանց սահման կը դնեն, որք դարձեալ ամբողջ այս ամէն օրէնքներ խղճի օրինաց աղբիւրէն կը բղխին:

Մովսէս իւր օրէնքով իշխեց մինչև ի Քրիստոս, եկաւ փրկիչ Յիսուս, որ շնորհք և ճշմարտութիւն էր՝ նա ևս իւր Աւետարանի ձայնով ու տառով նոյն խղճի օրէնք կրկնեց. «Զամենայն դոր ինչ կամիր թէ արասցեն ձեզ մարդիկ և այլն»:

Յիսուս այս յաւիտենական հիման վերայ հաստատելով իւր շնորհական օրինաց բարձրագոյն շէնքը՝ ասաց. Մարդիկ, սիրեցէք միայն, և բաւ է: Մովսիսի օրինաց ծրարադիրը թերի էր, Յիսուս լրացոյց զայն: Եւ գիտե՞ս թէ ինչ զանազանութիւն կայ Մովսիսին և Յիսուսին մէջ. միոյն օրինաց դրքէն մահ կը հոսեր, իսկ միւսոյն՝ Աւե-

տարան և կեանք. միոյն մէջ միշտ պտտեալ կան փոխարինութիւն կար, իսկ միւսոյն՝ միշտ շնորհք և ներողութիւն, և օրհալի, դիտե՞ս, մինչև եօթանասնիցս եօթն, այսինքն անկէտ և անսահման: Մովսէս սուրն յաղդերէն կախած իսկոյն յանցաւորին վճիռ կը հատանէր. Յիսուս Պետրոսին ասաց, սուրդ ի պատեան դիր, զի ես կեանք տալու համար եկայ:

Ծուներ դիր, որդեակ իմ, Յիսուսի ներող մարդասիրութեան առաջ. պարանոցդ ծռէ և ան նորա քաղցր լուծը և փօքքողի բեռն: Ծանիր, որ Աւետարանի բարոյական օրէնք մեր աշխարհի վայրենի վիճակը յեղաշրջեց. մարդոյն ստրկական վիճակը բարձրացոյց, դերութեան չղթաներ խորտակեց և ասաց. «Այսուհետեւ ազատ էք ի Քրիստոս Յիսուս»: Եթէ այսօր դիտութիւն և քաղաքակրթութիւն կը պարծի, այդ յառաջդիմութիւն՝ Աւետարանի ազատութեան շնորհն է. այսպէս կը խոստովանին աշխարհիս բոլոր ողջամիտ իմաստասէրները:

Ծուներ դիր նաև քո մեծագործ Արարչին առաջ, որ իւր ձեռակերտն տիեզերք



այսպէս բնական ու յաւիտենական օրէնքով  
կը կառավարէ: Եւ դու՝ մինչ կենդանի ես  
աշխարհիս վերայ, կոյր թերահաւատ մի լի-  
նիր, ինչպէս աշխարհիս անդգամներ և ան-  
միտներ: Այլ Դաւթի նման հիանալով դուչ-  
«Ո՛րպէս զի մեծ են դորձը քո, Տէր, և  
այլն»: Եթէ հասնի քեզ, որ Նիւտոնի չափ  
ներհուն լինիս, ու քննես տիեզերաց օրէն-  
քին բնական կարգն ու շարժումն, այնչափ  
առաւել զարմացիր և օրհնէ քո զարմանա-  
գործ Արարիչը: Եթէ ուամիկն սոսկ աչքով  
կը դիտէ տիեզերք, կը հաւատայ առանց  
դրի ու դիտութեան, յամենայն ժամ փառք  
կուտայ և լիարեւոյն կօրհնէ իւր ստեղծող.  
քո պարտիքն այլ ես կը մեծնան ու կառա-  
ւելուն, երբ տիեզերաց օրէնքներ քննելով  
նորա գերագոյն Արարչապետ դիտութեամբ  
ճանչնալ կուզես. ծանիր ուրեմն, որդեակ  
իմ, որ հեթանոս իմաստասիրաց նման սոսկ  
աստուածագէտ չը լինիս առանց արժանա-  
պէս պաշտելոյ զայն:

Դ Ա Ս Դ:

## ԱՆՀԱՒԱՍԱՐ ԿԵԱՆՔ

### Մարդկային ընկերութեան

Թէ մարդիկ աշխար-  
հիս վերայ եւ առե-  
ւունք սակ անհաւա-  
սար կերելին, հողին  
ու գետեզանի լս-  
տաւինք սակ կը հա-  
ւասարին:

ՄԱՐԴԻԿ Կառաւար կը ծնին, անհաւա-  
սար կապրին և հաւասար կը մեռնին:

Անհաւասարութիւն չէ թէ միայն մարդ-  
կային ընկերութեան մէջ, այլ և ընդհանուր  
տիեզերքին մէջ կերելի: Աչքդ բաց ու տես,  
որդեակ իմ, որ ամէն բան զանազան ու ան-  
նման կը առնաս, թէ երկնից երես, թէ երկ-  
րիս վերայ, թէ բովանդակ աշխարհիս բնական  
արարածոց մէջ և թէ մարդոյն նիւթական և  
բարոյական կեանքին մէջ: Մարդ պէտք է



ափշի, հիանայ և օրհնէ իւր մեծագործ Արարիչը, որ ամեն բան զանազան և աննման յօրինէր է և կը յօրինէ: Սորա մէջ կերևի արարչին անհուն զօրութիւն, անհուն իմաստութիւն և անհուն հանճար, որ ստեղծեալ իրաց թէ արտաքին ձևն ու սլափեր և թէ ներքին բնական զօրութիւններ, ամենայն ինչ, իրարու աննման, զանազան ու անհաւասար են, և այս անհաւասարութեան մէջ ամենայն ինչ չափով ու կշռով համեմատ կարգադրելով՝ անհաս և անհաւասարն Աստուած կը յօրինէ և կը վարէ տիեզերք:

Աչերդ յառէ, որդեանի իմ, դէպ երկնից կամարը, ամենարուեստ Արարչին զարմանագործ ձեռաց հրաշակերտ գործեր տես, համայն աստղեր մեծութեամբ, լուսով, գրիւք և շարժումով զանազան են, արեւն և լուսին՝ զանազան են. չըդիտենք ու չենք զօրեր տեսնալ թէ այլ ևս որչափ անզանազան էակներ կան երկնաշխարհային մէջ: Դարձիր դէպի մեր երկրագունդը՝ նոյնպէս ամենայն ինչ զանազան և անհաւասար կը տեսնաս: Յամաքն անհաւասար, լեռներն անհաւասար, գառներն անհաւասար, աղբիւրներ,

վտակներ, գետերն առհասարակ անհաւասար, ծաղիկներն անհաւասար, ծառերն անհաւասար, գոյներով, ձևերով, համով, հոտով և ներքին զօրութեամբ, բնաւին անհաւասար: Սոյնպէս բոլոր կենդանեաց սեռն նոյն անհաւասար օրէնքին տակն են: Անհաւասարութիւն դու պէտք չէ՞ այնպէս հասկնաս թէ միայն տարասեռ իրաց մէջ կերևի. այլ մի և նոյն տեսակին մէջ անհաւասարութեան հրաշք կը տեսնուի: Մաղկանց թագուհին վարդ, իւր տեսակին մէջ գոյնով, հոտով, ձևով և նոյն իսկ թերթերով անհաւասար է. նմանապէս բոլոր ծաղիկներ: Խընձորենին իւր տեսակին մէջ պտուղներու մեծութեամբ և գոյնով անհաւասար է. այնպէս բոլոր ստղատու ծառերը: Մտի՛ր մայրի պէս բոլոր ստղատու ծառերը: Եւ կը տեսնաս մեծութեամբ, բարձրութեամբ և ճիւղերու ընդարձակութեամբ իրարմէ անհաւասար են, մի և նոյն ծառի տերեւներն անդամ հաւասարութիւն չունին:

Իսկ մարդն, որ բովանդակ արարածներէն հրաշակերտն է, այդ անհաւասարութեան հրաշքն աւելի ունի. թէ ներքին և



Թէ արտաքին ամէն հանդամանքներով անհաւասար է իւր ընկերին հետք։ Ուղեղն անհաւասար, միտքն անհաւասար, իզճն ու ոգին անհաւասար, վարքն ու բարքն անհաւասար, երեսն ու դէմքն անհաւասար, ձեռն ու մատունքը և ոտքն անհաւասար, քայլերն անհաւասար, ուժն անհաւասար, բոլոր դժուարական անդամներ՝ ձեռով ու զօրութեամբ անհաւասար։ Եւ նոյն իսկ մի մարդոյն վերայ անհաւասարութեան օրէնքը յայտնապէս կը տեսնուի. աչքեր, ականջներ, ձեռքեր, ոտքեր անհաւասար են իրարու։

Այս ընդհանուր նկարագրէն յետոյ, այժմ՝ սկսինք մարդոց ընկերական կեանքին անհաւասարութեան նկարագրելը հանել, որ մեր այս դասին նպատակն է։

Մարդկային ընկերութիւն և քաղաքային աշխարհ նոյնպէս անհաւասար տարերքներէն կազմուած է։ Աշխարհ՝ աշխարհի հետ, աղքատ աղքի հետ, ժողովուրդ՝ ժողովրդի հետ, թագաւոր՝ թագաւորի հետ, իշխան՝ իշխանի հետ, կառավարութիւն՝ կառավարութեան հետ, զօրութիւն՝ զօրութեան հետ, հարստութիւն՝ հարստութեան հետ, և այլն

չափ բաներ ու հանդամանքներ իրարու հետ անհաւասար են։

Եւ նոյն իսկ մի աշխարհ, մի թագաւոր մի աղքատ և լեզու՝ անհաւասար տարերքներով կազմուած է։ Կը զարմանաս, թէ որ ասեմ քեզ, որդեակի, թէ աշխարհիս մարդկային ընկերութեան հզօրագոյն կապն անհաւասարութեան օրէնքն է, որ թագաւորը՝ հպատակ ժողովրդին հետ, իշխան՝ գաւառին հետ, զօրավար՝ զօրքերուն հետ, առաջնորդ՝ եկեղեցւոյն հետ, ամուսին՝ ամուսնոյ հետ, աղբական՝ աղբականի հետ, բարեկամ՝ բարեկամի հետ կապեր է. և բոլոր անհասական մարդիկ այդ անլոյծ կապով միացնելով՝ մեր ընկերական տարերք կազմեր է։

Եթէ ասես, արդեօք ևս բարի ու լաւագոյն չէր լիներ, որ այդ անհաւասարութիւն բնաւ չլինէր, թէ մեր կեանքի պիտոյք, թէ մարդոյն նիւթական և բարոյական զօրութիւններ, այսինքն հաւասար ծնելով՝ հաւասար ապրէինք. աշխատութիւն հաւասար, հացն ու սեղան հաւասար, մարդիկ առհասարակ և ամենայն ինչ հաւասար։



Այս, որդեակ իմ, շատ անգամ քեզ նման կը դատեն միամիտ, բարեսիրտ և գորովահոգի մարդիկ, կարեկցելով մեր ընկերական թշուառութեանց վերայ, որ մեծ մասամբ ապերժանիկ կեանք կը վարեն աշխարհիս երեսը. չարչարուած, աշխատութեան մէջ մաշուած, ստրկացած ու կորացած են երկաթէ լծերուն տակ, աղքատութեան ու կարօտութեան մէջ:

Այդ քո դատաստանը՝ մեղադրանք մի է, զոր մարդիկ մինչև երկնից նախախնամութեան դէմ կը հանեն, արտնջելով, որ աշխարհիս կեանքի անհաւասարութեան մէջ դրեր է, մին երջանիկ կը լինի և մին ուրիշ թշուառութեամբ կապրի: Մին գլուխ կը լինի և միւսն ստը, մին կը տիրէ և միւսն կընկճի, մին ցյաղ կուտէ և միւսն սովամահ կը կորնչի. և այլն:

Խօսիմ քեզ, որդեակ, որ դատաստանիդ մէջ ուղղախօս լինիս: Նախախնամող կարգադրիչ խնամութիւնը կամեցեր է, որ այդ անհաւասարութեան կապով մարդկային ընկերութիւն կանգուն և կենդանի մնայ. եթէ մեր ընկերական կեանքը ամենայնիւ մի օ-

րինակ հաւասար լինէր, այլ ևս ընկերական միութիւն չէր մնար աշխարհիս վերայ, բոլոր յարակցութեան կապերը կը քանդուէին. և պէտք էր յայնժամ մարդիկ ապրէին այնպէս՝ ինչպէս կապրին անասուններ:

Եթէ մեր ընկերական կեանք հաւասար լինէր, և մարդիկ երբէք իրարու ձեռնտուութեան չի կարօտէին, այնուհետև մարդոց մէջէն կը բարձուէր բովանդակ արդարութիւն, կեղծանէին առ հասարակ պարտք և իրաւունք, կեղծանէին մարդոյն ազատութեան կամք և բանաւորութեան օրէնքներ, կը մեռնէր մարդոյն մէջ յառաջդիմութեան ոգին և մրցումն, աշխատութիւն կը դադրէր և հանճարը մարդոց ուղեղին մէջ թըմբած անշարժ կմնար: Ազատ մարդ՝ հարկի տակ պիտի ապրէր առանց բանաւորութեան: Այնուհետև մարդոյն կեանքը խորհրդով, հանճարով ու յառաջդիմութեամբ չէր բարդաւածեր, այլ կը չքանայր իւր մշտաւորական կարողութեան մէջ, և հոն կը մնար մարդ՝ ուր կան այժմ Ափրիկէի և Ամերիկայի հեռաւոր վայրենիները. որոց կեանքը անասնոց կեանքէն ևս վատթարա-



դոյն է. իբրև մարդ ծնիլ, մարդ անուն  
կրել, և անասնաբար աղբիլ, բարին ու չար,  
լոյսն ու խաւար չորոշել:

Ծանիր ուրեմն, հանճարեղ որդեակ իմ,  
թէ մարդոյն Արարիչ՝ մարդն ընկերական,  
բանաւոր և աղատակամ ստեղծեր է. նորա  
լեզուն և ոտքեր բնական օրէնքով չէ կա-  
պեր, որ չի խօսի և չը յառաջագիմէ, ինչ-  
պէս անասնոց սեռ, որ խկղբանէ անտի ուր  
որ են՝ անդ կան ու կը կենան: Իսկ մար-  
դոյն և ընկերական կեանքին մէջ միշտ զօ-  
րութիւն մի կայ, որ ամէն կարգի և վիճա-  
կի մարդ կը մղէ և կը վարէ դէպի յառաջ-  
դիմելութիւն, և այդ միշտ ու շարժիչ զօրու-  
թիւնը՝ ուրիշ բան չէ. քան թէ իւրաքան-  
չիւր մարդոց անհաւասարութեան վիճակ և  
կեանք:

Սորա համար բովանդակ մարդկային  
ընկերութիւնը մի զմիով ել և էջ առնելով՝  
կը նկրտին և կը ձգտին և միշտ քան զըն-  
կերս առաւելու:

Թագաւոր կը ձգտի իւր գահն իւր ա-  
թոռակիցներէն բարձր դնել, և մերթ ևս  
աշխարհակալել: Իշխանը կը ձգտի իւր իշ-

խանակից ընկերէն յառաջ անցնիլ. զօրա-  
պետն կը ձգտի իւր զինակիցներէն աւելի  
յաղթանակ տանել, հարուստն կը ձգտի  
ուրիշէ աւելի հարուստ լինել: Բովանդակ ժո-  
ղովուրդ կը ձգտի աշխարհիս հրապարակին  
վերայ մէն մի իւր ընկերէն անցնիլ, կամ  
հաւասար երթալ և կամ եթէ չկարէ առա-  
ւելուլ՝ դէթ յետս մնալով չուազիլ: Այն-  
պէս նաև գիւտի հանճարներ՝ դերազանցել  
կը մրցին, դրոց հեղինակները մատենագրե-  
լով կը մրցին: Մամուլի աղատութեան խըմ-  
բադիրներ աղատաբանելով կը մրցին, ճար-  
տասաններ իրաւաբանելով կը մրցին. վար-  
դապետներ ուսուցանելով և դատաւարակե-  
լով կը մրցին, ձեզ նման պատանիք յառա-  
ջագիմելով կը մրցին:

Արդ երբ ընկերական անհաւասարու-  
թեանէն կը ծնին այսչափ յառաջդիմութեան  
մրցանակ տանողներ, խելամուտութեամբ նկա-  
տել պէտք է որ մեր ընկերական անհաւա-  
սարութիւնն՝ իւր յոռի ծնունդներ ևս ունի:  
Անտի կը ծնի նախանձ ու մախանք, որոյ  
ապացոյց և օրինակ Յովսէփայ ծաղկեայ  
պատմութեան է. անտի կը ծնի բռնութիւն



և զրկանք, երբ զօրաւոր զտկարն միշտ նուաճելով կը յազթահարէ և կը հարստահարէ. անտի կը ծնի անյուզ արծաթսիրութեան մսկեզին ախտ. անտի կը ծնի մեծամիտ արապետութեան ոգին, անտի կը ծնին այլ և այլ թշուառութիւններ, և կապականեն ընկերական կեանք: Բայց ինչպէս ուրիշ դասերուդ մէջ բացատրած եմ թէ՛ ամեն լոյս իւր խաւարն ունի, ամեն գեղեցիկ իւր տղեղ մասն ունի, և ամեն առաքինութեան հետ՝ մոլութիւն համընթաց է, և առաքինութեան ծնունդ միշտ երկուօրեակ է: Երբ զբարին ծնի, չարն ևս անգէն գիտես թէ ի միասին ծնունդ կառնու, ինչպէս Եսաւ: Եւ միթէ ծնողքն ևս չար ու բարի զաւակներ մի և նոյն արգանդէն չն՝ ծնիր: Ուստի բնական օրինաց ուղիղ հետեանքն է, որ անհաւատար կեանքէն անհաւատարութիւն ծնի:

Լիկուրգոս, Սպարտացի մեծ օրէնսդիր, ուղեց այդ բնական օրէնքին դէմ կռուիլ ու ջնջել զայն. օրէնքով սօկին և արծաթ հալածեց իւր աշխարհէն, սրպէս զի ազաւ հութեան ընչաքաղցութիւնը բառնայ հաբուստներու սրտէն, և հասարակաց սեղան

հաստատելով օրինադրեց, որ աղքատ և հարուստ մի և նոյն սակաւապէտ սեղանին վրայ հաւասար ընկերութեամբ ուտեն զհաց: Օրէնք դրաւ, որ հարուստներու հայրենի կալուածները երկրի ընդհանուր ժողովուրդին վերայ իբրև հաւատար ժառանգութիւն լարարածին լինին: Եւ այսպէս բոլոր Սպարտացի ժողովուրդ, իբրև մի ընտանիք և զերգառտան կազմելով՝ կը հաւատայր այդ անբանաւոր օրէնսդիրն թէ՛ կարող եղև անհաւատարութեան օրէնքը խալառ եղծել իւր աշխարհէն: Ուստի մտաբերեց երթալ ի Գելլիս պատգամ ընդունել թէ՛ արդեօք իւր օրէնքներ՝ դիցն առաջ հաճոյ եղեր են, ու երբ իմացաւ թէ խիստ հաճելի թուեր են դիցն, Լիկուրգոս ինքնասով կամակար մեռաւ. որպէս զի իւր օրէնքը նուիրագործելով կենդանի պահէ աշխարհին մէջ:

Երանի թէ Լիկուրգոսի նման Անդրիոյ մայրերը նոր օրէնսդիր մի ծնէին, որ ելնէր Լորդերուն աշխարհադրաւ կալուածներ հաւատար բաժնէր մշակ ժողովուրդին վերայ, ինչպէս Լիկուրգոս, որ օր մի հնձոց ժամանակ՝ տեսնելով արտերուն մէջ հաւատա



րաբաժին ցորենի խուրձեր, ասաց... «Ահա-  
ւասիկ եղբարցս՝ հաւասար ժառանգութիւն»  
թերեւս կալնարկէր հանճարեղ օրէնսդիրն,  
թէ ալ ևս կռուելու, զրկելու, բաժնելու  
պատճառ չէ մնացեր:

Այլ և այլ ժամանակի մէջ, մեծ օրէ-  
նսդիրներ ծնաւ աշխարհ, ոմանք իբրեւ ժո-  
ղովուրդին հայր ու մայր՝ ջանացին օրէնքով  
հայրենի ժառանգութենէն ժողովուրդին  
բաժին հանել, և չը թողուլ, որ մշտի ժո-  
ղովուրդն անժառանգ մնալով ստրկանայ:  
Հողային հարստութեան մէջ, թերեւս փոքր  
իշատէ յաջողի միայն երկրագործ ժողո-  
վուրդին համար. բայց միթէ հնարաւոր է  
քաղաքային կամ առևտրական հարստու-  
թիւններ հաւասար բաժնել, որ շահավա-  
ճառութեան, արուեստի, և մարդոյն ինք-  
նաշխատութեան իբրեւ արդար արդասիր  
համարուած՝ իբրեւ հողային կալուած հա-  
ւասարաբաժին առնել. թողունք երկրին կա-  
ռաւարութեան պաշտօնեաները, որ մէն մի՝  
իւր աստիճանի բարձրութեան չափով ուժիկ  
կտանայ:

Թողունք այս ամէն, որդեակ իմ, պէտք է

ներկային մարդ՝ ներկայ կեանքին վրայ մը-  
տածէ, հին աշխարհ իւր հին օրէնքով ու  
ժողովուրդով անցեր է. այժմ Լիկուրգոսի  
և Սոլոնի ժամանակն ևս անցեր է. վասն զի  
քաղաքակրթութիւնը՝ նոր դար, նոր օրէնք,  
և նոր ժողովուրդ կաղմեց, ամենայն ինչ իւր  
հնութենէն յեղափոխեցաւ: Քաղաքակրթու-  
թեան ազատ օրէնք և նոյն իսկ Սոտուծոյ  
բնական օրէնք թոյլ կուտան, որ իւրաքան-  
չիւր մարդ ինքնաշխատութեան արդիւնքն՝  
ինքն ազատապէս վայելէ, բաւական է որ  
արդար լինի մարդ իւր աշխատութեան մէջ:  
Բաւական է և երջանիկ կը լինի ժողովուրդ,  
եթէ երկրին օրէնք և իշխանութիւն հսկէ,  
որ աշխատող ժողովուրդին վաստակն ապա-  
հովի և նա կարենայ ազատութեամբ միայն  
իւր վաստակն վայելել. և չէ թէ հարուստի  
վաստակէն բաժին ընդունել: Ո՞րչափ շնոր-  
հակալ կը լինի բաւականասէր ժողովուրդն,  
եթէ հարուստն ևս իւր արդար վաստա-  
կովն բաւականանայ, և չիւփէ ու չհարստա-  
հորէ զանաւազ ժողովուրդն:

Կրկնելով այս դասն, դարձեալ կասեմ  
քեզ, որդեակ իմ, քանի որ աշխարհ կայ,



քանի որ մարդիկ թէ բնականապէս և թէ կրթութեամբ իրարմէ կը զանազանին, անհաւասարութեան կեանք իբրև մշտնջենաւոր անյեղըն օրէնք պիտի տիրէ աշխարհիս վերայ, և դու ևս այս օրէնքին տակ պիտի հնազանդիս ու ապրիս:

Ուստի զքեզ կը յորդորեմ, որ ջանաս աշխատութեանդ մէջ արդար լինել, բնաւ երբէք աչք չը դնել ու չը հախանձիլ ուրիշի վաստակին, այլ բարենախանձ լինելով՝ ձրգտիր, որ դու ևս հարստանաս, բաւական է, որ արդար վաստակիդ հետք զբեկանք ու նենդութիւն չի խառնես: Տէր Աստուած պատուէր տուեր է, որ մարդ իւր ճակատին քրտինքով ապրի, զգուշացիր, որ կաթիլ մի ուրիշ ճակատի քրտինքէն չը խառնես քո քրտանց հետք, յուշ բեր այն առակը զոր կը պատմեն մեր մամերը, թէ՛ պառաւ կին մի այժմ՝ ունէր, և հորա կաթը վաճառելով կապրէր, բայց միշտ կը խաղախէր իւր կաթը՝ մեծ մասն ջուր խառնելով: Արդար Աստուած պառաւին չը խնայելով՝ պատժեց զայն, վասն զի կաթին մէջ խառնուած ջուրերը միանալով դեռ դար-

ձան, ու դաշտէն դլորեցին տարան պառաւին այժմ:

Դու կը զարմանաս այս առակին վերայ, տեսնելով որ ներկայ աշխարհին մէջ ամէն կաթերը խառնուած են: Բայց դու կաթդ արդար ու անարատ պահէ, միշտ երկնչելով Աստուծոյ արդարութենէն, որ կը հրամայէ ամպերուն անձրևով ու հեղեղով կուտանել աշխարհիս անիրաւ նենդոյները: Չը մտաբերես երբէք թէ կարեմ ես հեղեղէն փախչիլ, տունս հեղեղատին քովը չեմ շիներ: Կուգես բարձրավանդակի վերայ շինէ և ուր կը լինիս եղիր, արդարութեան հատուցումն կը հասնի քեզ: ջուրը կը թողուր ետնաչարժով կը քանդէ: Սորա համար Դու լիթ վարանելով կասէր, ես ուր փախչիմ, Տէր իմ, եթէ երկինք ելնեմ, դու անդ ես, և թէ դժոխքն իջնեմ, անդ աւելի մօտ ես: Ուրեմն արդարութեամբ դործէ, արդար վաստակով յառաջադիմէ, այլ ևս հարկ չը մնար քեզ Աստուծոյ ամենահաս ձեռքէն փախչիլ:





## ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ

## Եւ հայտնակ ժողովուրդ

Իշխանութիւն ժողովուրդին եւ ժողովուրդ իշխանութեան միեւն պէտք են աշխարհիս վերայ. երբ մին կամ միւս պակասի՝ կը դադարի կամ կը խոսքի ընկերվարութեան կեանք:

Մեր ստեղծող իշխան Արարիչը, երբ զմարդն ստեղծեց, այնպէս կը թուի որ նախամարդոյն սերունդին հաւասար իշխանութիւն տալով՝ զայն տիրող իշխան կարգեց երկրին վերայ, ասելով թէ «Աճեցէք եւ բազմացա՛րուք եւ լցէ՛ք ու տիրեցէ՛ք երկրին»։ այսինքն ծովուն ու ցամաքին եւ այն ամէն կենդանեաց, որ կը հպատակին մարդոյն իշխանութեան տակ, թէ եւ ոմանք մարդէն առաւել հուժկու եւ զօրաւոր են:

Դաւիթ մարդոյն այս տիրական իշխանութիւնը հաստատելով կ'ստէ. «Ձամենայն

ինչ հնազանդ արարեր ի ներքոյ ոտից նորա, զխաչն եւ զարջառ եւ զամենայն ինչ»։ Թէ եւ այնպէս կը թուի Սուրբ Դրոց պարզ կմաստէն, որ մարդ իւր առանձին իշխանութեան սահման, եւ իւր ընկերին հաւասար իրաւունքը ճանչնալով՝ պէտք չէր որ բռնանար ու տիրապետէր իւր ընկերին վերայ:

Բայց դու յիշէ, խոհական օրդեակ իմ, եթէ քաջ խելամուտ եղար նախորդ դասիդ իմաստին, դու ինքնին կարող ես իմաստասիրել, որ իշխանութիւն մարդոց անհաւասար կեանքէն, խռովարար ոգիէն, տիրողական բուռն ձգտումէն եւ զօրութենէն ծներ է: Եւ ինչպէս յայտնի է, մարդիկ հաւասար ձիրքով, հաւասար ուժով, հաւասար խելքով եւ հաւասար տոհմային ազնուակաւութեամբ չեն ծներ: Ոմանք աչքի հետ մաաւոր լոյս ունին՝ ընկերին կառաջնորդեն եւ ոմանց մտքին լոյս նուազ լինելով՝ կը ստիպուին այլոց ետեւէն երթալ, ոմանք զօրութիւն ստանալով կը տիրեն, եւ ոմանք տկար լինելով կը հպատակին:

Աշխարհի պատմութիւն ցոյց կուտայ, որ իշխանութեան առաջին խանձարուն ըն-



տանիքն է. և մինչև ցայսօր իբրև բնական օրէնք ընտանեաց հայրն կիշխէ բոլոր դեր-դաստանին վերայ, և ինքն իւր տան մէջ նախաթու բազմելով կը վարէ ու կը կառա-վարէ զայն, որպէս զի խաղաղութեան և երկիւղած հնազանդութեան մէջ կենայ ըն-տանեկան կեանքն:

Իսկ երբ ընտանիքէն ընտանիք կաղ-մուելով՝ շատ ընտանիք ի միասին բնակի-ր են, բնական է որ խռովութիւն, կաղ ու կռիւ զանազան պատճառներէ յառաջ գա-լով՝ մարդկանց հետ կաճի. հարկն ստիպեր է յայնժամ, որ ամէն տանուտէր հայրե-րու մէջէն մի տանուտէր հայր ընտրեն իբրև դատաւոր և իշխան, որ պատկառելի ծե-րութեամբ, համբաւով, զօրութեամբ ու հա-րստութեամբ առաւելութիւն ունեցեր է միւս տանուտէրներէն. և աստի նախապէս կաղմուեր է փոքր տանուտիրական իշխա-նութիւն: Եւ որչափ մարդիկ և ընտանիք բազմացեր ու տարածեր են աշխարհիս վե-րայ, այնուհետև իշխանութեան աստիճանն ևս աճելով և մեծնալով՝ հասեր է մինչև աշխարհակալութեան ծայրագոյն դիրք. որոց

հօր դաւաղանին տակ փոքրիկ իշխանու-թիւններ կամ խաղաղ ջնջուեր են, և կամ նուաճելով հպատակեր են:

Ուստի քաջայայտ կերևի, որ իշխանու-թեան առաջին շառաւիղ՝ ընտանեկան արմա-տեն բուսեր է փոքր ինչ մեծնալով ընտա-նիքէն ելեր բոլոր ցեղին վերայ տարածեր է թեւերը. աւելի ևս մեծնալով այլ և այլ ցե-ղեր իւր իշխանութեան տակ հնազանդու-թեան բերելով՝ տիրեր է շատ քաղաքնե-րու և դաւառներու վերայ: Հուսկ յետոյ կարի զօրանալով ու բարձրանալով կամ թաղ-կապելով՝ թաղաւոր եղեր է և կամ այլ և այլ իշխանութեան առանձին դաւաղաններն իւր միահեծան դաւաղանին տակ նուաճե-լով՝ իբրև Կեսար, կայսրութեան բարձր ախոյոս ստացեր է,

Եւ այսպէս աստիճան առ աստիճան բարձրանալով՝ իշխանութիւնն իւր դադաթ-նածայր հասեր է: Բայց իշխանատիրութեան ոգին երբեք իւր ծայր և սահման չունի: Քանի այս աշխարհ կայ՝ իշխանութեան դա-ւաղաններ պիտի մըցին իրարու հետ, և ով դիտէ, գուցէ ապագային մէջ բոլանդակ



երկրագունդը մի դաւաղանի տակ ընկճուի, և միթէ այս բանն՝ աշխարհիս կայսրեր չնն երազեր: Սակայն աշխարհի պատմութիւն և փորձ շատ օրինակներով ցոյց կուտայ, որ իշխանութեան կեանքն ևս իւր ծերութիւն և վախճանն ունի, և եթէ նաբուգոգոնոսոս րի ծառին չափ բարձրանալով իւր դաւաղանին շառաւիղներ տարածէ բովանդակ աշխարհին վերայ՝ ի վերջոյ յերկիր կործանելով կը տապալի ինչպէս Մակեդոնականն, Հռովմայ, Բաբելոնի և Սասրեստանի իշխանութիւններ, որպէս զի ճանչնայ և խոնարհի մարդոյն մեծամտութիւն. թէ Բարձրելոյն մշտնջենաւոր զօրութիւնը կը տիրէ, և ժամանակի ահեղ տապալքով պիտի կորէ ու կործանէ այն ամէն իշխանութեան ծառերը, որ երկնից զօրութեան դէմ կը բարձրանան և կը ջախջախեն ժողովուրդին կեանք և զօրութիւն:

Եթէ մտաբերես, որդեակ իմ, ինչպէս մտաբերելով կը ցանկան ծայրայեղ ազատամիտներ, թէ արդեօք աւելի լաւ ևս չէր լիներ, եթէ մարդկային ընկերութիւն ազատանիշխան ապրէր, և իշխանութեան ծանրա-

կիր լուծ չը կրէր իւր պարանոցին վերայ, մարդն ինքնիշխան ինքնավար լինէր, և չը պարտէր երբէք տուրք, հարկ, զինուոր, և այլ բազմապատիկ օրինական և ասօրինի բռնի պահանջներ վճարել:

Լճւր, որդեակ իմ, ես պատասխան տամ քեզ, ամենայն խեղամտութեամբ ուշ գիր: Մարդկային ընկերութիւն բնաւ կարելի չէ որ առանց իշխանութեան, առանց օրինաց, և առանց դատաստանի և հատուցման այս աշխարհիս վերայ ապրի և խաղաղ կեանք վարէ. ինչպէս երկնից թռչուններ և լեռներու ազատ էրէվայրիներ, և այլն: Չէ թէ աշխարհիս այլ և այլ ազգեր, այլ նոյն իսկ մի ազգ և մի համազգի ընտանիք առանց հայրական իշխանութեան հնար չէ կառավարել: Կը տեսնամք եղբայր եղբօր դէմ սուր կը հանէ, և համարիւնն՝ իւր համարիւն հարազատին արիւն կը թափէ, և մերթ ևս ստահակ որդիքներ հօր դէմ կը ազատամբին. ուր կը մնայ անընտանի օտարն օտարին հետ խաղաղութեամբ ապրի ու վարի:

Կան մարդիկ, որ կը մտածեն, թէ իշխանութիւնը հին աշխարհի վայրենի ընկե-



րութեան համար պէտք էր, բայց արդ երբ գիտութեան լոյս և քաղաքակրթութեան դարը մարդոց հին կեանք փոխեց, վայրենական բիրտ ոգին զգոնացոյց, մարդ ճանչցաւ իւր պարտիք և իրաւունքը, ճանչցաւ իւր ընկերին հաւաստրակչիւ իրաւունքը, Աւետարանին հաւատալով ճանչցաւ նաեւ Յիսուսին աւանդած մարդկութեան ընդհանուր խղճին օրէնքը, «Չամենայն դոր ինչ կամիցիք թէ արասցեն ձեզ մարդիկ, այնպէս արարէք և դուք նոցա»։ Այլ ևս զի պիտոյ է իշխանութեան նուաճող դաւադան, կամ սպառնացող սասան ու սուր, օրէնք և իշխանութիւն խաժամուժ ամբոխին համար է, որ ոչ գիր գիտէ և ոչ օրէնք։

Երանի թէ քաղաքակրթութիւն զմարդըն այդ ծայրագոյն կատարելութեան տանէր, սուրն և իշխանութիւն բարձուէր աշխարհէս։ Բայց դու մի հաւանիր, որդեակ իմ, այդ կարծիք ազատասէր մարդոյն երևաւ կայսրութեան երազն է։ Թողունք ասիական աղգեր, ուր քաղաքակրթութիւն դեռ չէ ծներ, և թէ ծներ՝ տակաւին մանուկ է։ Երթանք Եւրոպա, ուր քաղաքակրթութիւն

ծներ և զարգացեր է, և եթէ այդ ևս բաւական չէս համարիր, անցնինք Ուիկիանոս, երթանք Սմերիկա, ուր կը կարծուի թէ ազատ քաղաքակրթութիւնն իւր արբուն հասակն առեր է։ Ուր ժողովուրդ առանց թաղի, առանց կայսերական հզօր գաւազանի, մի նախագահով և օրէնքով կը կառավարուի։ Արդ, այնպէս համարենք, որ այդ աշխարհէն բարձուի նախագահն, վերնան բոլոր օրէնքներ, սուրն ու թնդանօթ ժողովուրդն դարբնոցին մէջ, միայն երկրագործին համար խօփ ու մանգաղ չինուին, և ընդհանուր Սմերիկայի կիսաշխարհին մէջ հրատարակուի այսպէս թէ, «Այսուհետեւ իշխանութիւն և օրէնք բարձուած է, դատաստան հասուցումն չիկայ այլ ևս, իւրաքանչիւր մարդ թող իւր ազատակամ իշխանութեամբ վարի, մարդն ինչ որ կարէ գործել՝ ազատ է, իւր համար հակող ոստիկան, ատեան և հարցաւորձ չիկայ», և այլն։

Դու կը տեսնաս յայնժամ, թէ ինչ կը լինի սորա հետեանքն, այդ քաղաքակիրթ աշխարհն Սմերիկա, այդ հասարակապետական օրինասէր ժողովուրդն մի վայրկենի



մէջ վայրենի կը դառնայ, խուժանն և քաղաքակիրթն միանգամայն ի դէն կը դիմեն, ընկերութեան հրապարակն արեան ծով կը լինի. հարուստներն առ հասարակ կը կոչուտուն, խաղաղութիւն տեղի կուտայ, խռովութիւն կը յուզի ինչպէս Ուիկիանու ալիքներ. ով որ բուռն է՝ կը տիրէ, ով որ տկար է՝ կը նուաճի բռնութեան տակ, վերջապէս ընկերութեան բոլոր շէնքեր կը քանդուին, կապեր կը կտրուին, մարդիկ կռուով ու սրով կսպառեն զիրեար մինչև յետին ճեղքն ու սերունդէ:

Եթէ քաղցած առիւծ հանես իւր վանդակէն և արձակ թողուս ժողովուրդին հրապարակ, ինչ կը լինի և ինչ կը գործէ. այդ յայտնի է, իւր ժանիքներով ամէն բան կը ծամէ. այսպէս նաեւ մարդկային ընկերութիւն. թող քաղաքակիրթ լինի նա, եթէ դայն ի դուրս հանես իշխանութեան և օրինաց շրջափակ վանդակէն և աղաւթ թողուս, նոյն կը գործէ մարդն ինչ որ կը գործէ վայրենի առիւծն. թերևս հնար լինի ողորդել զառիւծն երբ յագենայ, բայց մարդոյն կատաղութեան երբէք յագուրդ չիկայ:

Համադուեցաւ այժմ, աղնիւ ուղեակ իմ, որ աշխարհս առանց իշխանութեան չի կառավարուիր: Միթէ հաւատալ կարելի է, որ տիեզերք առանց Աստուծոյ և յաւիտենական օրինաց կառավարուի, նաև առանց նաւապետի և զեկավարի ուղղուի, և կամ ամենի ձին՝ առանց սանձահարի: Ով չի գիտեր թէ մարդն քան զձին ամենի է. միայն իշխանութեան և օրինաց սանձն է որ կը վարէ զայն, ապա թէ ոչ՝ նա սանձակոտոր լինելով կը գահավիժի: Սորա ապացոյց և օրինակ քանիցս անգամ ցոյց տուած է Ֆրանսիոյ այն մեծ ազգ, որ քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ զինքն իբրև փայլուն աստղ մի կը կարծէ, և երբ անիշխանութիւն կը տիրէր՝ այդ կրթեալ և ուսեալ ժողովուրդը խուժան կը դառնար և ամէն բան կը տապալէր, թէ և այն բան՝ իւր հայրենեաց փառք ու պարծանք լինէր: Նա այնպէս կը դատեմ, որ քաղաքակրթութիւնը մարդոյն վայրենութեան բարբը կեղևով մի պատել է արտաքուստ. եթէ վերջնեա իւր գլխէն իշխանին սուր և օրէնք՝ նա իսկոյն բուն կրից ժանիքներով կը պատառէ այդ կեղևը և հին



վայրենութիւն գործս կը հանէ։ Ուրեմն իշխանութիւն և օրէնք վերին տեսչութեան յաւիտենական կարգադրութիւնն է, որպէս զի մարդիկ երկիւղածութեամբ և բանալարութեամբ ապրին ընկերական կեանքին մէջ։

Արդ սկսիմ համառօտել թէ՛ իշխանութիւն և ժողովուրդ ինչ պարտիք և իրաւունքներ ունին իրարու հետ, զորս կը չափէ արդարութիւն, որ միշտ հաւասարակշիռ լինին և երկուստեք պարտքեր վճարուն և իրաւունքներ պահանջուն։

Իշխանութեան առաջին պարտիքն է ճանչնալ ու հաւատալ թէ իշխանութիւն աստուածպետական զօրութենէն իբրեւ աւանդ տրուած է, ինչպէս Հոգին կը խօսի Սօղոմոնի բերնով. «Ի տեսառնէ տուաւ ձեզ հարստութիւնդ և իշխանութիւնդ ի բարձրելոյն. որ պահանջեսցէ զգործս ձեր և քննեսցէ զխորհուրդս»։ Իշխանութիւն իւր հաշիւն ու համար միայն Աստուծոյ չի տար, այլ և ժողովուրդին, երբ ինքն սահմանադրապէս ընտրուած է։ Իշխանութեան մեծ ու նուիրական պարտիքն է արդարութիւն սիրել և օրինաց իրաւացի վճիռը արդարութեամբ ի գործ դնել. առ այս կը յորդորէ Սօղոմոն, որ դատաւոր և թագաւոր էր Աստուծոյ ժողովուրդին. «Սիրեսցէ զարդարութիւն, որք դատէք զերկիր»։ Իշխանութեան պարտիքն է երկրին խաղաղութեան համար հսկել. հանապաղ հոգալ ժողովուրդի բարօրութեան, բարդաւաճման ու յառաջելիութեան համար. ուղղապէս խորհելով, որ իշխանութեան աթոռը՝ ժողովուրդի պատուանդանին վերայ հաստատուած է, և երբ ժողովուրդ կործանի՝ անշուշտ իշխանութիւնն ևս կանգուն չի մնար, իշխանութեան իրաւունքն է չափով և արդարութեամբ ժողովուրդէն հարկեր պահանջել. բայց երբեք դատաւորան և իրաւունք չէ, որ ծանր ծանր բեռներով ժողովուրդին թիկունք մինչև ի դետին կորացուցանէ։ Եթէ այսպէս ջլատէ ժողովուրդին ուժն և ոգին, ինքն ևս իւր զօրութենէն կը թափի. զի ով չի գիտեր թէ ժողովուրդն իբրեւ գործող անդամ կը համարուի կառավարութեան. երբ անդամներ ուժաթափին՝ զլուին ևս նորա հետ կուժաթափի, այնուհետև կը կորուսանէ իւր խորհուրդ, կը հիւանդանայ առաջնորդող

թեամբ ի գործ դնել. առ այս կը յորդորէ Սօղոմոն, որ դատաւոր և թագաւոր էր Աստուծոյ ժողովուրդին. «Սիրեսցէ զարդարութիւն, որք դատէք զերկիր»։ Իշխանութեան պարտիքն է երկրին խաղաղութեան համար հսկել. հանապաղ հոգալ ժողովուրդի բարօրութեան, բարդաւաճման ու յառաջելիութեան համար. ուղղապէս խորհելով, որ իշխանութեան աթոռը՝ ժողովուրդի պատուանդանին վերայ հաստատուած է, և երբ ժողովուրդ կործանի՝ անշուշտ իշխանութիւնն ևս կանգուն չի մնար, իշխանութեան իրաւունքն է չափով և արդարութեամբ ժողովուրդէն հարկեր պահանջել. բայց երբեք դատաւորան և իրաւունք չէ, որ ծանր ծանր բեռներով ժողովուրդին թիկունք մինչև ի դետին կորացուցանէ։ Եթէ այսպէս ջլատէ ժողովուրդին ուժն և ոգին, ինքն ևս իւր զօրութենէն կը թափի. զի ով չի գիտեր թէ ժողովուրդն իբրեւ գործող անդամ կը համարուի կառավարութեան. երբ անդամներ ուժաթափին՝ զլուին ևս նորա հետ կուժաթափի, այնուհետև կը կորուսանէ իւր խորհուրդ, կը հիւանդանայ առաջնորդող



գլխոյն առողջ ուղեղն և յայնժամ ժողովուրդին և իշխանութեան զօրութիւն միասպէս կտառուն և երկրին վերայ կը հասնի և կը տիրէ աղետաբեր վիճակ:

Իշխանութիւն երկրին և ժողովուրդին երաշխաւորող հաւատարիմ աւանդապահն է. այնպէս պէտք է պահել այդ սուրբ աւանդը, որպէս թէ իւր կեանքն է, իւր փառքն է և իւր կենդանատու հոգին և զօրութիւնն է: Եթէ հաւատարմութեամբ չը պահէ այս աւանդ իշխանութիւն ինքնին կը ջլատի:

Իշխանութեան զօրութիւն և հաստատութիւն՝ արդար և հաւասար օրէնքն է, որ երկրին օրէնք անաչառ ճշդութեամբ հաւասարապէս գործադրէ տկարին և զօրաւորին վերայ. իշխանին և ժողովուրդին վերայ, չը թողուլ, որ զօրաւորներ հետեւն օրէնքին դէմը. և նորա, որ կարգեալ են օրէնք պաշտպանելու՝ նորա զեղծանին օրինաց մէջ և առ ոչինչ համարին զայն:

Իշխանութիւն իբրեւ օրինաց վրէժին՝ դիր ու նախանձաւոր, իւր պարտիքն է. երկրին, ժողովուրդին և առաւել վարիչ պաշ-

տօնեաներու մէջէն օրինաց զեղծումներն առ հասարակ բառնալ. ապա թէ ոչ, զեղծումներ յաճախելով՝ ի վերջոյ իշխանութիւնը կը բառնան, և կը մատնեն զայն օտարին ձեռք. վասն զի ներքին զեղծումներն զհայրենիք աւելի կը դաւաճանեն քան թէ օտար թշնամիք:

Իշխանութիւն պէտք է առաքինութեան պաշտպան հանդիսանայ և միւլութիւն սանձահարէ իւր մեծ նուիրական պարտիքն է՝ չը թողուլ երբէք, որ ժողովուրդին կեանք և բարք ապականող զեղծումներ տարածեն երկրի մէջ, իբրեւ տարափոխիկ հիւանդութիւն, որ ի վերջոյ մահ և կորուստ կտառնան ընդհանուր իշխանութեան երկրին: Միայն կրօնի պաշտօնէից քարոզն ու խրատ բաւական չէ հետող ժողովուրդին կամք նուաճել. այլ պէտք է նաեւ իշխանութեան սաստն և սուր, որ ձեռնհաս կը լինի զեղծումներ քաղաքային օրէնքով բառնալ:

Իշխանութեան պարտիքն է մեծ իմաստութեամբ տնտեսել երկիրը. չթողուլ որ իւր հարստութեան գետերը երթան թափին օտար ծովերու մէջ, ի վերջոյ երկրին



ջուրը ցամքի, դառնայ ծարաւ մի անապատ,  
երկրին հարստութեան գեաեր երկրին մէջ  
պահելու համար՝ պէտք է զայն շրջապատել  
օրէնքով և այն միջոցներով, զոր քաղաքա-  
յին տնտեսութիւն կուսացանէ:

Եթէ իշխանութեան զօրութիւն կը յա-  
ւելու երկրին հարստութիւնը և բարգաւա-  
ճանք, ուրեմն իւր ձեռնհասութեան պար-  
տիքն է ժողովուրդին առաջը հօրդել յա-  
ռաջագիմութեան ճանապարհ, բառնալ ամէն  
խոչ և խուժեր, յորմէ ժողովուրդ խաւա-  
փելով կանգ կառնու շահավաճառութեան  
առաջ. նաւարկութիւն բանալ, լեռներ և  
ձորեր հարթել, արուեստ և արուեստագէտ-  
ները քաջախերել, երկրագործ ժողովուրդին  
աղատութիւն և ապահովութիւն տալ, որ  
երկիրը մշակելով արդիւնաւորէ: Քանի որ  
շահավաճառութեան մէջ իւր երկրի բերքն  
ուրիշ երկիրներէ ընդունուած բերքերուն  
հետ հաւասարակշիւութիւն չունի, պէտք է  
օրէնքով հաստատել և զսպել ժողովուրդին  
վայելչասիրութեան ցանկութիւնը, որ իւր  
երկրի բերքերով շատանայ, սակաւապէտ  
կեանքի մէջ վարժելով զայն. թէ և ընդ-

հանդիւր վաճառականութեան օրէնք աղատ  
է, բայց իւրաքանչիւր իշխանութեան աղաւ  
իրաւունքն է իւր երկրին շահը առաւել  
պաշտպանել:

Իշխանութեան սրբազան պարտիքն է  
միշտ խաղաղութիւն սիրել, խաղաղութեամբ  
կառավարել, և ամէն հնարաւոր միջոցներ  
ի դօրծ դնելով պատերազմ՝ չը յարուցանել  
ոչ ուրիշ իշխանութեան դէմ, և ոչ պատ-  
ճառ տալով ուրիշ իշխանութեան մը՝ իւր  
դէմը: Բայց երբ դաշնակցութիւն կեղծուի,  
ուրիշ իշխանութիւն մի կը բռնանայ իւր  
վերայ և երկրին շահը կը վտանգի, յայն-  
ժամ իւր պարտիք և իրաւունքն է պատե-  
րազմ հրատարակել, որ թշնամին չտնհարէ  
երկրին աղատութիւն և իրաւունքը: Միայն  
թէ պատերազմող իշխանութիւնն՝ աստ  
պէտք է յիշէ Քրիստոսի առակը, որ նա-  
խատեսութիւն կուսուցանէ. նախ պէտք է  
հաշուէ իւր ծախսեր, և իւր զօրութիւնը՝  
թշնամոյն զօրութեան հետ կշիռ դնելով՝  
հասու լինի, թէ կարճ է տաճն հաղարով  
պատերազմ տալ նորա դէմը, որ քսան հա-  
ղարաւ կուգայ իւր վերայ: Ապա թէ ոչ,



մեծ խոհեմութիւն է հրեշտակութիւն սուտ-  
քել և հաշտութիւն խօսիչ: Վասն զի շատ  
բարի է և երկրին շահ, թէ մեծ և թէ փոքր  
զոհողութեամբ խաղաղութիւն հաստատել  
քան թէ պատերազմով երկրաւեր լինել:  
Թող այն, որ երկրին դանձ կսպառի, այլ  
և արիւնով և մահով ժողովուրդին կայտառ  
որդիք զոհ կերթան և կսպառին պատերազ-  
մի դաշտին մէջ, որով ինքն պարտական ու  
պատասխանատու կը մնայ. «Ձի թագաւորն  
ոչ միայն զիւրն տացէ պարտիս, այլ և որոց  
եղև պատճառ մահուան»:

Իշխանութեան առաջին և վերջին մեծ  
պարտիքն է լոյս, գիտութիւն և կրթութիւն  
տարածել ընդհանուր երկրին մէջ. իշխա-  
նութեան աթոռէն սկսեալ մինչև խոնարհ  
ժողովուրդին խրճիթը հաւասարապէս լոյս  
ծաւալել. հաւատալով, որ երկրին բարգա-  
ւաճանք ժողովուրդին լուսաւոր կրթութե-  
նէն կը ծնի ինչպէս որ թշուառութիւնը՝  
նորա տգիտութենէն:

Շատ մեծ սխալ, և անիրաւ քաղաքա-  
կանութիւն է, եթէ ասէ իշխանութիւն, թէ  
ժողովուրդը տգիտութեան և անղգայ թրմ-

րութեան մէջ պահեմ, որպէս զի նա կոյր  
մնայ, չանսաստէ իշխանութեան դէմ, և  
ես անկասկած և գիւրութեամբ իշխեմ: Որ-  
չնի յոռի և յետադէմ է այս դրութիւն  
քաղաքիւրթ աշխարհին լուսամիտ գաղափա-  
րին առաջ, որ միշտ կը ջանայ ժողովուրդին  
մտաւորական զարգացումն յառաջ տանե-  
լով լուսաւորել զայն, հաւաստի լինելով որ  
երկրին յառաջադիմութիւն և բարգաւաճ  
կեանքը ժողովուրդի լուսաւորութենէն է,  
ինչպէս թշուառութիւն տգիտութենէն. մի-  
թէ ինքնին երջանիկ կը լինի իշխանութիւն,  
երբ ժողովուրդը թշուառանայ, և ինչ փառք  
ու պարծանք է թշուառին վերայ իշխել:  
Թշուառ ժողովուրդին կեանք անշուշտ վախ-  
ճան մի ունի. նա կը մեռնի թէ վաղ թէ  
անագան. և երբ մեռնի, իշխանութիւն այլ  
ևս ում վերայ կիշխէ, անչէն և անա-  
պատ երկրին վերայ: Նոյն ժողովուրդի թա-  
ղուած գերեզմանին մէջ կը թաղուի իշխա-  
նութիւն, եթէ ջանայ նախ ժողովուրդը թըշ-  
ուառութեան գերեզմանին մէջ թաղել, և  
բռնութեան ծանր կափարիչով փակել նորա  
բերանը:



Այսպիսի և այսպիսի են, սիրելի որդեա՛լ իմ, իշխանութեան պարտիքներ, դոր փոքր ի շատէ միայն դրեցի. կան տակաւին ուրիշ պարտիքներ. թողի զայնս, որ դու ինքնին իմաստասիրես: Երկրին իշխանութիւն կը ղեղձանի, եթէ այդ պարտիքներ չկատարելով ընդհակառակն վարի, եթէ թողու օրինաց արդարութիւն և միայն բռնի և սրով իշխէ: Եթէ մեղկանալով ղեղխութեան մէջ շուայտի, չսովալով երբեք թէ թշնամին քաղաքը պաշարեր է. եթէ ժողովուրդին և իշխանութեան շահն իրարու հետ չկապէ, որ երկրին ընդհանուր շահն է, այլ միշտ ջանայ որոշել իշխանութեան շահն և այնպէս վարիլ, կամ անդիտութեամբ և կամ խորամանկութեամբ:

Իշխանութիւն կեղծանի իւր վարչութեան մէջ, երբ անընտրող կը լինի, արժանաւորին և անարժանին յարգ մի կշռով կը չափէ. մերթ ևս պատիւ և բարձ կընծայէ նմա, որ երկրին շինութեան հիման մի քար չի դրեր. կը թողու լաւն ու կարող, և ժողովուրդին կռուավար կը դնէ այնպիսիներ, որոց միտք թափուր է կռուավարութեան

ուսմունքէն և օրէնքէն, որք առաւել կարօտ են կռաւավարութեան քան թէ կռաւավարելու:

Իշխանութիւնն անիրաւութեամբ կը ղեղձանի, եթէ դատաստանի առաջ նուիրական չհամարի օրինաց հաւասարութիւն, աչառելով խորէ տեառն և ծառային դատաստան, զօրաւորին և տկարին դատաստան, և թողու որ դատաւորաց կամք՝ դատարանին մէջ իբրեւ օրինադիրք վճռէ:

Իշխանութիւն չարապէս կը ղեղձանի, եթէ երկրին չարերը չարածէ աղարարապէս, այլ թողու որ չարեր աճելով բաղմանան ու հեղձուցանեն բարիքները. նոյնգունակ մեծապէս կը ղեղձանի, երբ բարիքները կը թողու անվարձ անպսակ, նոքա որ երկրին յառաջդիմութեան անձնանուէր կը լինին, որ հաւատարմութեան ուխտն անդրժելի կը պահեն:

Իշխանութեան ղեղձումներ շատ և բազմադիմի են, դժուարին և երկար բանից կարօտ է նորա նկարագիրը հանել, բայց դու թէ հետաքրքիր լինիս, հետազօտես երկրին իշխանութեան և ժողովուրդին կեանքը, ղեղ-



ծումներու երևոյթ պատկերը յանդիման կը տեսնաւ:

Այլ ևս կը մնայ ինձ խօսիլ, որդեակ իմ, թէ ժողովուրդին պարտիք և իրաւունքն ինչ է առ իշխանութիւն. և բովանդակել այս դասն՝ որ բաւական ընդարձակեցաւ, և դու գիտես, որ դորա պատճառը նիւթին և առարկային մեծ կարեւորութիւնն էր:

Ինչ որ իշխանութեան պարտիքն էր, այն է աւատիկ ժողովուրդին իրաւունք, և ինչ որ իշխանութեան համար իրաւունք է, այն է տիրապէս ժողովուրդին պարտիք:

Ժողովուրդին առաջին պարտիքն է ճանչնալ ու հաւատալ. թէ իշխանութեան դաւադանը երկնքէն դէպ ի երկիր ձգուեր է. նորա վերին ծայրը տիեզերքը վարող պետական աթոռին կցուած է, և միւս վարի ծայրը աշխարհիս վերայ հաստատուած է: Սորա համար Սուրբ Պօղոս կասէ. «Իշխանութիւն յԱստուծոյ է, և որ ենն՝ յԱստուծոյ կարգեալ են»: Թողունք այս. մեծ քան զՊօղոսն՝ Յիսուս վարդապետ Պոնտացի դատաւորին առաջ վկայեց, երբ Պիղատոս կասէր. եթէ ես իշխանութիւն ունիմ դրեղ խաչ

հանել կամ արձակել. Յիսուս պատասխան տուաւ «Ոչ ունէիր դու իշխանութիւն ի վերայ իմ և ոչ մի, եթէ ոչ էր տուեալ քեզ ի վերուստ»: Քրիստոս և քրիստոնէական կրօնի ուսուցիչներ առ հասարակ կը պատուիրեն ճանչնալ իշխանութիւնը, պատուել, հնազանդիլ, երկնչել և տալ կայսերին կոյսեր և այլն:

Ժողովուրդին պարտիքն է իշխանութեան հետ ճանչնալ նաեւ երկրին ընդհանուր օրէնքները, քաղաքային օրէնքներ, դատաստանի օրէնքներ, տրոց և հարկի օրէնքներ, կալուածական օրէնքներ, և այլն: Վասն զի իւր պարտիք և իրաւունք այս օրէնքներէն կորոշին, և օրէնքն է որ կը չափէ և կը կշռէ ժողովուրդին և իշխանութեան իրաւունք և պարտիք: Ուստի ժողովուրդն ամենայն խնամով պէտք է սորվի երկրին օրէնքներ. որպէս զի օրինավարներ ժողովուրդի անդիտութեան և ապշութեան համար չը համարձակին նոյն իսկ օրէնքով հարստահարել, որոց օրինակ բազում անգամ և բազում տեղ կը տեսնամք աշխարհին մէջ:



Ժողովուրդը երբ իւր հպատակութեան պարտիքներ սրտի մտօք և անթերի կը կատարէ, նա իրաւունք ունի իշխանութենէն պահանջել այն ամէն պարտիքներ, զորս դրեցի ի վեր, և երբ իշխանութիւն մի իւր իրաւունք ժողովուրդէն լիովին կստանայ և առ ժողովուրդն ունեցած պարտիքներ կը մոռնայ, այլ ևս ժողովուրդը ինչ միջոցաւ կարող է այդ անվճար և մոռացեալ իրաւունքը ձեռք բերել:

Իսկ դու, ազնիւ որդեակ իմ, որ ընդ իշխանութեամբ ծնած ես և ժողովուրդին կրթեալ զաւակն ես, պարտիքներդ սրտի մտօք տար ու կատարէ, իբրև քրիստոնեայ ուշ դիր Պօղոսի խրատուն, որ կը յորդորէ հնազանդ լինել իշխանութեանց, և հատուցանել որում զպարտս՝ զպարտ, որում զմաքս՝ զմաքս, որում զերկիւղ՝ զերկիւղ, որում զպատիւ՝ զպատիւ, և այլն: Նոյն Պօղոս կասէ թէ՝ իշխանութիւն վայրապար չէ կապեր սուրը իւր մէջը, որով աշխարհիս չարագործներուն հարուած կսպառնայ. իսկ եթէ դու կուզես իշխանութենէն չերկնչիլ և ազատ վարել կեանքդ՝ բարիք գործէ, զի բա-

րով թիւն և բարեգործն, առաքինութիւն և առաքինին միշտ ազատ են այդ երկիւղէն ու հարուածէն:

Բայց թէ մերթ ընդ մերթ բարութեանդ փոխարէն ապիրատութիւն ընդունիս, յայնժամ յիշէ Պետրոսին խօսք որ կասէ. «Ձինչ երախտիք իցեն, եթէ յորժամ մեղանչիցէք տանջիցիք և համբերիցէք. այլ եթէ զբարիս գործիցէք, չարչարիցիք և համբերիցէք, այն շնորհք յԱստուծոյ են, քանզի ի դոյն իսկ կոչեցարուք», և այլն:

Քանի որ աշխարհ կայ, չարչարանքներ աշխարհէս չեն բարձուիր, միայն թէ կը պակասին. ժողովուրդը և մարդիկ անհրաժեշտ է պիտի կրեն չարչարանքներ. թէ առաւել թէ նուազ, թէ իշխանութեան ձեռքէն և թէ նոյն իսկ իրենց ձեռնէն, թէ իբրև մեղապարտ՝ յանցաւոր դատուելով, և թէ իբրև անպարտ՝ յանիրաւի կրելով:

Կը փափաքիմ քեզ համար, որդեակ, որ ոչ դու անձիդ համար չարչարանք քո ձեռքովդ պատրաստես և ոչ նաև յանցապարտ լինիս, որ իշխանութիւն զքեզ չարչարէ. բայց թէ աշխարհի ծանրացող ձեռք



դքեղ և ժողովուրդ հաւատար չարչարէ, այդ  
ևս քրիստոնէական պարտիքն է, զոր պէտք  
է յօժարաբար տանիս ու համբարես և մին-  
չև իսպառ հաւքերես, հաւատալով թէ վախ-  
ճանը կեանք է:



Դ Ա Ս Ե.

## ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ԵՒ ԱԶՆՈՒՍԱԿԱՆՔ ԱՇԽԱՐՀԻՍ

Ճեմարիս ազնուականութեան  
նշան՝ հոգւոյ մեծութիւնն է,  
ոչ հողն է եւ ոչ ոսկին, ալ  
որ ունի զայն: Նա է աշխար-  
հիս սիրապէս ազնուական,  
որոյ փառք միայն ժողովր-  
դասիրութեան մէջ կը փայլի:

ԱՇԽԱՐՀԻՍ խոնարհ ժողովուրդին և  
ազնուական կոչուած բարձրագոյն կարգին  
դասը պիտի խօսիմ՝ քեզ, անտոհմիկ որ-  
դեակ իմ. դու գիւղական ժողովուրդի մի  
զաւակն ես, ժողովուրդի մէջ կապրիս, պէտք  
է գիտնաս ու ճանչնաս նաև այն բարձրա-  
գոյն դասն մարդոց, որոց կեանքն ու վի-  
ճակ հասարակ ժողովուրդի կեանքն շատ  
բարձր է, ու շատ զանազանութիւն ունի:

Դու պէտք է լիովին գիտնաս ժողո-  
վուրդին կեանք և գործեր, և թէ ինչ են  
հարուստ ազնուականաց դասն, իրենց կեանք



և գործեր, և իւրաքանչիւրին պարտիք և իրաւունք աշխարհիս վերայ:

Բոլոր երկրագնդիս երեսը բնակող մարդկային ընկերութեան ամենամեծ մասն միշտ ժողովուրդն է. և նա է ծներ ամէն կարգի ազնուականաց և իշխանաւորաց դասն. կայսր, թագաւոր, իշխան, պայազատ, ամէնքն ևս ժողովուրդի զաւակներն են, զի ժողովուրդն է բուն արմատ և մայր ամէն կարգի և վիճակի մարդոց:

Աշխարհիս մեծագոյն շինարար մասն ժողովուրդն է. դաշտային գիւղերու բնակիչ աշխատաւոր և հաց վաստակող մշակ՝ ժողովուրդն է. նմանապէս քաղաքներու բնակիչներն մեծ մասամբ ժողովուրդն է: Խիստ փոքրագոյն մասն կը կազմեն ազնուականաց կարգն, որք ընդհանրապէս մայրաքաղաքաց և քաղաքներու մէջ կը բնակին:

Ժողովուրդ մարդկային ընկերութեան մէջ՝ բուն մարդոց կեանք և պիտոյք կազմող և պատրաստող ամենաշխատ և պիտանի օգտակար մասն է: Ժողովուրդն է, որ իբրեւ երկրագործ մշակ կարգիւնաւորէ երկրին բարեբերութիւն, և կը մատակարարէ

աշխարհին: Նա է, որ հաց, միս, իւղ և այլ կլամներէն նպարներ կը հանէ մեր սեղան: Նա է, որ այգեգործութեամբ մեր խնձոյից բաժակներ պատուական գինւով կը լեցնէ: Ժողովուրդ իւր տնկած պարտիզէն բազմազան ազնիւ պտուղներ հանելով՝ քաղաքացւոց և ազնուականաց սեղան առհասարակ կը զարդարէ: Նա է, որ բուրդով, փափկասեր այծենով, բամբակով, վշով, և այլ բազմատեսակ բուսական նիւթերով՝ ժողովուրդին պարզ հանդերձ և ազնուականաց պերճանքներ կը պատրաստէ:

Ժողովուրդ իբրեւ արհեստաւոր, բիւր հազար տեսակ արուեստական աշխատութեամբ մեր կեանքի անհուն անհամար պէտքեր կը հոգայ, մանաւանդ քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ, ուր կառուելուն միշտ նորասիրութեան պերճանքներ: Նա կը շինէ ու կը զարդարէ թագաւորի պալատ, իշխանաց ապարանք և այլ ամէն ինչ, որ կը վերաբերի սոցա ճոխ կեանքին ու վայելման:

Ժողովուրդն իբրեւ գիւտերու և արուեստներու հնարիչ՝ իւր արդիւնք և յառաջադիմութիւն շատ մեծ է. և այս մասին



մէջ երբէք համեմատութիւն չունի, այլ միշտ կառաւելու ազնուականաց դասէն:

Ժողովուրդ իբրև աշխատութեան մայր՝ բոլոր ծովագնաց նաւերուն համար նաւապետ և նաւաստի կուտայ. բոլոր մեծամեծ գործարանաց համար գործաւոր մշակ կուտայ, բոլոր հանքերուն համար գետնի տակ անարև անլոյս խորերուն մէջ հանքահաններ կուտայ, համայն երկրագունդ բեղմնաւորելու համար հողագործ աշխատաւորներ կուտայ:

Ժողովուրդ իբրև գրականութեան անխոնջ մշակ, իբրև մատենագիր հեղինակ, իբրև լուսաւորութեան և յառաջագիմութեան առաջնորդ՝ աշխարհ թուղթերով, գրքերով ու թանգարաններով լցոյց, խաւարն ու մութ փարատեց մարդոց մտքէն և լուսաւորեց մարդոյն մտաւորական աշխարհ:

Կը խելամոլիս, որդեակ իմ, թէ աշխարհիս վերայ մարդկային ընկերութեան կեանք պահող և արդիւնաւորող ժողովուրդին աշխատութեան կեանքն է: Թող այդ ամէն արտաքին մասերը, որ ժողովուրդի աշխատութեան կեանքէն կը բլխի, և աշ-

խարհ նոցա վաստակով կը յագեցնայ ու կը ճոխանայ: Ժողովուրդ նաև իւր ներքին ամուսնական և ընտանեկան կեանքին մէջ շատ պողատու և բարգաւաճ է. գիւղեր ու քաղաքներ նորա զաւակներով կը լեցուին. դրախտի օրհնութիւն խակապէս ժողովուրդ կը վայելէ, որ միշտ աճելով բազմանալով կը ընու երկիրը. և աշխարհ իւր որդիքներով շէն կը մնայ:

Բայց դու, ժողովրդասէր որդեակ իմ, արդեօք կը սրտմտիս կամ անիրաւութիւն կը համարիս երբ կը տեսնաս աշխարհիս կարգն ու դատաստանը. զի երբ ժողովուրդն քնդհանուր մեր ընկերական կեանքին մէջ այսչափ մեծամեծ պարտիքներ կը կատարէ. զօրհանապաղ չարաչար կը տքնի և քիտն կը թափէ մարդկային յառաջագիմութեան համար. ո՛հ, քանի՞ դառն ու դժուար է որ իւր յառաջ բերած անբաւ արդիւնքէն խիստ նուազ և յոռի մասն կը վայելէ: Ազնիւ ցորեան և պատուական հացն՝ ազնուականին կուտայ, և ինքն գարի ու կորեակ կուտէ, նմանապէս դէր կենդանիներ նոցա բաժինն է. ժողովուրդ թանապուրով և ցամաք



հացով կապրի. անուշահամ գինին նոցա բաժինն է, ժողովուրդ պարզ ջրով իւր ծարաւ կանցունէ. բեհեզն ու ծիրանին և տաւրաղադործ կերպասներ ազնուականին կուտայ, և ինքն պարզ կտաւ կամ շալ կը հագնի. շքեղ ու փառաւոր ապարանքներ կը շինէ նոցա համար, ինքն անշուք տուներու և մերթ ևս խրճիթներու մէջ կապրի:

Ժողովուրդի մեծագոյն մասն երկրիս վերայ միշտ կարօտ ու չարչարուած կեանք կը վարէ: Նա ոչ միայն արեւելքին մէջ, այլ և արեւմտեան քաղաքակրթութեան աշխարհին մէջ, ուր լոյս տարածուած է, տակաւին ժողովուրդին մեծ մասն ծանր աշխատութեան և կարօտութեան մէջ կը մաշի: Զի ես լսե՛ր եմ և հարցնելով գիտեմ թէ՞ Յւրոպիոյ գործաւոր մշակներու կեանք շատ դառն է, որոց ապրուստ միայն օրական պարէն ու հացն է, գործաւորին համար դանձ ու ասպագոյ չը կայ, գործաւոր միշտ գործաւոր կը մնայ, և գործարանապետ անհուն հարստութեան տէր կը լինի:

Այդչափ և այդպիսի են, ազնիւ որդեակ իմ, ժողովուրդին գործունեայ կեանք

և ընդհանուր աշխարհի մատուցած մեծամեծ արդասիք, յորս մեք հարեանցի տեսութեամբ անցաք, և պէտք է խոստովանիլ, որ քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ ժողովուրդ մեծ տարերք կը կազմէ, և յառաջագիմութեան ընդարձակ ասպարէզը՝ ժողովուրդին աշխատութեան ոտք չափեց:

Այժմ դառնամք և ազնուականաց դասուն նկարագիր հանենք, որոց դիրք, կարգ, աստիճան, պաշտօն, պարտիք և կենցաղաւթիւն աշխարհի առաջ ժողովուրդի խոնարհ դասէն շատ վերագոյն կը համարուի:

Այս վերակարգ դասուն կը պատկանի աշխարհավարութիւն, աշխարհաշինութիւն, քաղաքագիտութիւն, դատաւորութիւն և այլն: Դոքա քան զժողովուրդն առաւել պէտք է կրթեալ լինին, հանճարեղ, խմաստուն և խորհրդական լինին. վասն զի երկրին կառավարութեան սանձն իրենց ձեռքն է, երկրին շահն ու փրկութիւնը նժարը՝ իրենց խելքն է: Այդ վարիչ իշխանական կարգն է որ կը խորհի, կը կարգադրէ, և յառաջ կը վարէ քաղաքակրթութեան կառք: Թողունք այդ ազնուական դասուն աշ-



խարհավարական մասն, որուն համար արդէն նախագլխոյն մէջ դրեցի թէ ինչ է իշխանութեան պաշտօնն և պարտիք:

Այժմ խօսինք ազնուականաց դասուն այլ և այլ հանգամանաց և պարտուց մասին: Նորա, որոց բախտ յաջողեր է հարուստ և մեծատուն լինել աշխարհիս վերայ. նորա մեծ պարտիքներ ունին կատարելու. «Զի որում շատ տուաւ, շատ խնդրեացի ի նմանէ» ասաց Քրիստոս:

Բայց դու, հարցասէր եղիւր, որդեակ իմ, քննենք թէ ո՞յք են աշխարհիս վերայ իրօք և ճշմարիտ ազնուականներ, ինչպէս Աբրահամ, Յակովբ և Յովք, որոց արդար վաստակին հետ զրկանք չէ խառնուած, և ո՞յք են անարդար և նենգող ազնուականներ, որոց հարստութեան հողն ու ոսկին յանիրաւութենէն գոյացեր է, կամ տիրապետելով, կամ զրկելով ու հարստահարելով և կամ նենգութեան բիւր հնարքներ ի գործ դնելով մեծատուն, իշխան, պայազատ և ազնուական եղեր են աշխարհիս վերայ: Այս անարդար ազնուականաց նկարագիր կը հանէր երբեմն Յսային. «Վաճառականք

ձեր խառնեն զձուր ընդ գինի. իշխանք ձեր ապստամբ՝ գողակիցք են գողոց, սիրեն զկաշառս, վրիժագործք, որոց իրաւունս ոչ առնեն և դատաստանի այրեաց՝ ունկն ոչ դնեն» և այլն. որով ցոյց կուտայ մարդարէն թէ քանի մեծ անիրաւութիւններ կը գործէին Իսրայէլի ազնուական կոչուած իշխաններ: Դորա շատ անգամ ևս խիստ խորամանկ միջոցներ ի գործ դնելով կալուածատէր կը լինին. ինչպէս կը յայտնէ դարձեալ նոյն մարդարէն. «Վայ այնոցիկ որ յարեն զտունն ի տուն և ագարակ առ ագարակ մերձուցանեն. զի զընկերին հանիցեն. միթէ միայն բնակելոց իցէք յերկրի»: Աստուած այսպէս կը դատի աշխարհիս անիրաւ ազնուականներ, բայց աշխարհիս դատաստանք այսպէս չէ. զի ով որ իշխան է և կը տիրէ՝ նա միշտ աշխարհիս աչքին դատաստանով ազնուական կը համարուի: Իսկ արդար վաստակով և ուղիղ աշխատութեամբ հարստացած ազնուականներ շատ հազուադիւր են աշխարհիս վերայ, եթէ որոնենք՝ կը գտնենք առաւել վաճառական, արհեստաւոր և երկրագործ կարգերուն մէջ: Դու



այնպէս չըմբռնես, թէ իրօք մեծահարուստ ազնուական լինելու համար Անգղիացի լորդերուն չափ անհուն ոսկի և հող ունենալու է. վասն զի ճշմարիտ ազնուականութեան յատկանիշ միայն հողն ու ոսկին չէ, որ սոսկ նիւթական հարստութիւն կը կազմէ, այլ առաւել մեծ է հողւոյն և բարուց ազնուականութիւն, որ բարոյական առաքինութեան օրէնքներ կը պահէ, որ ժողովրդասէր է և ամբարհաւած ոգւով չի մեծամտիր, որ ազահելով, ժլատելով ձեռք չի կծկեր, այլ իւր հարստութեան ոսկին հասարակաց բարւոյն համար առատ կը սփռէ. որ առանց փառասէր ոգւոյ կը մեծագործէ ուղիղ և բարի նպատակով ժողովուրդի յառաջդիմութեան համար, որ լուսոյ տուններ ու գարօցներ կը կանգնէ, գրատուններ և թանգարաններ կը հաստատէ, հեղինակ մատենագիրներ կը քաջալերէ, գործարաններ կը բանայ, ազգին աղքատ ու պարապ որդիքներուն գործ կը գտնէ, բարեպաշտ ու մարդասիրութեան ոգւով աղքատանոց, հիւանդանոց շինելով՝ ազգին թշուառներ կը պատուարէ, ցովբայ նման

իւր ոչխարաց բուրդերէն բաժին հանելով մերկերու թիկունք կը շեռուցանէ, և այսպէս կը կատարէ իւր պարտք ճշմարիտ ազնուականն. և նա կը խորհի զօրհանապաղ Աստուծոյ և աշխարհին առաջ միայն մեծագործ առաքինութեամբ բարձրանալ. նա իւր առաքինութեան վարձ՝ երբէք ժողովուրդէն երկրպագութիւն չի խնդրեր, միշտ յիշելով Յիսուսի պատուէրը՝ աջով կը գործէ և ձախը չիմանար. իւր փառք և սրտին հաճոյքը՝ միայն իւր առաքինութեան մէջ կը շատանայ:

Տեսցուք նաև անիրաւութեամբ ու զրկանօք հարստացած ազնուականաց գործն ինչ է:

Այդպիսի սուտանուն ազնուականաց ճանապարհ շատ բազմադիմի է աշխարհիս վերայ. մօմանք հարստահարելով, յախշտակելով կը հարստանան, ոմանք դիպուածով կը հարստանան, զոր բախտ կը համարին, և յանկարծ մի առուր մէջ մեծնալով ազնուական կը դառնան. միայն թէ՛ այն հարստութեան գանձեր զոր մարդ առանց աշխատութեան դիւրութեամբ կը գտնէ,



շատ բնական է որ զայն դիւրութեամբ կը կորուսանէ։ Այսպիսեաց օրինակներ շատ կան աշխարհիս վերայ, և մեք մեր ժամանակի մէջ տեսանք ու տակաւին կը տեսնանք։ Ո՛ւր են Պօլսոյ մեր հին հարուստ ու Հայ սեղանաւորներ, որոց վստահութեան յանձնուած էր Տէրութեան գանձ, այսօր նոցա օրգիւղներէն շատերը հայրենի ժառանգութեան մեծագանձ հարստութեան հետ՝ կորուսին նաև ազնուականութեան պատիւ։ Ոմանք ևս հնարագէտ և ամէն խարդախ միջոցներ ի գործ դնելով կը հարըստանան, իսկ ոմանք գիտես թէ ի բնութենէ արծաթասէր բարբ սենեակով՝ անհնարին ազահութեամբ և ամենախիստ խնայութեամբ կեանք վարելով կը հարստանան։ Չը մոռնանք, յիշենք նաև այս կարգին հետ այն կալուածատէր ազնուականներ, որոց հարստութիւն կը կարծուի թէ հողն է, բայց հողէն առաւել հողագործ մշակներու ճակատէն թափուած քրտինքն է։ Այդ անգութ և խստաբարոյ կալուածատէրք իրենց վատաւարութեամբ մշակներ աշխատութեան մէջ զօրհանապաղ կը մաշե-

ցնեն, կամ կիսավարձ և կամ վարձահատ առնելով՝ խեղճ մշակները՝ միշտ մշակ մնացեր են, և կալուածատէրը՝ ազնուական դարձեր է։ Թող վարձահատութեան զրկանք, մի ուրիշ քան զայս առաւել սոսկալի դժուարեաններ պատմեմք, քեզ, որոց ես ինքսականատես եմ և հարցաւորածելով տեղեկացայ։

Միանգամ մայրաքաղաքիս Հայ ազնուականաց միոյն ագարակը գնացի, որուն մէջ շատ ծառայող մշակներ կային, և ես այն պահուն պատահեցայ երբ մշակներ աշխատութենէն դադրած նստեր հաց կուտէին, դիտեցի, որ իրենց կերակուր միայն սև հաց և խաշած լուբիա էր, ուրիշ ոչինչ։ Ես այնպէս կարծեցի, որ մի առուր պատահումն էր այս, ուստի հարցուցի ագարակատէր ազնուականին, թէ ձեր մշակներու կերակուր միշտ այս է, մանաւանդ Ձատ կիւ պիտի մերը։ Այո, ասաց, տարին լի այս մեծ օրերը։ Այո, ասաց, մշակներու համար Ձատիկ, Բարեկենդան չկայ, այլ միշտ միօրինակ հաց ու լուբիան է նոցա կերակուր։ Ոգիս խռովեցաւ, կրկին հար-



ցուցի. միթէ այս աշխատաւոր մշակներ, որոց ձեռքէն բաղմապատիկ բերքեր կընդունիր բուն ագարակէն ելած, միթէ դժբա կաթէն, մածնէն, իւղէն, պանրէն և այլ զանազան բերքէն մասն ու բաժին չունին: Ոչ, պատասխանեց աղնուականն. եթէ ագարակի մշակներ այդ բերքերէն ուտելու իրաւունք և բաժին ունենան, այլ ևս մեր ագարակին շահն ոչինչ չմնար, վասն զի մեր գլխաւոր շահը պէտք է նոցա խիստ ու սակաւապէտ կեանքէն դոյսնայ:

Ահաւասիկ ագարակատէր մեծատանց աղնուականութեան փառք, դու ինքնին դատաստան արա մտքիդ մէջ, աղնիւ որդեակ իմ, հազար անգամ Ասիոյ և մեր հայաբնակ աշխարհի մշակներ երջանիկ ու բախտաւոր են, որք կաթով, իւղով, և այլ կերակուրներով կը սնանին: Թող այս փողոցի աղքատներն ևս գոնէ տարուան նաւակատեաց օրերը մատաղ ուտելով մսի համ կառնուն, իսկ այդ աղնուականաց մշակներ չգիտեն թէ միսն ինչ համ ունի:

Սորա համար Աստուած վերէն կը տեսնար և մշակները զրկող ու հարստահարող

կալուածատեարց համար մարդարէին բերանով կը խօսէր. «Եւ բողոք հնձողաց եհաս յականջս իմ», և այլն:

Մեծատունն Յովբ, որ հին աշխարհի մէջ մի ճշմարիտ աղնուական նահապետ էր, նա յառաջ կը բերէր իւր աղնուականութեան պարտիքներ, զորս անթերի կատարեր էր. մինչդեռ իւր բարեկամներ վիճելով կասկած կը յարուցանէին: Իսկ աղնուական նահատակն մեծ համարձակութեամբ ցոյց կուտար իւր առաքինութեան հանդէս և կը խօսի. «Եթէ խոտեցի՞ երբէք զիրաւունս ծառայի կամ աղախնոյ մատուցելոյ առ իս յատեան, և զինչ դործեցից եթէ հարցափորձ արասցէ ինձ Տէր, և եթէ այցելութիւն, զինչ պատասխանի արարից: Ո՛չ ապաքէն որպէս ես եղէ յարգանդի և նոքա եղեն. ի նմին որովայնի եղաք: Իսկ տկարք, որոց պէտք ինչ էին՝ ո՛չ արդեօք երբէք վճարեցի: Զակն այլոյ ոչ կողկողեցուցի: Եթէ կերայ արդեօք զպատառն իմ միայն և որբոյն ոչ կարկառեցի: Զի ի մանկութեն և որբոյն ոչ կարկառեցի: Զի ի մանկութեն նէ իմէ սնուցի իբրև զհայր, և յարգանդէ մօր իմոյ առաջնորդեցի: Եթէ արարի՞ ան-



տես զմերկն կորուսեալ և ոչ զգեցուցիւ  
եթէ ոչ օրհնեցին զիս տկարք և ի կարոյ  
խաշանց իմոց ջեռան թիկունք նոցա։ Եթէ  
վերացուցի՞ ձեռն ի վերայ որբոյն՝ յուսա-  
ցեալ թէ բազում է օգնականութիւն իմ,  
ապա թափեցի յանրակէ ուս իմ և բա-  
զուկ իմ յարմկանէ իմմէ խորտակեցի»  
և այլն։

Ահաւասիկ ճշմարիտ աղնուականու-  
թեան դործ ու պարտիքը, զորս մեծանձն  
Յովբ վեհանձնաբար կը ճառէ ու վստա-  
հութեամբ կարդարանայ Աստուծոյ առաջ.  
Թէ և բարեկամ դատաւորներ մեղապարտ  
կը դատէին զինքն կարծելով թէ հարուա-  
ծեալն Յովբ իւր զրկանաց երեսէն պատու-  
հասուէր է։

Է՛, աղնուամիտ որդեակ իմ, համե-  
մատէ դու այժմիկ հին աշխարհի և մեր  
դարու աղնուականաց դործն ու կեանք. և  
դու ինքնին դատաստան արա, թէ աշխար-  
հիս ամէն հարուստ մեծատունք, որ աղ-  
նուականութեան տիաղոս ստացեր են՝ նոքա  
իրօք և ճշմարիտ աղնուական չեն։ Մի կար-  
ծեր թէ ընդարձակ հողն ու ոսկին և անուն

զմարդն սառյգ աղնուական կանեն, եթէ  
նորա ոգին ընչաքաղցութեամբ ստրկացած է  
և զուրկ մեծանձնական առաքինութենէն։  
Կան մարդիկ, որք թէպէտ մեծահարուստ  
չեն, այլ իրենց չափաւորութեան մէջ առա-  
ւել կը մեծագործեն քան համբաւեալ աղ-  
նուականն։

Իսկ դու, անանուն որդեակ իմ, որ  
աղնուական չես ծներ, այլ շինական ժողո-  
վուրդին մի հասարակ զաւակն ես, ջանա-  
ցիր փոքրկութեանդ մէջ փոքրիկ աղնուա-  
կան լիւել. ոչ դանձ ունիս և ոչ մեծ կա-  
լուածատէր ես, որ ոսկեով և հարստութեամբ  
մեծագործես. բայց դու գրով, ուսումով և  
կրթութեամբ մեծագործէ։

Սիրէ նաև բարուց աղնուութիւնն, ան-  
կեղծ կենցաղավարութեան աղնուութիւն.  
և քան զամէն առաւել՝ ընկերսիրութեան  
աղնուութիւն։ Եթէ աշխարհիս դէպքեր  
յաջողեն քեզ, կամ գիրն և աշխատութիւն  
քեզ ոսկի բերեն. և դու յանկարծ խոնարհ  
ժողովուրդի վիճակէն բարձրանալով ձգտիս  
դէպի աղնուականութեան դասն՝ մի անար-  
գեր գիրն ու գրիչ. այլ դուն գործէ, որ



գրով ու ոսկւով միանգամայն ազնուանաս:

Գիտեմ ես, գիտես նաև դու, Քրիստոս որ աղքատ և ժողովրդասէր էր, վկայեց թէ մամոնայն անիրաւ է, անիրաւ են և նորա որ սոսկ մամոնայիւ ազնուականութիւն կը կեղծեն, բայց արդար և ժողովրդասէր ազնուականը գիտէ բարւոք ի գործ դնել զայն, և շահեցուցանել թէ ի սակաւուն և թէ ի բազմին իբրև հաւատարիմ ծառայ Աստուծոյ տնտեսութեանն:

Կը փափաքիմ քեզ համար, որդեակ, որ դու ի փոքուն, այսինքն այդ քո այժմեան վիճակին մէջ միշտ հաւատարիմ լինիս, որպէս զի բազմին արժանանաս:

Որչափ և կարես՝ կեանքդ ազնուացուր աշխարհիս վերայ. մի ասեր թէ ես մարդոց կեանքին մէջ և նոցա աչքին առանց ոսկւոյ ու մեծութեան միշտ նուաստագոյն կը համարուիմ: Կը գովեմ զքեզ եթէ անձնաճանաչ լինելով խոնարհամտիս, այլ չեմ ներեր զքեզ թէ այդչափ նուաստանաս մինչև մոռանաս մարդկութեան հաւասար պատիւ: Գիտցիր դու, որ Աստուած զմարդիկ

հաւասար ազնուական ստեղծեր է և այնպէս կը համարի, ոչինչ զանազանութիւն չը կայ ազնուականին և ժողովուրդին մէջ. միայն աշխարհին աչք ու դատաստանը խտիր կը դնէ և այնպէս կը տեսնայ. իսկ Աստուծոյ մեծութեան առաջ՝ աստուածապատկեր մարդն հաւասար ազնուական է: Մանաւանդ եկեղեցւոյ հաւատացեալ ընկերութեան մէջ. որոց համար ասաց Քրիստոս թէ «Դուք ամենեքին եղբայր էք»:

Վերջին խրատ մի ևս աւանդեմ քեզ Սօղոմոնի բանէն. և այն լինի միշտ քո խընդրուած Աստուծոյ առաջ: «Մեծութիւն և տնանկութիւն մի տար ինձ, այլ կշռեա ինձ զարժանն բաւականութեամբ: Զի մի մեծացայց և ստեցից և աօխեմ թէ ով տեսանիցէ զիս. կամ աղքատացայց գողացայց և երդուայց յանուն Աստուծոյ իմոյ»:



Դ Ա Ս Զ.

# ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՀԱՅ

Աշխատութիւն մարդոյն կեանք  
արդիւնաւորող Աստուծոյ օրհ-  
նած սերմն է. երբ յուսով ցա-  
նես զայն՝ ճանաչեալքեամբ  
կը հնձես, կեանքդ լիապէս  
հացով եւ բարեօք կը լեցուի.  
Երբ չցանես՝ ոչ ինչ չես հնձեր  
եւ կեանքդ կը սովամահի:

ՄԱՐԴՈՅՆ աշխատութեան և գործու-  
նեայ կեանքին պիտանի և օգտակար դասը  
պիտի խօսիմք քեզ, ժիր ու գործասէր որ-  
դեակ իմ, անկանչդ բաց և ինձ տուր քո  
միտք, զի այս կենսական դասն է, որ քո  
կեանքը կը բեղմնաւորէ, դու անպէտ ան-  
պտուղ ծառ չես լինիր մարդկային ընկե-  
րական դրախտին մէջ, որ աշխատութեան  
պտուղ չը տալով՝ միայն երկիր կը խափա-  
նեն. զոր իրաւամբ հատանել պէտք է, կը  
վճռէ Յիսուսին բացախօս առակը: Եթէ  
մարդն ինքնին ազատ իրաւունք ունի իւր

տնկած և դարմանած պարտիզին անպտղա-  
տու ծառեր հատանել, քանի՞ առաւել աշ-  
խարհիս դրախտ տնկագործող Արարիչը տի-  
րապէս իրաւունք ունի հատանել այն ապար-  
դիւն մարդատունկեր, որք ոչ միայն հա-  
կառակ կը վարին տիրական վճռոյն դէմ,  
այլ և տիեզերքի բնական օրինաց դէմ շատ  
մեղապարտ կը լինի մարդ, երբ կը դիտէ  
ու կը տեսնայ, որ երկինք ու երկիր կը շար-  
ժին և կը գործեն, անդադար միշտ արդիւ-  
նաւորելով այս մեծաշահ դաստակերտ թէ  
ի պէտս մարդոյն և թէ ի փառս բարեխնամ  
Արարչապետին:

Տեսողութեամբ ու մտքով կոյր մի լի-  
նիր և կորահայեաց, որդեակ իմ Սամուէլ,  
գլուխդ ի վեր առ, աւագ աչքով դիտէ և  
տես բովանդակ տիեզերաց գործունէու-  
թեան հանդէսը, որ զտիւ, և գիշեր շարժ-  
ման և փոփոխութեան մէջ անվրէպ կը կա-  
տարեն իրենց սահմանեալ ընթացքը՝ միշտ  
հպատակ լինելով յաւիտենական օրինաց  
տակ: Եւ նոյն ինքն տիեզերաց վարող Արա-  
րիչը միթէ անգործ կը հանգչի. ոչ, զի  
ասաց Քրիստոս. «Հայր իմ մինչև ցարդ»



գործէ և ես գործեմ», եւ ինչ է նորա  
գործը. դու տես թէ ինչ է: Իւր աներեւոյթ  
գահէն տիեզերաց սանձ բռնել ու վարել,  
նախախնամել արարած էակները, որ դու  
յուլթենէն ի չգոյութիւն չը դառնան, մե-  
ռեալներ հողին տալ, հողիներ յանմահու-  
թիւն կոչել, և նորածնելոց՝ նոր հողի տա-  
լով՝ մարդոյն կեանք վերանորոգելով պահ-  
պանել: Չմոռնանք նաև նորա գերագոյն  
արդարութեան դատաւորութիւնը, որով կը  
տեսնայ աշխարհիս դատաստանն. և մար-  
դիկ չը գիտեն թէ հողմն ուստի՞ կուգայ և  
հըր կերթայ:

Երանի թէ մեր աչք պարզապէս զօրէր  
և մեր տեսնայինք թէ՛ այն կապուտակ երկ-  
նակամարին անհուն անհամար մարմնոց մէջ  
ինչ աշխատութիւն և տքնութիւն կայ: Արև,  
լուսին, մոլորակներ և բոլոր համաստեղու-  
թիւնք, որք թէպէտ մարդոյն նման ազատ  
էակներ չեն, այլ իբր ինչպէս ինքնավար,  
ինքնաշարժ կը մղուին կը վարին արարչա-  
դիր օրէնքով:

Իսկ մեր աշխարհ, որ մեր աչքին ա-  
ռաջ և մեր ոտքին տակն է, և զոր մարդ-

կային իմաստաւորութիւն հանապաղ կը հե-  
տադօտէ՝ ու կը տեսնայ, թէ ինչպէս ծովն  
ու ցամաք, բոլոր բուսական խոտեր ու ծա-  
ռեր, անշունչ և շնչաւոր էակներ, տարերք,  
ժամանակ, եղանակներն և առհասարակ բո-  
վանդակ երկրագունդ անդադար շարժման  
և աշխատութեան մէջ են. որոց արդիւնք  
և նպատակ շատ յայտնի է մեզ: Մարդոյն  
կեանք և նորա հետ բոլոր կենդանեաց  
կեանք մի աւուր մէջ կը չքանայ, եթէ եր-  
կիր ցորեան չիտայ մեզ համար, եթէ խոտ  
չբուսուցանէ անասնոց համար, և ծառեր  
չը պտղաբերին և արև իւր լուսով ու ջեր-  
մութեամբ չկենդանացնէ մեր աշխարհ. և  
այս ամենուն հետ եթէ արարչական խնամ-  
քըն իւր երեսը դարձնէ՝ ինչ կը լինի մար-  
դոյն՝ և բոլոր շնչաւորաց կեանք. այդ կը  
խոստովանի Դաւիթ. «Պարձուցանես զե-  
րեսս ի նոցանէ՝ խռովին, հանես զոգի ի  
նոցանէ՝ պակասին և ի հող դառնան»:

Իսկ մարդոյն աշխատութեան համար  
կը խօսի. «Երանէ մարդ ի գործս իւր ի վաս-  
տակս ձեռաց իւրոց մինչև յերեկոյ»: Զի  
մարդն այս աշխարհիս վերայ գործաւոր



մշակ մի է. քանի որ կեանք ունի, աշխատութիւն՝ իւր բնական ու բարոյական պարտիքն է:

Մարդկային ընկերական աշխարհ թագաւորէն սկսեալ մինչև գիւղական մշակն՝ ամէնքն ևս անդադար աշխատութեան մէջ կը դեգերին ու կը պարապին: Բայց դու պէտք է դիտես, որդեակ իմ, թէ աշխարհիս վերայ ամէն մարդ իւր աշխատութեան բաժինն ունի:

Հին աշխարհին մէջ մարդոց աշխատութիւն խիստ պարզ և անձուկ վիճակի մէջ էր. բայց նոր աշխարհ և քաղաքակրթութիւն մարդոց աշխատութեան դործ և ասպարէզ կարի շատ ընդարձակեց. և այսօր բիւր հազար տեսակ դործերու մէջ կը պարապի մարդկային ընկերութիւն: Այդ ևս բաւ չէ, տակաւին կը տքնին մարդիկ անդուլ անդադար նորանոր արուեստներ և դործեր հնարել զբաղասէր մարդոյն համար: Այլ գիտես թէ մարդ որչափ իւր կեանքին պէտքեր հնարէ, բազմապատկէ՝ այնչափ ևս իւր ցանկութիւն կը գրգռի և երբէք շատ չասէր: Ո՛վ գիտէ, թերևս նա-

խախնամութիւն՝ մարդոյն ցանկութեան չափ չը դրաւ. որպէս զի մարդ հնարասէր դործասէր լինի և հայթայթէ իւր կենաց պէտքեր: Բայց թէ ինչո՞ւ համար ոմանց ամենածանր և ոմանց ամենաթեթեւ աշխատութեան բաժին հասեր է, մի դարմանար, այդ ևս անհաւասարութեան օրէնքին տակն է: Բայց թէ ծանր և թէ թեթեւ, թէ մոքով ու թէ մարմնով՝ մարդիկ ընդհանրապէս աշխատութեան դատապարտուած են: Թագաւոր՝ զոր մեք անաշխատ կը կարծենք, նա ևս մոքով և աշխարհի հոգսերով կաշխատի. իշխան, դատաւոր՝ աշխարհավարութեան մէջ կաշխատին. զօրավար, զինուոր պատերազմի դաշտին մէջ արիւնով կաշխատին: Այսպէս նաև վաճառական՝ իւր վաճառականութեան մէջ, արուեստաւոր՝ իւր արուեստին մէջ, իմաստասէր՝ իւր կարասին մէջ, մատենագիր հեղինակ՝ իւր մտաւոր ու գրաւոր աշխատութեան մէջ, և քան զամէն առաւել երկրագործ մշակ՝ արեակէզ դաշտին մէջ:

Ես զի մէկ թուեմ քեզ բազում զբաղման գործեր, որոց մէջ հէք մարդ հոգւով



ու մարմնով կը տառապի ու կը տառապի։ Եւ գիտեա գու թէ ինչ է իւր նպատակը և ջանք։ Սօղոմոն կը բացատրէ քեզ այդ. «Ամենայն ջան մարդոյ ի բերան»։ այսինքն թէ մարդ այս աշխարհիս վերայ իւր բերնին ու փորին համար կը ջանայ և կաշխատի։ Երանի թէ իւրաքանչիւր մարդոց աշխատութեան հաց՝ իւր բերանը հասնէր. զի մարդիկ կան, որ բիւրաւոր մարդոց աշխատութեան հաց իրենք կուտեն և ես չեմ յիշեր քեզ, դու ինքնին գտիր, թէ ո՞րք են այդ կարգի մարդիկ աշխարհիս վերայ։

Այս անհաւասար բաժնին ու կեանքին դասը՝ պէտք է կրկնեմ քեզ, որդեակ, աշխատութեան վերայ խօսիմ միայն, որ մարդոյն և իւր կեանքին ճակատագիրն է. մարդկարող չէ քերել ու եղծել զայն։ Մեծն Սօղոմոն իւր գահէն կարեկից աչքով տեսաւ մարդոյն քաշած վշտակիր ու տառապանաց կեանքը՝ ասաց. «Զբաղումն չար ետ Աստուած որդւոց մարդկան, զբաղիլ ի նոսա»։ Զխոտորիս, որդեակ իմ, այլ ուղիղ մտքով իմացիր Սօղոմոնի բան, որով կը պարսաւե ունայնամիտ և չարարուեստ մարդոց անշահ

աշխատութիւն և ագահութեան ընդունայն դեղերանքն։ Քան թէ այնպէս կարծեմք, որ բարեխնամ Արարիչը՝ բարի աշխատութիւնն իբրև չար զբաղումն տուաւ մարդոյն։ Եթէ այսպէս կարծենք՝ ուրեմն Աստուած զմարդն ստեղծեց, որ զայն չարագրաւ աշխատութեան մէջ ջախջախէ և ինքն զբօսնու կամ զուարճանայ։ Բայց չէ. նա զմարդն աշխարհիս ագարակին մէջ դրաւ, որպէս զի գործէ ու վայելէ իւր արդար վաստակը, երախտապարտ լինի, օրհնէ ու փառաւորէ իւր Արարիչը։

Գրենք այժմ թէ ինչ է մարդոյն նիւթական աշխատութեան արդիւնք։ Այդ ինքնին շատ յայտնի է մեզ, օր մարդոց աշխատութեան արդիւնք հաց և հարստութիւնն է. և հարստութեան առաջին և մըշտնջենաւոր աղբիւրը՝ հողն ու երկիրն է, զոր մեծատունն Աստուած տուաւ մարդոյն իբրև օժիտ կամ իբրև ժառանգութեան կալուած, որ գործէ ու պահէ։ Մարդոյն այս ամենահարուստ կալուածն՝ իւր ծոցէն և ակնէն իբրև անհատահոս աղբիւր շարու նակ կը բղխէ և կը հոսէ յորդեալ գետերու



պէս անսպառ և անհատնում հարստութեան  
գանձերը: Չէ թէ միայն հաց կամ ուրիշ  
արմտիք, որք մեր կեանքին բուն սնունդն  
են, այլ և հանքային գանձեր, սօկի, ար-  
ծաթ, պղինձ, երկաթ, անագ, կապար և  
այլ շատ պէսպէս մետաղներ, որ դարձեալ  
մեր կեանքին կը ծառայեն արուեստաւորաց  
ձեռքով, և բազմապատիկ կը յաւելուն մար-  
դոյն հարստութեան մեծութիւնը:

Սակայն երկրին այս բնական հարըս-  
տութիւն բաւական չէ, այլ պէտք է, որ  
մարդոյն աշխատութիւն միանայ հողին ու  
երկրին հետ: Քրիստոս կասէ թէ երկիրն  
ինքնին կը բերէ պտուղ. այո՛, շատ բաներ  
կան, որ առանց մարդոյն աշխատութեան  
երկիր իւր ինքնաբերութեամբ կը մատակա-  
րարէ. զոր օրինակ անմշակ անտառներ և  
այլ անձեռատունկ շատ վայրենի ծառեր.  
Թողումք լեռներու և դաշտերու բուսական  
խոտեր: Բայց Քրիստոսի խօսք, որ մասնա-  
ւորապէս ցորենաբոյսին համար է, այդ ևս  
մինչև մշակ գետին չհերկէ և չցանէ սերմն,  
արտն ինքնին ցորեան չի բերեր:

Ուստի եթէ հարստութեան առաջին

ամենաբուղի աղբիւր երկիրն է, պէտք է  
համարինք որ այդ աղբիւր առատացնող  
ձեռքը՝ մարդոյն աշխատութիւնն է:

Հանճարեղ մարդ շատ պէսպէս վայրե-  
նի բոյսեր, կենդանիներ ընտելացոյց, որք  
այսօր առ հասարակ մեր պէտքերուն կը  
ծառայեն: Երկրասէր մշակ իւր աշխատու-  
թեամբ հազար տեսակ հունտեր կը ցանէ,  
մատաղ տունկեր կը տնկէ և բիւրապատիկ  
բազմազան բերքեր հանելով որ հարստանայ:  
Վաստակասէր մարդ սոսկ երկրին երեսը  
բաւ չը համարեց իւր անդուլ աշխատու-  
թեան ասպարէզ. այլ փորեց հողը, մտաւ  
մինչև երկրին սիրտը, կրկտեց գտաւ ոսկին  
ու արծաթ, հանեց ճոխացոյց իւր հարըս-  
տութեան դանձարանը: Երկաթ հանեց,  
երկրագործին խօփն ու մանգաղ շինեց,  
ափսոս որ, խօփին ու մանգաղին հետ սուրն  
ևս կոփեց իւր ընկերին կեանքը բառնալու  
համար:

Մարդոյն հարստութեան երրորդ ամե-  
նամեծ աղբիւրն, որ կը միանայ հողին և  
աշխատութեան հետ, և օրով ահագին Ու-  
կիանոսի չափ հարստութեան ծով կը կաղմէ,



ինչ է, գիտեա՞հ. հարցուր, որդեակ իմ, և  
ես խօսիմ քեզ. գիտութիւն և արուեստն է,  
որ այնչափ և անհամար նորանոր հարստու-  
թեան աղբիւրներ բացաւ զորս չը կարեմ  
թուել ու ճառել:

Դու պէտք է գիտնաս թէ հին դարե-  
րում երբ գիտութիւն և արուեստ իւր խան-  
ձարուրին մէջն էր, դեռ չէր զարգացեր ու  
չէին ծներ այն մեծ և աշխատաւոր հան-  
ճարներ, որք նորանոր գիւտեր և արուեստ-  
ներ ծնան, մարդոյն հարստութեան գլխա-  
ւոր աղբիւրներ միայն հողային մշակութիւն  
և հովուական խաշնադարմանութիւն էր:

Իսկ վերջին դարերում մանաւանդ  
տասնեկներորդ յառաջգիմութեան դարը,  
յորում սքնող հանճարներ իրենց գիւտե-  
րով յորդեցին ընդարձակեցին հարստու-  
թեան աղբիւրին ակները, այն մշտաբուրդ  
աշխարհի ակներէն վտակներ, գետեր բլդ-  
խեցին, ողողեցին առ հասարակ արեւմտեան  
Եւրոպիոյ աշխարհ: Այլ մեր արեւելեան աշ-  
խարհ, որ քան զամէն աշխարհ արգաւանդ-  
էր, դրախտի գետեր կոռոգէին զայն, ցա-  
մաքեցաւ, անջրդի անապատ դարձաւ: Եւ

ինչ էր սորա պատճառ, երեք բան էր, տգի-  
տութիւն, անաշխատ կեանք և երկրին վար-  
չութիւն, որ չառաջնորդեց, չքաշալերեց և  
չհարթեց ժողովուրդին առաջ դժուարին  
առապարներ, որ նա կարենար յառաջա-  
դիմել:

Խօսինք այժմ անդործ և անաշխատ  
կեանքին վերայ, որոյ հետեանքն աղքա-  
տութիւն է. անտարակոյս աղքատութիւն  
ևս իւր սկզբնական պատճառներ ունի, եթէ  
հարստութեան պատճառը կը համարինք թէ  
մարդոյն աշխատութիւն և ժրագործ ձեռքն  
է. ուստի պէտք է ուղիղ հասկնամք թէ  
ապա ուրեմն անդործ ձեռք և անաշխատ  
կեանք՝ մարդոյն չքաւորութեան բուն նա-  
խապատճառներն են: Ասիոյ արեւելեան աշ-  
խարհ ուր մեք կը բնակիմք, երկրի բնական  
հարստութեան ամենաճոխ ծածկեալ գան-  
ձարան մի է: Մեր լայնածաւալ արգաւանդ-  
դաշտեր, որ ամէն սերմերու և տնկագոր-  
ծութեան ընդունակ են, և եթէ մշակուին՝  
իրենց բարեբերութեան և առատութեան  
արդիւնք աշխարհին բաւ է: Մեր լեռներ  
ու հովիտներ եթէ ապահովին, արդեօք



Զվիցերիոյ չափ կովեր ու եղներ, անթիւ անհամար ոչխարաց հօտեր չէն դարմանուիր: Հապա մեր ինքնաբոյս անմշակ անտառներ, մեր բազմադանձ հանքեր, որ այնպէս անկրկիտ կոյս մնացեր են հողին տակ, անգործ և ապարդիւն:

Ինչպէս գրեցի ի վեր, յիշէ, որդեակ իմ, աստի յայտնի է, որ երբ աշխատութիւնը չի միանար ինքնական հարստութեան հետը, հարստութիւնն իբրեւ ծածկեալ գանձ կը մնայ հողին ծօցը. և մարդիկ անհաց, անգանձ, անգիտաբար կը շրջին օտքի տակ թաղուած գանձերու վերայ միշտ աղքատ և կարօտած:

Ուրեմն մեր աղքատութեան աղբիւրի մի ակն՝ մեր անաշխատ ձեռք և թմրած ոգւոյն ծուլութիւնն է: Մի մարդ, մի ժողովուրդ, մի աշխարհ, որ զինքն աշխատութեան չի նուիրեր, նա միշտ հացի կարօտ կը մնայ. վասն զի աշխարհիս վերայ հացն ու գանձ՝ միայն աշխատող աղբին ու ժողովուրդին բաժինն են, և սորա ճշմարիտ ապացոյց՝ Եւրոպիոյ ժողովուրդն է:

Բայց ի՞նչ պէտք է, և ի՞նչ է զօրաւոր

դարման, որ անաշխատութեան մէջ ափշած ու թմրած ժողովուրդին միտքն ու հոգին մեռելութենէն հանէ ու մղէ դիպի գործունէութեան կեանք: Այն պէտք է, ինչ որ պէտք եղաւ արեւմտեան աղբերուն, այսինքն լոյս, գիտութիւն: Լոյսն ու գիտութիւն՝ մեր գործող զգայարաններ և աշխատութեան կեանքը կուղղեն. և մեր յառաջդիմութեան քայլերուն ճամբայ կը բանան և կապահովեն մեր արդիւնք և հարստութիւն: Եւ երբ արեւելեան ժողովուրդներ զուրկ են այս առաջնորդող լուսէն և մղիչ զօրութենէն, կը մնան ուր՝ որ են, միշտ կարօտ, բեղմնաւոր երկրի մէջ, վասն զի հեղգամիտ եղան. աշխատութիւն չսիրեցին, ուսումն ատեցին, հանճարն անպատուեցին, գրասէրն անօթի մեռաւ, արուեստաւորն առանց քաջալերութեան մնաց. եթէ կային յառաջդիմող տաք՝ նոցա քայլերուն առաջ մեծամեծ խոչընդոտներ ելաւ. մեր ընկերական կեանք դարձաւ մի անշարժ դիակ. տեսանք յառաջադէմ աշխարհ և անթիւ գործունէութեան օրինակներ մեր աչքին առաջ կեցած են, մեր միտք ու հոգին տակաւին չնորոգեցաւ,



մնացինք այնպէս հնութեան ու հեղեղութեան մէջ: Մենք մտաւոր մարդ ծնանք, այլ մեր ոտքի տակ աշխատող չքոտի մըջիւնին ժիր գործունէութիւն չտեսանք: Մեծն Սօղոմոն իւր խրատով աշխարհի վատ ծոյլերն կը յղէ դէպի մըջիւնին բոյն:

Եւ դու, որդեակ իմ, երբ մըջիւնի բունէն կանցնիս՝ կաց պահ մի ու զննէ, տես ու զարմացիր թէ քանի աշխոյժ է այդ նկուն կենդանին. իւր բունէն մինչև քառասուն քայլ աւելի ուղղագիծ ճամբայ կը բանայ, կարաւան կարաւան անդադար կերթայ կուգայ. միշտ մի հատիկ պարէնով կը բռնաւորի, կը բերէ կամբարէ իւր բոյնը. եթէ պատահամբ կոխես ու ճմլես զինք ի դետին, եթէ սայլին անիւն իւր ճամբու վրայէն անցնի, հաղարներով ջախջախուին, նա տակաւին աշխատութենէն չի կասիր և երբէք չի թողուր իւր բացած արխնոտ ուղեղիծն. այլ դիտկներու վերայ կը կոխէ ու կանցնի իբրև աշխատութեան անկուն շահատակ:

Մըջիւն՝ մարդ չէ, բայց կը նախատեսէ, յամարան կը ժողովէ կամբարէ իւր պա-

շարը, և ի ձմերան կը վայելէ. ազատ մնալով ի սովէն: Մարդ մըջիւն չէ, նախատեսող միտք ունի. և երբ չի նախատեսեր, անդործ կեանք կը վարէ՝ նորա ձմռան անշուշտ սովամահն է:

Թողունք մըջիւնի բոյն, երթանք դէպի մեղուն. դիտէ ու տես թէ որչափ գործասէր է. երամ երամ կապելով կերթան ծաղկաւէտ հովիտներ կը շրջին, մեղրանիւթ կը ժողովեն և կուգան վերթակին մէջ կը դործեն, որոց արդիւնք թագաւորաց սեղան կը դարգարէ. և մեղրամոմն Աստուծոյ սեղանին վերայ կը վառուի:

Հապա չտեսնանք մեր պատերու սարդի գործունէութիւն, որուն համար կասեն թէ կտաւագործութեան արուեստին հեղինակ լինելով՝ օրինակ տուեր է մարդոյն. տես ինչպէս անդուլ կը ճգնի իւր աշխատութեան մէջ, անդադար կը մանէ, կը հիւսէ իւր օրսական ցանցը պատրաստելու համար: Եւ ինչ է իւր նպատակը, դիտես, միայն ճանճիկ մի օրսալ և իւր կեանք պահել:

Թող մտածեն մտաւոր մարդիկ և մեր



աշխարհի ծոյլեր, եթէ սորդին համար ճան-  
ճիկ մի պէտք է, ո՞վ չի գիտեր թէ իրենց  
համար ևս հաց պէտք է: Զի մարդոյն կեան-  
քը պահպանող հացն է, մարդն առանց  
հացի կը չքանայ: Մարդոյն ընկերական  
կեանք աշխատութեան զբաղումով կապրի  
և կը յարատեւէ:

«Եթէ կոյ աշխարհիս երկրագնդին վե-  
րայ ծանրագոյն և անտանելի բեռն մի, այդ  
ծոյլերուն կեանքն է». հարցուցին իմաս-  
տասէրի մի և նա այսպէս պատասխանեց:

Այդ ինչպէս տեսանք, սիրելիդ իմ Սա-  
մուէլ, որ հարստութեան ծնող աշխատու-  
թիւնն է. ուղիղ կը հետեւի, որ աղքատու-  
թեան ծնող ծուլութիւն և անգործ կեանքն  
է. իսկ երկոցունց մեծ առաջնորդ, միոյն՝  
գիւտութիւն և լոյսն է, իսկ միւսին՝ արհի-  
տութիւն և կուրութիւն: Վասն զի մարդոյն  
թշուառութեան բուն աղիտաբեր արմատը՝  
մտաւոր կուրութենէն կսկսի և կածի:

Կը յիշես դու, Եւրոպիոյ գիւտնոց կա-  
ճառէն յառաջ, մեր իմաստասէր Եղիշէն  
մարդոյ կոյր կեանքի նկարագիրը ճշգու-  
թեամբ կը հանէ, երբ հաղար երեք հարիւր

տարի յառաջ կը տեսնայ նա հա-  
հի թշուառութիւն և անկասկածաբար  
այսպէս կուտայ իւր վճիռը, թէ «այլ»  
ի ճառագայթից արեգական, և  
թիւն զրկի ի կատարեալ կենաց»:

Այո, կուրութիւն կեանք չունի. նա  
պէտք է միշտ խարխափի (աշխարհիս հրա-  
պարակին վերայ և մերթ ևս իւր գլուխը  
պատէ ի պատ զարնելով ջախջախուի:

Այլ ևս համառօտեանք այս դասը, աշ-  
խատասէր և լուսասէր որդեակ իմ. եթէ  
կը բաղձանք որ աղքատութիւն և կուրու-  
թիւն մեր աշխարհէն բարձուին, թշուա-  
ռութեան աղբիւրի ակներ խցուին, և հա-  
րստութեան ու երջանկութեան ակներ բա-  
ցուին, աշխատութիւն սիրենք ու պատուենք.  
հեղգամտութիւն և ծոյլ կեանք ատենք ու  
հալածենք մեր անձնէն և մեր ընտանեկան  
սրահէն:

Իսկ դու, իմ ջանասէր որդեակ, որ  
մեր հայրենեաց մի պանդուխտ զաւակն ես,  
երբ կը յաջողի քեզ դառնալ քո հայրենի  
երկիրը, դորձասիրութիւն և աշխատութիւն  
քարոզէ, ժրագործ եղիր, կեանքդ բեղմնա-





ւորէ և բարի օրինակ հանդիսացիր քո հասակակից պատանիներուն առաջ։ Թող ի բաց ռակին ու դանձ, տար իմ այս աշխատասիրութեան դասեր, տար աւանդէ մեր հայրենեաց անուս, անդալրոց մանուկներուն, առաջնոց, թէ ձեր հայրեր պանդխտութիւն սիրեցին, օտաւորութեան մէջ մաշուցան ու մեռան. դուք ձեր հայրենի քաղցր ծոցէն ու գրկէն, հողէն ու ջրէն բնաւ մի հեռանաք։ Ասա թող աշխատին, գործասէր լինին և իրենց դառն քրտինք հայրենի հողին վերայ թափեն։ Այն հողն ու ջուր, զոր օրհներ է Աստուած, շատ հաց ու հալըստութիւն կը տայ իրենց։ Յիշէ դու և յուշ բեր նոցա Սօղոմոնի օգտակար խրատ, թէ «Որ գործէ զերկիր, լցցի հացիւ. և որ երթայ զհետ դատարկութեան, լցցի աղքատութեամբ»։



Դ Ա Ս Է.

ՈՒՂԻՂ, ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ ԿԵՆԱՅ

ՀԱՅ ԵՒ ԲԱՆ

Մարդիկ կան, որ միայն հացով կապին. մարդիկ կան, որ կը հրեշտակաւնան, անհաց ապրիլ կուզեն. երկու դասն եւս միասին կը խոսորին ուղղութեամբ։ Արդար ու ճշտաւ մարդն այն է, որ հացով եւ Աստուծոյ բանիւ միանգամայն կ'ապրի աշխարհիս վերայ։

ՈՒՂԻՂ, անտեսութիւն՝ մեր նիւթական և բարոյական կեանքին մէջ այն իմաստուն և խոհական անտեսող ձեռքն է, որ դիտէ հացիւ ու բանիւ միանգամայն իւր կեանքի պէտքեր հողալ, և Գրիստոսի խօսքին համեմատ «Կայսերին՝ կայսեր տալ, և Աստուծոյն՝ Աստուծոյ»։

Այս անտեսող ձեռք՝ պէտք է արդարութեան ու չափաւորութեան մէջ պահել։



զի եթէ խիստ ընդարձակես զայն՝ շուայլ ու  
զեղիս կը լինիս. և եթէ սաստիկ կճկես՝  
ազահ ու ժլատ կը լինիս. եթէ միայն քո  
անձին տաս և ընկերիդ մոռնաս, զրկող կը  
լինիս. եթէ կայսերին տաս և Աստուծոյն  
մոռնաս՝ ապերախտ կը լինիս. եթէ միայն  
նիւթալան կեանքիդ համար հացի պէտքեր  
հոգաս և մոռնաս Աստուծոյ բան և բարո-  
յալան պէտքեր, դու յայնժամ թերահա-  
ւատ և նիւթապաշտ կը լինիս, կարծելով  
թէ մարդոյն կեանք սոսկ հացով կարող է  
ապրիլ: Եւ կապրի, այո՛, եթէ մարդ յանձն  
առնու հաւասարիլ անասնոց և միայն խո-  
տով ապրիլ:

Դիտենք թէ հաց մեր մարմնոյ սնունդ  
և աճումն է, բայց հոգին ևս իւր սնունդ և  
աճումն ունի, և այդ՝ Աստուծոյ բանն է:  
Ուստի արդար անտեսող ձեռք և միտք  
պէտք է որ նախ երկու ծայրայեղ կեանքէն  
զդուշանայ, ոչ առաւելու և ոչ նուազի. մի-  
անգամայն ոչ հացը թողու և ոչ Աստուծոյ  
բանը: Այլ իւր կենաց այդ երկու մեծ ու  
կենսական պէտքեր առանց զրկանաց ար-  
դար բաժինով հոգայ. դիտելով նաև թէ

մեր կեանքին բուն կենդանարար մասն հո-  
գին է, զի ասաց Բրիստոս՝ «Հոգին է կեն-  
դանարար, մարմին ինչ ոչ օգնէ»:

Սամուէլ որդեակ իմ, եթէ դու հաց  
և բան միանգամայն կը սիրես, մտադիւր  
լսէ այս դասը, որպէս զի կարենաս ուղիղ  
անտեսութեամբ կառավարել քո կեանքը:  
Վասն զի առանց ուղիղ անտեսութեան մար-  
դոյն կեանքը իւր չափաւորութենէն կը խան-  
դարի. դանձը՝ դանձարանէն կապառի, և  
ցորեանը՝ շտեմարանէն: Սորա հետ և միա-  
սին կապառի բանն հոգիէն, կրօն և հաւատ՝  
սրաէն: Բայց խօսիմ՝ նախ հացի և նիւթա-  
կան կեանքի անտեսութեան վերայ. վասն  
զի մարդիկ հացն աւելի կը հասկնան, բա-  
նին և հոգւոյ կեանքը իբրև վերացական  
գաղափար համարելով կը դժկամակին ըմ-  
բըռնել զայն: Բայց անհնարին է հացն ու  
բան որոշել իրարմէ: Սորա այնչափ սերտ  
կապակցութիւն ունին իրարու հետ՝ ինչպէս  
հոգին մարմնոյն հետ:

Խոհական որդեակ իմ, ինչպէս ուսար  
դու նախորդ դասիդ մէջ, թէ բուն հա-  
րըստութեան աղբիւր մարդոյն դործունեայ



աշխատութիւնն է, այսպէս նաեւ հարստութեան դանձարանին հսկող պահապանն՝ արթուն տնտեսութիւնն է։ Մարդիկ աշխարհիս վերայ մէն մի իւր կարգին և վիճակին մէջ առանձին առանձին տնտեսապետ են, և ամէն մէկ հաշիւ ու համար, պարտիք և իրաւունք ունին։ Թագաւոր՝ իւր աշխարհին տնտեսապետն է, իշխան ժողովուրդին, հարուստն՝ իւր կալուածոց, աղքատն՝ իւր տնակին, քաղաքացին՝ իւր արհեստին և շահավաճառութեան, գիւղացին՝ իւր հողագործութեան, և իւրաքանչիւր գերդաստան ու ընտանիք՝ առանին տնտեսութեան։

Երկրի մի ընդհանուր տնտեսութեան վիճակն երբ կը խանգարի, գիտե՞ս, երբ այդ կարգի մարդոց դասեր մեծ և փոքր առ հասարակ կը խռոտորին ուղիղ տնտեսութեան և պարաուց ու իրաւանց հաւասար չափէն։

Այլ պէտք է նկատեմք, որ այս խռոտումն միշտ բարձրագոյն աստիճանէն կսկսի, և կերթայ կը հասնի մինչև ի ստորին աստիճանը, այսինքն թագաւորին պալատէն մինչև յետին գիւղացւոյն տունը։ Այս տե-

սութիւն շատ ճշմարիտ է, և շատ յայտնի է մեզ, զի դորա բազում օրինակներ կը տեսնամք աշխարհի մէջ և մեր աչքին առաջ։

Այսչափ միայն յիշելով շատ կը համարւի ու կանցնիմ, միտքս այն չէ, որ խօսիմ մեր քաղաքային տնտեսութեան վերայ, և թէ խօսիմ ևս՝ ո՞վ պիտի լսէ։ Այլ միայն խօսիլ կուզեմ իւրաքանչիւր մարդոց կեանքին և առտնին ընտանեկան տնտեսութեան վերայ, որ իմ պաշտօնին և չափաւորութեանս պարտիքն է, լինելով անարժան տնտես Աստուծոյ եկեղեցւոյն։

Յիշէ, որդեակ իմ, ԴՐԱՅԻ ԸՆՏԱՆԻՔ կոչուած աշխատութեանս մէջ այս պարտիքը փոքր ի շատէ վճարած եմ, բայց դարձեալ անձանձրոյթ կը կրկնեմ այս դասիդ մէջ զայն, որպէս զի Հայոց անտնտես ժողովուրդ, առաւել քաղաքացիք և մայրաքաղաքացիք, գէթ մեր գրելով և նոցա կարդալով խելաբերին, թէև ժամանակն նեղելով կը խրատէ զիրենք, վասն զի նորա ձայն և խիստ խրատ շատ կրթիչ ու զօրաւոր է քան զմեր գիրն ու քարոզ։

Բայց մարդիկ զարմանալի են, անցեալը



շուտ կը մոռնան, և ժամանակն միշտ փոփոխական լինելով՝ բազում անգամ և շատ մարդոց համար տնտեսութեան և նախատեսութեան վարժապետ չը լինիր. այլ մանաւանդ երբ յանկարծ երկրին կամ առանձին այս և այն մարդոյն համար բախտ բերելով կընդարձակէ յաջողութիւն, գիտեսութէ յայնժամ առաւել շոտջութեան և զեղխութեան դասեր կուսուցանէ։ Մեք մեր ժամանակի և կեանքի մէջ դժուար փորձ և ապացոյց տեսանք, որ այդ անստոյգ խաբող ժամանակ քսան տարի շարունակ այդ յոռի ու կարճամիտ դասեր սորվեցոյց Ասիական և առաւել Պօլսոյ ժողովուրդին։

Խրատ կուտամ քեզ, որդեակ իմ, ժամանակի բարեկամութեան վերայ երբէք մի փոտահիր. նա միշտ խաբուսիկ է, երկու երես ունի, այսօր կը խնդայ և վաղը կը խոթուի։ Միշտ յուշիդ պահէ Սողոմոնին խրատ. «ժամանակ լալոյ և ժամանակ ծիծաղելոյ»։ Մինչ դանձարանդ դանձով, շտեմարանդ ցորենով լի են, մինչ շահավաճառութիւնդ յաջող է և դու տուտ սեղանին վերայ նստած կուտես, կը խմես և կուրա-

խանաս անկասկած. ահաւասիկ այս է քո ծիծաղելոյ և բախտի ժամանակ։

Իսկ երբ բախտին անվստահ բարեկամութիւն յանկարծ իւր երեսը կը դարձնէ քեզմէ, շտեմարանդ և դանձատունդ կը դատարկանան, բաղմնաճիւ սեղանդ կը բարձուի, անդէն և մտերիմ բարեկամներդ կը հեռանան, որ քո խրախճանակիցներն էին, դու յայնժամ կապշիս ու կը մնաս, թէ ինչպէս պատահեցաւ քեզ այս։ Ահաւասիկ այս ևս քո լալոյ ու դժբախտութեան ժամանակն է։ Եւ ես պատմեմ քեզ, թէ ինչպէս կը պատահի և որչափ են աշխարհիս և մարդոց կեանքի պատահարներ, մանաւանդ մեր ժամանակին և մեր բնական աշխարհին։

Հարուստ ու մայրաքաղաքիս մէջ հըռշտկուած ճոխ գերդաստանի մի հայր կը ճանաչեմ ես. մի օր տեսի զինքն, որ հողուց հանելով կը խօսակցէր իւր բարեկամին հետ, և ես լսին ունին կը դնէի։ Նկատեցի նորա երեսը զի դուարթ և ուրախ չէր, ինչպէս յերեկն և յեռանդն, այլ թախծազին դիմօք նստեր էր, կը խորհէր ծանր հոգածութեամբ։



Իւր խօսակից բարեկամ հարցուց դորա պատճառը. նա զարմանալով պատասխանեց նմա, միթէ դու չը գիտես, միթէ իմ պատահարս քեզ չը պատահեցան: Ո՛չ. առաջ բարեկամն, չը գիտեմ: Ուրեմն դու միայն կաս յերուսաղէմ ե այլն . . . սկսեց ազա այլաբան ոճով մի պատմել:

Եւ, առաջ, մի պողպատէ դանձու պահաշան ունէի, այնչափ կուռ զրահաւորեալ էր, որ ամէն կերպ ճարտար գողութեանց դէմ կարող էր մրցիլ, որուն մէջ իմ բոլոր հարստութեանս գանձը ապահոված էր ու ես բնաւին անկասկած էի: Մի օր բացի այդ իմ երկաթակուռ դանձարանս, ասացի թէ փոքր ինչ զբօսնում ե խաղամ գանձարուս հետ: Ո՛հ, ո՛հ, ինչ. առանց բանալիի, չառանց ո կ իցէ ձեռքի ճարտարութեան՝ գանձի պահարանս փակուած տեղ ինքնին պարպուած էր: Թուեցի կրկին ե կրկին, տեսայ քանակութիւնն՝ նոյնն էր: Բայց ինչ օգուտ, գորութիւն սպառած էր, ոչինչ արժէք չունէին ոսկիներս, գիտես թէ ամբողջ ժանտաջուրի մէջ թաթախուելով՝ հարկւրէն տաան հազիւ իբր թէ ոսկւոյ

մասն մնացեր էր: Այս մնացորդին վերայ գուրգուրալով կը կասկածիմ, դուցէ այն ես առնի տանի նոյն ոսկեհան ժանտաջուրն:

Եւ ի սկզբանն իբրեւ ապուշ կը լսէի այս պատիւաւոր պատմութիւնն. հուսկ ուրեմն հասկցայ այդ դանձասէր մեծատունին միտքը: Բայց ես մտքիս մէջ դատեցի զինքն յիշելով Եղովպոսի իմաստուն առակը, թէ «Դու մտադործ էիր, քեզ ինչ պէտք էր պայտառութիւն»: Որովհետեւ այդ անձն՝ հայրենի արուեստով վաճառական էր, բայց շահու ցանկութիւն հրապուրեր էր զինքն սեղանաւորաց նման տոկոս առնելով դիւրաշահութեամբ եւ հարստանալ:

Այս փորձառու պատմութեանն խրատ առ, որդեակ իմ, որ առաւել շահու ցանկութեամբ արուեստաւորիս չը լինիս: Գիտցիր նաեւ, որ ամէն ժամանակն՝ իւր ժանտաջուրն ունի. ե այնչափ ճարտարաձեռն դող է ժամանակ, որ դանձարանդ առանց բանալոյ կը կողպատէ: Անհօգ անկասկած մի լինիր, այլ միշտ վախցիր դու ժամանակի դժպատեհ բերմունքէն, ինչ որ այսօր



է, վաղը նոյն չէ. «Ծառ է աւուր չարն իւր»,  
ասաց Յիսուս:

Զըգայթակղիս, որդեակ իմ, թէ ես  
Աւետարանի պատուէրին դէմ՝ հակառակ  
կուսուցանեմ քեզ, այն է, թէ «Մի հոգայք  
վասն վաղուին, վաղիւն վասն իւր հոգաս-  
ցէ», և այլն: Բացատրեմ քեզ Աւետարա-  
նին միտքը, որ ուղիղ մտքով հասկնաս նորա  
հոգին և իմաստը. և դու այնպէս չը դա-  
տես ինչպէս իմաստակներ կը դատեն, զոր  
ես լսեցի ու յոգիս վշտացայ. որպէս թէ  
Աւետարան իւր այդ պատուէրով կարգելու  
մարդոյն ապագայի հոգն ու մտածմունք:

Ո՛չ, այդպէս չէ, բարեմիտ որդեակ  
իմ. Յիսուս իւր հաւատացելոց երբ այս  
աշխարհէն յետոյ՝ երկնից արքայութիւն  
խոստացաւ, նա կամեցաւ որ իւր հաւատա-  
ցող ծառաներ հեթանոսաբար բաղմահոգ  
նիւթապաշտ չը լինին, միայն իրենց յոյսն  
աշխարհի վայելից վերայ դնելով՝ այն անձ-  
նապաշտ մեծատան պէս որ կասէր. «Անձն  
իմ, ունիս բազում բարութիւն ամբարեալ  
ամաց բաղմաց. կեր, արբ և ուրախ լեր»:

Այս յանձնապատան ոգիէն յայտնի է

թէ խիտ անիրաւ տնտես մի էր նա, որ  
միայն իւր անձին համար դանձեր էր, և  
իւր մեծութեան մէջ Աստուծով չէր պար-  
ծեր: Նա չունէր այն երկիւղած հաւատը,  
թէ ամէն բարիքներ Աստուծոյ ձեռքէն կըն-  
դունի մարդն: Բարեբար Աստուած, որում  
չառ պարգեւէ, կը կամի որ մարդն արդար  
տնտեսութեամբ մատակարարէ զայն. դէթ  
իւր աւելորդ ընչից կարօտ ընկերին բաժին  
հանելու:

Քաջ ի միտ առեր դու թէ՛ ոչ Աւետա-  
րան և ոչ Սուրբ գրոց ուրիշ բան կը պատ-  
ուիրեն որ մարդ չնախատեսէ: Վասն զի  
մտածող մարդոյն ի բնութենէ բնական է  
նախատեսութեան հոգը. թող բանաւոր  
մարդն, ապաքէն տեսար դու աշխատութեան  
դասիդ մէջ մըլխնին և մեղունն օրինակը:  
Եթէ այդ չքոտի կենդանիներ այդչափ նա-  
խահոգակ են իրենց դոյզն պարէնի համար,  
անշուշտ մարդ քան զմըլխն մեծ է. նա ա-  
ռաւել պարտաւոր է որ նախատեսէ և հոգայ  
իւր կեանքի պէտքեր:

Բայց դարձեալ նկատել արժան է, որ  
երկու ծայրայեղ անչափաւորութենէն հեռի



մնայ մարդն, ոչ այնչափ նախատեսութեան խորերուն մէջ սուղանի, որով աղահալութեան և թերահաւատ հոգերով խեղդուի, և ոչ այնչափ անհոգ աննախատես լինի, որ նոյն պէս շռայլութեան ու զեղխութեան հեղեղներով գլորի։ Ուստի մեծ իմաստութեան չափ ու կշիռ պէտք է ուղիղ տնտեսութեան մէջ այդ միջին ճանապարհ դանել, ոչ ի ձախ խոտորել և ոչ ի յաջ։

Այո, աշխարհ, ժողովուրդ, եկեղեցի, ընտանիք, և նոյն իսկ մարդ իւր առանձին կեանքը տնտեսելու համար՝ իմաստուն խոհականութիւն պէտք է, գիր ու հաշիւ պէտք է, ուղիղ ճշդութիւն պէտք է, և այս ամենուն հետ արդար խղճմտանք և Աստուծոյ բան պէտք է, որ գիտնայ մարդ ուղիղ բաժանել թէ կայսերին և թէ Աստուծոյ բաժին։

Այլ որովհետեւ այս աշխարհիս վերայ մարդոց կարդ, վիճակ ու կեանք շատ զանազան են իրարմէ, սորա համար անձիւր մարդ առանձին առանձին տնտեսութեան պարտիքներ ունի՝ առաւել կամ նուազ։ Աշխարհիս իշխաններ և մեծատունները փա-

ռասէր չենք համարիր, եթէ նոքա իրենց համբաւոյն, անուան և ճոխութեան համեմատ վայելուչ պերճութեամբ կեանք վարեն։ Նոքա մեծ զրկանք կը դորձեն ընկերութեան, եթէ ամենագծուծ կեանք վարելով՝ խիստ ժլատութեամբ կծկեն իրենց ձեռքը, և գետի նման յորդացած դանձին ճանապարհ գոցեն, որ չվաղէ ժողովուրդին հրապարակը։ Նոքա եթէ չչինեն շքեղ տուն և մեծամեծ ապարանքները, այդ ինքնին յայտնի է որ տան ճարտարապետ, շատ արհեստաւոր և գործաւոր մաքդիկ փնասուելով իրենց վաստակէն՝ կը զրկուին։ Նմանապէս եթէ նոքա թանկագին մատանիները չը գնեն իրենց մատը, եթէ ամէն օր տարազ տարազ հանդերձներով չը պըճնաղարդին, եթէ բազմախորտիկ սեղանով չը լիանան, եթէ հրապարակի մէջ շրջելու համար չը պերճանան, և թողլով այդ ճոխապանծ կեանքը՝ հասարակաց անշուք ու սակաւապէտ կեանքով ապրին, ուր կը հասնի այդ փնասը, գիտե՞ս, բոլոր արհեստաւորաց և շահավաճառութեան այլ և այլ ճիւղերուն, որոց բախտ և իրաւունքն էր այդ ամէն մե-



ծածախ պէտքերը պարտաւորել ու տալ՝ և այս փոխանակութեան միջոցով՝ հարուստներուն կուտած աւելորդ գանձը հանել ժողովուրդին հրապարակ. որպէս զի մէն մի իւր աշխատութեան բաժինն ընդունի:

Եւ գիտես դու, մեր ընկերական կեանքին հաւասարակշռութիւն պահող նժարներ՝ փոխանակութեան օրէնքն է: Վասն զի ուր տեղէն կամ ո՞ր աղբիւրէն կը ժողովին ու կը ծովանան աշխարհիս մեծատանց և արքունական գանձեր, այդ ինքնին մեղ շատ յայտնի է. զի դոցա մշտահոս փտակներ՝ ժողովուրդի աշխատութեան աղբիւրի ախներէն կը վազեն:

Իրաւունք է և մեծ իրաւունք, որ այդ գանձու փտակներ անդրէն իրենց ակները դառնան և այսպէս միշտ շրջան առնուն, որով թէ ժողովուրդին և թէ մեծատանց դարաստաններ ու տունիկեր միշտ ջրարբի լինելով՝ ղուարթ ու պտղաբեր մնան:

Ուստի մեծապէս կը մեղանչեն ուղիղ տնտեսութեան օրէնքին դէմ այն մեծատունք, և առանց բռնացող յափշտակութեան՝ հարստահարիչ կը համարուին նոքա,

և միանգամայն յառաջադիմութեան խափանարար կը լինին, երբ ժողովուրդի վաստակոց և շահերու աղբիւրներ խցելէն յետոյ՝ արուեստներու յառաջադիմութիւն ևս կը խափանեն: Վասն զի աշխարհիս գեղարուեստից այնչափ անհուն, անհամար պէտքերը, զոր միշտ կստեղծէ արուեստագէտ հանձարներու ձեռք, դոքա իրենց ամենամեծ մասերով՝ մեծատանից վայելման համար են:

Իրաւունք տուինք աշխարհիս մեծատանց, որ ճիշտ ու փառաւոր կեանք վարեն, միայն թէ չանցնելով չափաւորութեան ու վայելչութեան սահմանէն: Բայց թէ նոքա այդ իրաւունքը՝ միայն ճանաչեն իրաւունք, և զայն ըստ հաճոյից կատարելով՝ մոռնան ու չը յիշեն երբէք միւս բազմադիմի պարտքեր, այսինքն հացի տնտեսութիւն միայն հոգալով՝ թողուն Աստուծոյ բանը, թողուն բարեգործութեան պարտքերը, չը յիշեն երբէք ժողովուրդի աղքատներ, որբեր, հիւանդներ, անօղնական թշուառներ և իրենց դժուներու առաջ ինկած վիրաւից Ղաղարոսներ, եթէ մոռնան նոքա իրենց մեծամեծ պարտականութեան գործեր առ եկեղեցին, առ



աղբն, և աղբային դպրոցներ. եթէ աղբին յառաջագլխութեան արահետ ճամբայ մի բանալու համար՝ իրենց դանձարանին դուռը չի բանան. եթէ հայրենեաց բարդաւածման համար՝ հայրենասիրութեան մեծ պարտիքներ չը կտատարեն. եթէ բախտ յաջողեր է նոցա մեծ պաշտօնեայ և նախարար եղեր են երկրին կառավարութեան, ինչպէս առաքինին Յովսէփ, որ յիշեց Յակովբայ տուն ու լացաւ. այլ սորա ցյաղ ուտեն հաց և և չը յիշեն երբէք Հայկայ քաղցած տունը, եթէ նորա վերջապէս իրենց մեծութեան դանձ ու դուրս փակեն առ մարդկային ընկերութեան թշուառութիւն, միայն ու միայն վայելեն Աստուծոյ տուած բարիքներ. նըստին մեծահաց սեղանին վերայ, հազնին բեհեզն ու ծիրանին, դէթ սեղանին փըշրանքներէն և պատառ մի կտաւէն չի տան աշխարհիս փողոցներու մէջ ինկած Ղազարոսներուն, որպէս զի ոգեպահիկ հաց ուտեն և այդ պատառիկ կտաւով իրենց մերկութիւն ծածկեն կամ իրենց վէրքեր պատատեն. ամէն ամէն ասեմ՝ քեզ, որդեակ իմ, այդպիսի մեծատունը անիրաւ են իրենց

տնտեսութեան մէջ. անիրաւ են երկնից և երկրի առաջ, այսօր և յաւիտեան, որոց համար Քրիստոս իւր Աւետարանով սպասնացաւ. «Վայ ձեզ մեծատանցդ, զի ընկալայք զմխիթարութիւն ձեր»:

Այսչափ դատեցինք աշխարհիս մեծատուններ: Բայց մեծապէս կանխաւիմք, որդեակ, եթէ արդար տնտեսութեան բեռները միայն մեծատանց վերայ բարդեմք: Սկսիմք այժմ ժողովուրդի միւս դասերուն կեանքը դատել, որոց կարգ, վիճակ և աստիճան շատ բազմատեսակ է, և ամէն կարգի մարդիկ և ընտանիք, իւրաքանչիւր իրենց ունեւորութեան չափով ուղիղ տնտեսութեան օրէնքը պահելու պարտական են:

Ինչպէս իրաւունք տուինք մեծատանց, որ իրենց աստիճանին պաշտածող պերճութեամբ ապրին, նոյն իրաւունք կուտանք ժողովրդական դասերուն, որ իրենց վիճակին ու վաստակին համեմատ չափաւոր պարկեշտութեամբ ապրին. Բայց երբէք իրաւունք չենք տար ժողովրդական կարգի այն դասերուն, որոց շահ ու վաստակ շատ չափաւոր է, որ նորա ևս ցանկութեան տեն



չով ձգտին մեծատանց պէս ճոխադոյն կեանքով վարիլ, առ ոչինչ համարելով՝ ոչ նախատեսութեան և ոչ չափաւորութեան տընտեսող կշիռը: Զի թէպէտ քաղաքային օրէնք ազատութիւն կուտայ. ժողովուրդին որ իւրաքանչիւր մարդիկ՝ իրենց գոյից և ընչից բացարձակ տէր լինելով՝ ազատաբար վարուին, ազատաբար տնտեսեն իրենց կեանքը: Այլ երանի թէ դորա համար ևս չափ ու սահման որոշէր երկրին կառավարութիւնն. որով թերևս անչափասէր ժողովուրդը օրէնքով ու սրով ճանաչէր իւր չափաւորութիւնը: Բայց միթէ հարկ էր դորա համար օրէնք, վասն զի թէ աշխարհի և թէ առանին տնտեսութեանն՝ այդ օրէնքը շատ բնական է մարդոյն կենաց մէջ և իւրաքանչիւր մարդոց բուն իրենց կեանքէն, գոյքէն, և գանձէն կը բղխի: Խոհական ու բանաւոր տնտեսութիւնն կուսուցանէ որ մարդ իւր շահերուն չափով կենցաղավարի:

Իսկ եթէ ճոխասէր լինելով իւր չափէն ի դուրս նկրտի, աշխարհ զայն կը դատէ ու կը մեղադրէ: Եթէ մարդ, որ ինքն պարզ քաղաքացի մի է ու չափաւոր շահու տէր,

պարզ տուն մի իրեն բաւական չի համարիր, պերճասիրութեան ցանկութիւն զինքն դրդուելով կը ձեռնարկէ իշխանի վայելուչ ապարանք մի շինել, ծանրագին կահ կարասիներով զարդարել. նոյնպէս նուաստութիւն կը համարի նա հետիոտտ քալել, իշխանի կառք կը նստի, հրապարակէն կանցնի և կը ցուցումովի աշխարհին առաջ. չարաչար կը զեղծանի նա անչափաւոր տնտեսութեան մէջ:

Սոյնպէս եթէ սոսկական արհեստաւոր մի, որուն ձեռքն ու մասունք արհեստագործութեան մէջ բրտացեր են, մեծամտի իշխանի մատանի դնել, և իւր կին իբրև իշխանուհի՝ սիրամարդի պէս պճնազարդելով ելնէ ու նազելով շրջի ժողովուրդի հրապարակի մէջ, ցոյց տալով թէ և ես կարող եմ մրցիլ հարուստ տիկիներուն հետ, ևս չարաչար կը զեղծանի տնտեսութեան մէջ:

Այլ ո՞վ չի գիտեր ու չը ճանչնար, թէ այդպիսիներն այն ընտանիքներէն են, որոց հացը՝ առաւօտէն մինչև իրիկուն կը տուէ. այսինքն թէ օրական աշխատութեամբ ու շահով կապրին դորա: Ուստի յայտ է թէ՛



այդ պէնասիրութեան անհարկի պէտքեր թէ պարտքով և թէ խաբէական միջոցներով ևս հայթայթեն, ոչինչ փոյթ չունին և չեն հողածեր երբեք, թէ այդպիսի անտընտես կեանքի մը ապագայն՝ ընտանեկան կեանքին կործանումն է:

Ահաւասիկ այսպէս կը զեղծանի ուղիղ տնտեսութեան օրէնք, ուղղասէր որդեակ իմ, երբ ժողովուրդի կարգեր կանցնին իրենց չափէն ու սահմանէն, թողլով պարզութիւն և սակաւագէտ կեանք, չխնայելով իրենց դառն ու չարաչար աշխատութիւնն, մոռանալով թէ մարդ քանի՞ տաժանելի քրտինքով իւր հացը կը հայթայթէ աշխարհիս վերայ:

Աղբ, ժողովուրդ, քաղաքացի, գիւղացի, տէր, ծառայ, հարուստ, աղքատ, առհասարակ ամէն կարգի մարդիկ երբ կեանքի տնտեսութեան ուղղութենէն կը խտորին, նոցա ճանապարհ դէպ ի կորուստ կերթայ. նոքա միշտ իւրեանց հարստութենէն կը թափին և աղքատութիւն շուտ կը հասնի նոցա վերայ ինչպէս մի արագօտն սուրհանդակ: Այսպէս հասաւ Բիւզանդիոնի մայ-

րաքաղաքին վերայ. նոյն օրինակ պիտի հասնի Բոլոր դաւառացի ժողովրդոց վերայ, եթէ անցեալ փորձերէն և Բիւզանդացւոց տնաւեր օրինակէն ուշաբերելով չխրատուին:

Եւ, սիրելիք իմ Սամուէլ, քաջ ի միտ առիթ տնտեսութեան այս դառն, դու որ դու ուսանող ես և տակաւին տնտեսական կեանքին մէջ չի մտար: Բայց քո որդեական մեծ պարտին է, դիտնալ ու երախտադէտ լինել. թէ ուսմանդ ու դաստիարակութեանդ համար ճիշտօք անխնայ ծախսեր արած եմ. այս մասին մէջ՝ տնտեսութեան հաշիւն իմ չափէն անցուցի, այն ապագային յուսով, յորում կեանքիդ պըտղաբեր արդիւնքը բազմապատիկ պիտի քաղեմ:

Ուսիր, որդեակ իմ, ուսիր այժմէն, որ այն ապագային մէջ, յորում դուցէ ես ի գերեզման իջած լինիմ, դու ողջ մնալով, բարւոք տնտեսեալ քո կեանք և հայրենի ընտանիք: Ես հարուստ վաճառաշահ քաղատանի չեմ, որ բազում գանձ թողում քեզ ժառանգութիւն: Մի պանդուխտ գիւղացի հայր եմ ես, և քո ժառանգութիւն՝ մեր



գեղի հողն ու դաշտն է։ Ես հող միայն կը  
թողում քեզ, հող, որ հազար անգամ ու-  
կեղանձէն անսպառ անկողորայուտ դանձ է.  
դոր ես քո պապէն ժառանգեցի, և այդ  
անգին աւանդ ողջ ամբողջ պահեր եմ մին-  
չև ցայսօր։ Եօթն անգամ ի պանդխտու-  
թիւն ելայ, և չուղեցի բնաւ որ թիղ մի  
գետին վաճառեմ, մինչ անձկութիւն զիս  
կը ստիպէր և պարտատեարք զիս ի բանտ  
կը վարէին։ Այլ միշտ աշխատեցայ ամէն  
բան զոհել ու հողային կալուածներս պահել։

Ուխտիւ գրեզ պարտական կը կացու-  
ցանեմ, որդեակ, որ հօրդ օրինակին հե-  
տեիս, բոլոր կեանքովդ ջանացիր գիւղա-  
կան անտեսութեան մէջ յառաջագիւնել։ Ես  
քո միտք այս դասերովս մշակեցի, որպէս  
զի դու ևս քո հողերդ ու դաշտերդ բար-  
ւոր մշակես։ Տես դու յայնժամ այն մեր  
արդաւանդ հողերն սրճափ առատ խոտ ու  
ցորեան պիտի տան քեզ։

Եթէ ողջ մնամ ու հետ քեզ գէպ ի հայ-  
րենիք դառնամ, վաչ, սրբան պիտի հրճուի  
հոգիս, երբ տեսնամ քո յառաջագիւնութիւն  
գիւղական անտեսութեան մէջ, որով դու

բարի օրինակ պիտի լինիս այն խեղճ գիւ-  
ղացւոց, որ հողագործութեան արհեստին  
մէջ դու մանուկ մնացեր ես։ Միթէ իրա-  
ւունք ունինք մեղադրել զիրենք, երբ ու-  
սումն չունին։ Իմ և քո սեպուհ պարտիքն է  
գեղացի մանուկները զարգացնել և կարեւոր  
կրթութիւն տալ։ Փորձով կը տեսնաս դու  
թէ ինչպէս մանկակիցներդ շուտով կը յա-  
ռաջագիւնեն։ Զգիտե՛ս դու թէ գիւղական  
դաշտի ազատ մանուկներ քանի աշխոյժ և  
կորովամիտ են։

Վերջին բան, վերջին մի քանի խրատ  
ևս տւանդեմ քեզ, որդեակ, և այսպէս  
աւարտեմ այս կրթական դասդ, որ աշխար-  
հիս վերայ կեանքդ ուղղավարող ուղիդ տըն-  
տեսութեան ղեկն է։ Այս ղեկն՝ քո հեր-  
կագործութեան մաճին պէս ուղիղ բռնէ,  
և մի թողուր երբէք որ խոտորի, զի այդ է  
միայն որ կեանքիդ բոլոր ակօսներն ուղղու-  
թեամբ կը վարէ. և մինչև ի գերեզման քո  
հաց և հարստութիւն չի պակսիր։ Զգո՛յշ,  
զգո՛յշ, Աստուծոյ բան չարհամարհես և միայն  
հացով ապրիս դու. յայնժամ կը մոռնաս  
մարդկութեան շնորհն ու պատիւ, անաս-



նոյ կը հաւատարիս, կապիրատիս նաեւ հա-  
խախնամող երկնից Հօր դէմ, երբ նորա  
հացն ուտես և զայն չօրհնես: Սոսկ բերա-  
նոյ օրհնութիւն բաւական չէ. այլ և պար-  
տական ես արդեամբք փառաւորել զայն:  
Երբ այգիդ կը կթես՝ ճռաքաղ մի առներ.  
Երբ արտերդ կը հնձես՝ թափած ու մնա-  
ցորդ հասկեր թող, որ այրիներ, որբեր և  
աղքատներ ժողովեն զայն: Այսպէս կը պա-  
տուիրէ Աստուծոյ օրինաց Սուրբ գիրք: Ամէն  
արմտիքէն բաժին ու տասանորդ տուր Աս-  
տուծոյ. «Պատուեալ զՏէր ի քոյոց արդար  
վաստակոց, և հան նմա պտուղ ի քոյ ար-  
դարութեան արմտեաց, զի լցցին շտեմա-  
րանք քո ցորենով և հնձանք՝ գինեաւ քով  
առաւել ևս բղխեսցին»: Ագահ կայենի նման  
անուղիղ մի բաժաներ. այլ արդար Աբէլի  
պէս պտուղդ հաճոյապէս նուիրէ Աստուծոյ:  
Այս է աւասիկ հացին ու բանին ուղիղ  
անտեսութիւն, և ես կօրհնեմ զքեզ, որ-  
դեակ իմ, որ բոլոր կեանքիդ մէջ հացն  
առանց Աստուծոյ բանին չուտես. այլ հացն  
ու բան ի միասին խառնելով կեր, որպէս զի  
կեանքդ կատարեալ լինի, և դու թէ առ

Աստուած և թէ առ մարդիկ պարտիքներդ  
կատարելով՝ իբրեւ արդար ու հաւատարիմ  
անտես ապրիս աշխարհիս վերայ: Յիշէ Աւե-  
տարանին առակը, քեզ յանձնուած քան-  
քարը շահեցուր. զի Տիրոջ առջև պատաս-  
խան ունիս տալ, եթէ անհոգութեան վար-  
չամակին մէջ ծրարելով անշահ պահես զայն:  
Իսկ եթէ տոկոսով հանդերձ հատուցանես,  
Քրիստոս զքեզ կը գովէ. «Աղնիւ ծառայ  
բարի և հաւատարիմ, որովհետեւ ի սակա-  
ւուդ հաւատարիմ եղեր, ի վերայ բաղմաց  
կացուցից զքեզ, մնալ յուրախութիւն Տեառն  
քո»:





Դ Ա Ս Ը.

## ԻՆՔՆԱՇԽԱՏ ՅԱՌԱՋԱԴԻՄՈՒԹԻՒՆ

Ինքնաշխատութիւն՝ մարդոյն բնական պարտիք եւ արդար բնական է, իւր կեանք պահող ամենեւն առաւել պարտաւոր յոյսն է: Անխառն է մարդ, քէ ուրիշի ֆրսանց ու ձեռնաց հացին սպասէ. «Զվաստակս ձեռնաց ֆոց կերիցես. երանի է քեզ եւ բարի եղիցիս», կը խրատէ Դաւիթ:

ՍԻՐԵԼԻԴ իմ, Սամուէլ, մարդոյն ընդհանուր աշխատութեան դասն ուստր, և նոյն աշխատութեան արդիւնքն ուղիղ տընտեսելու դասն ուստր. այժմ եկաւ կարգն որ ժողովուրդին ինքնաշխատութեան դասն սկսիմ քեզ, ուշի ուշով միտ դիր դու, վասն զի այս ամենախարեւոր դասն է, աշխարհիս այլ և այլ ժողովրդոց յառաջադիմութեան, և բարգաւաճման՝ միակ պոյմանն ու ճանապարհն:

Քաջ ի միտ առ, որդեակ իմ, և ես

Թուեմ քեզ, թէ՛ ինչ են ժողովրդոց ինքնաշխատութեան պարտիքները, զորս նա պէտք է իւր բոլոր կենաց մէջ աշխատելով, տընելով կատարել ջանայ:

Աշխարհիս վերայ ու և իցէ մի ազգ և ժողովուրդ, իւր կեանք պահող, անտեսող ու բարեւորող քրանաշան մշակն է, իւր աշխատութեան մաճկալն է, իւր սերմ ցանող ու հնձող ինքնաշխարհ աշխատատեղն է, իւր դրամախոսն ու դարձաբանը տնկադործող պարտաւորն է, իւր տուն շինող ճարտարտապետն է: Իւր ընտանեկան կեանքին պէտքերն հոգացող հայր ու անտեսն է, իւր հաց ու սեղան պատրաստող մատակարար ձեռքն է, իւր արուեստ հնարող հանճարին ազգիւրն է, իւր դործարանին մեքենաները դարձնող մղիչ շոգին է, իւր անձին մերկութիւնը պատասպարելու կտաւագործն է, իւր ամէն շահավաճառութեան վաճառական և խանութպանն է, իւր դպրոցներ շինող ու կարգադրող իւր ընկերական հանգանակութիւնն է, իւր մանուկներ դրկող դաստիարակն է, իւր ներկային մէջ դործող ձեռքն՝ և ապագային մէջ նախատեսող



աչքն է. վերջապէս ժողովուրդին ինքնաշխատութիւն ամենայն ինչ է այս աշխարհիս վերայ իւր առանձին յառաջագիւտութեան համար:

Պէտք է խելամոլի ու ճանչնայ ժողովուրդ թէ՛ իւր կեանքն արդիւնաւորողն՝ միմիայն իւր ինքնաշխատութեան ձեռքն է, և գիտես որչափ զօրաւոր և որչափ շահաբեր է: Մի աղդ և ժողովուրդ՝ եթէ իւր կեանք և բախտ ուրիշէ կակնկալէ, շատ բնական և յայտնի է թէ՛ իբրեւ երազայոյս պահ մի գիշերուան ծանր քունին մէջ կը խայտայ և առաւօտ ոչ ինչ կը գտնէ:

Մշակ ժողովուրդին անժխտելի ու բնական պարտիքն է, որ իւր հացն ինքնին հոգայ, իւր արտն ինքն քաղէ. ապա թէ ոչ արտն առանց քաղելու կը մնայ. կը կծղի ու կը թօթափին ցորենահատեր, եթէ նա դրացւոյն կամ բարեկամին սպասէ: Այս ճշմարտութիւն իմ կեանքիս մէջ փորձով ճանչցած եմ. դու որ դեռ անփորձ ես, ուշ դիւր, ես մի հնոց առաւելով պատմեմ քեզ:

Արտուտ թուշունն՝ որ թերեւ արտ ու

տելէն տուեր է այս յարմար անունն, իւր բոյն հասկաւոր արտի մէջ դնելով՝ ձագեր հաներ է: Նախատես ձագամայրն միշտ կապըսպարէ իւր ձագերուն, որ միտ դնեն արտին տիրոջ, թէ ինչ կը խօսի, երբ նա իւր տղուն հետ կաւգայ տեսնել թէ՛ արտին հնձելու ժամանակն հասնի է: Առաջին անգամ կը լսեն ձագեր և կը պատմեն իրենց մօրն, թէ՛ հայրն իւր տղու կասէր. Որդեակ, արտը հասնելու մօտ է. գնա խօսիր մեր դրացիներուն թող մեզի յօգն գան, արտն ի միասին քաղեմք: Արտուտն կը պատասխանէ, դեռ անհոգ կեցէք, քանի որ արտին տէր՝ դրացիներուն օգնութեան կըստ պասէ, այս արտը չի քաղուիր: Երկրորդ անգամ մօտիկ տալով ձագերն՝ այս կը պատմեն թէ՛ դեղացին իւր տղուն կասէր. դրացիներ չեկան, դօնէ բարեկամներ հրաւիրէ: Խելացի արտուտն դարձեալ նոյնն կը կրկնէ. հանդիստ եղիք, ձագերս, երբ գործը բարեկամներուն մնացեր է, յաւիտեան չի քաղուիր արտը:

Երրորդ անգամ կը պատմեն ձագերն, թէ՛ արտին տէրն՝ վաշ, վաշ անելով իւր



տղուն կասէր. որդեակ խմ առ դու քո մանգաղ և ես. մենք մեր արաք քաղենք. այլ ևս դրացեաց, բարեկամաց սպասելն ընդունայն է: Ուշադիր ձագերն երբ այս վերջին խօսք կը պատմեն իրենց մօր, մայրն կը պատասխանէ. Այժմ ստոյգ կը հաւատամ, թէ արաք պիտի քաղուի. պէտք է զձեզ տեղափոխեմ:

Այս կրթիչ առակի օրինակէն արդեօք պիտի հասկանայ ու խելաբերի՞ իւրաքանչիւր առանձին մարդ և ժողովուրդ, թէ՞ աշխարհիս դրացիներ և բարեկամներ ևս իրենց արտեր ունին քաղելու:

Եթէ այս այսպէս է, ինչպէս որ է ճշմարիտ, ուրեմն թող ժողովուրդ իւր յոյս միայն իւր ինքնաշխատութեան վերայ դնէ: Եթէ իւր կեանք պահելու համար հաց հարկաւորէ, թող առնէ մանգաղ և երթայ իւր արաք քաղէ: Եթէ ջուր պէտք է իւր չոր ցած արաք ոռոգելու համար, թող խցուած աղբիւրներու ակերն բանայ, վտակներու լցուած առուները հարդէ: Եթէ հանդերձի և այլ զանազան պէտքերու համար կտաւ կարեւոր է, թող բամբակ ցանէ, կտաւ գոր-

ծէ: Իսկ եթէ փափկութեան պերճանք սիրելով՝ կերպասի կը ցանկայ, թող շերամագործութեան արուեստին հետեւելով՝ յառաջ տանի զայն:

Եթէ նախանձելով Եւրոպական ազգաց դեղեցիկ օրինակին՝ գիւտեր և արուեստներ հանճարել կուզէ, թող նախ դպրոց երթայ, դիտութիւն սորվի, ինքնաշխատութեան մէջ տընի, ինչպէս նորա:

Իսկ եթէ կասէ. ես ինչպէս ինքնաշարժ ինքնաշխատ լինիմ և յառաջ երթամ...

Դորա դարման և ճարն ինչ է, գիտե՛ս. դպրոցն է, դպրոց, և անյուսահատ ինքնաշխատութիւն. ուրիշ ոչինչ: Ես կը տեսնամ զրեզ այդ քո վիճակին նկարագիրը՝ շատ ճշգրիտ է: Բայց դու պէտք է անվիանդ մնաս ոգւոյդ մէջ. առանց երբեք լքանելոյ շարունակես ինքնաշխատութիւնդ, գիտնալով, որ յառաջագիմութեան ուղին՝ ինքնաշուէր շահատակութեամբ կը բացուի: Ես գիտեմ որ խոչեր ու խութեր կան քո ճամբոյն վերայ. մի սպասեր որ ամբողջ փոխուին դարա և դիւրանան քայլերդ: Մի սպասեր դու: Ինչպէս այն ապուշ ու բթա-



միտ ճամբորդն, որ գետափին մօտ կեցած  
կապտաէր մինչև անցնի դարուն, անցնի  
ամառն, աշուն դայ, ցամբի գետի ջուրը և  
ինքը անթաց ոտքով անցնի:

Ժողովուրդ, դու ինքնին գիտես, մեր  
աշխարհ յորդ անձրևներ և ձիւներ շատ  
ունի. մեր գետերու ջուրեր ով գիտէ երբ  
կը ցամբին. ուրեմն սրունքդ բաց, անոխիս  
մօտիւ ի գետն, մինչև պարանոցդ ջրաթաղ  
եղիր և անցիր ի միւս կողմն:

Իսկ եթէ կուգես գետերու յորդ ջու-  
րերէն, աշխարհիս ծովերէն անկասկած անց-  
նիլ, քաջ ուսիր լողալու արուեստն, և ուր  
տեղ, այդ ևս դպրոցի լճին մէջ. թղթով,  
գրով, և ինքնաշխատ կրթութեամբ:

Թերևս դու այնպէս կը կարծես, որ  
արևմտեան ժողովուրդին յառաջդիմութեան  
քայլերուն դէմ ծովեր ու գետեր չելան:  
Ո՛չ, դու կարգն այդ ժողովուրդի պատ-  
մութիւն և պիտի ապշիս ու զարմանաս, որ  
նա ջրոյ և ծովու հոսանքներէն անցաւ,  
մինչև ի գլուխ տարաւ յառաջդիմութեան  
և գիտութեան յաղթանակ: Դու մի վհա-  
տիր երբ կը տեսնաս, որ ուղիներդ դժուա-

ղին առապարներ են. այդ ամէն ինքնաշ-  
խատութեան ոտքիդ առաջ կը հարթուին  
և կը դիւրանան. միայն թէ դու մի վա-  
տասրտիր:

Ձեռքերդ ծոցէդ հան, մի անգամ  
ինքնաշխատութեամբ սկսէ. ի դուր է, յուս-  
տեքէ օգնութիւն մի սպասեր, միթէ փոր-  
ձով չը տեսնար թէ՝ աշխարհիս վերայ քեզ  
ոչ ոք օգնական կայ, ուստի ի բերան ան  
Դաւթին այն բան և աչերդ դէպ երկնից  
բարձրութեան դարձնելով աղօթէ «Համ-  
բարձի զաչս իմ ի լերինս, ուստի եկեսցէ  
ինձ օգնութիւն.» Ասա դու. «Օգնութիւն  
ինձ ի Տեառնէ եկեսցէ, որ արար զերկինս  
և զերկիր»։ Մի մոռնար, կարգն նաև Դաւ-  
թին միւս խրատ. «Մի յուսայք յիշխանս  
որդիս մարդկան. զի ոչ դոյ փրկութիւն ի  
նոսա»։ Եւ թէ. «Երանի ազգի որոյ Տէր Աս-  
տուած Յակովբայ օգնական է նմա և յոյս  
նորա ի Տէր Աստուած է»։

Ուրեմն յոյսերդ յԱստուած և ի քեզ  
ժողովէ, վհատեալ ժողովուրդ, և դճնէ գիտ-  
ցիր այսուհետեւ թէ՝ դու ինքդ ես միայն  
քեզ օգնական:



Այն, քո ձեռքն է քեզ օգնական, երբ դորձես, արուեստահաս լինիս: Քու աչքն է քեզ օգնական, երբ նայելով շուրջդ՝ հեռատես լինիս, ներկայեղ քո ապագայն չափես ու տեսնաս: Քո միտքն է քեզ օգնական, եթէ զայն լուսաւորես և թողուս տգիտութեան մտաւոր ու կամաւոր կուրութիւնդ: Քո գպրոցներն են քեզ օգնական, եթէ մանուկներդ կրթես գիտութեամբ: Քո հայրենի հողն է քեզ օգնական, երբ դու զայն արհեստիւ մշակելով բեղմնաւորես: Քո բազմաթիւ լեռներ և հովիտուն հովիտներն են քեզ օգնական, եթէ խաչնաղարման լինիս և յիշես դու նահապետներուդ հովուական կեանք: Քո այգեատունի սրթերդ և պարտիզի ծառեր են քեզ օգնական, եթէ քաջ մշակելով դինուով ու պղղով լնուս վաճառանոց: Քո տնտեսական ճարտարամշտութիւնն է քեզ օգնական, որ դաշտին մէջ հող սիրես, և քաղաքին մէջ արուեստ և վաճառականութիւն: Քո հայրենեաց միութեան սէրն է քեզ օգնական, եթէ իբրեւ մայր դիրկդ բանաս, պանդուխտ ու գաղթական որդիներդ անդրէն ժողովես և չը

թողուս որ այլ ևս դրկեղ հեռանան: Քո հայրենի կրօն, հաւատ ու եկեղեցին են քեզ օգնական, թէ չը մեղկանաս ի կրօն, չը լինիս հաւատաւրքեր, այլ պինդ պահես հայրենի կրօնիդ սուրբ աւանդ, զոր արիւնով ու մահով քո նախնիք քեզ անկորուստ աւանդեցին: Վերջապէս քո ընկերակցութեան և միացող հոգին է քեզ օգնական, եթէ զայն ուխտիւ պահես, և ի բաց մերժես երկաթառակութեան ոգին, որ աւերիչ քանդիչ է ազգին ու հայրենեաց:

Է՛, անձկալիդ իմ Սամուէլ, պահ մի դքեղ թողի, խօսքիս դէմը առ ժողովուրդն ուղղեցի և դու միտ դրիր, աշխատութեանս աւանդ կը կարգամ, որչափ այսպիսի ոգետու յորդորներ, խօսքեր դրեր ու դրեր եմ հայ ժողովուրդին համար: Նա միշտ մտադիր լսեց ու կարգաց, բայց դեռ կը տատամսի, վարանամիտ կը լինի. չը համոզուեցաւ թէ՛ իւր հաց, իւր կեանք ու բարեկեցութիւն, իւր փառք և յառաջդիմութիւն՝ միմիայն իւր ինքնաշխատ ձեռքով, ոտքով ու մտքով կը լինի. իւր ճակատին քրտանց վաստակով կը լինի, իւր աւանձին խելքով



ու խորհրդով կը լինի։ Ընդունայն է օտարի ձեռքէն ու սեղանէն հաց սպասել։ Ինքնաշխատութեան յաջող ժամանակն միշտ ներկայն է, ինքնաշխատ մշակ ներկային մէջ լիաբուռն կը ցանէ, որ նա ապագային մէջ առատապէս հնձէ։

Թոյլ տուր այժմէն ողբամ, որդեակ իմ, թէ հայ ժողովուրդ սրտի մտօր այս դասեր չլսէ, ժամանակն աշխարհէս մեծ վարժապետն է, դժպիսի դաւադանով պիտի լսել տայ իրեն, և նա յայնժամ իբրեւ դըպրօցի բթամիտ մանուկ՝ պիտի նստի ու լայ, հեկեկալով ու կոծով սերտէ այս դասերը։

Իսկ դու, սրամիտ որդեակ իմ, ախանջըդ բաց, առանց դաւադանի լսէ իմ դասերս, յիշէ որ զքեզ երբէք ոտնապիլի դասով չխորատեցի։ Յիշէ թէ ես իմ հայրական պարտքս լիովին կատարեցի. թէ հայով, թէ ուսմունքով միապէս ու հաւասար անկարօտ կեանքդ զարգացուցի։ Այսուհետեւ զքեզ աղատ կը թողում, որպէս զի դու ինքնին քո ինքնաշխատ ոտքով յառաջադիմես դէպի բաւագոյն ապագայն, որչափ մտքիդ կորով և յարատեւող ջանքդ քեզ ասպարէզ կուտան։

Դու մինչ մանուկ էիր, իմ ծնողական պարտքս էր որ ձեռքէդ բռնելով օգնէի տկար քայլափոխութեանդ։ Այժմ ջիւերդ ու սրունքներդ զօրացան, ուժաւոր կտրիճ մի դարձար, այլ ևս աղատաբայլ կը թողում զքեզ։ Ես բնաւ չկամիմ նմանիլ այն կարճամիտ հայրերուն, որք մինչև ցմահ խնամակալ լինել կուզեն իրենց արբուն հասակ որդիքներուն. և այս յոռեգոյն դաստիարակութեամբ տիրապետ կը լինին, կը ջլատեն ու կը ճնշեն նոցա դործնէութեան ոգին. և յետոյ կը դառնան դանգառ կը բառնան թէ՛ մեր դաւակներ անդործ անպիտան են։

Խորհելոյ և դործելոյ ինքնաշխատութեան աղատ իրաւունք կուտամ քեզ, բայց երբէք չեմ կամիր, որ դու այդ աղատութեան մէջ դեղձանիս, յանձնապաստան լինիս, անխորհուրդ վարուիս և բարձրութենէդ դահավիժիս ի վայր, այլ այժմէն խրատ կաւանդեմ քեզ, որ ինքնաշխատ դործերուդ մէջ յարգես ու պատուես ծերերուն խոհական խրատ և խորհուրդ, վասն զի նոքա կեանքի փորձառութեան դասերը քաջ



սովորած են. մինչդեռ դու անխորձ և խակ  
ես, միայն խօսքով ու գրով դիտես:

Գնա՛, ղորացիր, որդեակ իմ, դիւզա-  
կան կենաց ինքնաշխատ արդար մշակու-  
թեանդ մէջ ձեռքովդ ցանէ, ձեռքովդ հըն-  
ձէ, հացդ ու սեղանդ ձեռքովդ պատրաս-  
տէ, նստիր, քրտանցդ իրաւունքովդ կեր  
քո ձեռաց վաստակ. այս թող լինի միշտ  
քո բարեվայել կեանք. քանի որ կենդանի  
եմ, տեսնամ քո աշխատութեան յառաջ-  
դիմութիւնն, և հրճուի հոգիս: Ես մրցա-  
հակ կուտամ քեզ միայն հայրական օրհ-  
նութիւնս և աշխարհէն ոչինչ բան մի սպա-  
սեր. ծանիր, որ քո ճշմարիտ մրցանակն՝  
ինքնաշխատութեանդ արդեանց, քո ձեռա-  
հիւս պօսակն է, և այն բաւ է քեզ:

Դ Ա Ս Թ.

## ՀԱՆՃԱՐ ԵՒ ԸՆԿԵՐԱԿԱՆ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆ

Ինքնաշխատիւն, հանար եւ  
ընկերական գործիւն. այս երեք  
նոր միացեալ դասակիցներ աւ-  
խարհիս կեանք յեղափոխող յա-  
ռապիմութեան հրաւերներ զարժե-  
ցին, եւ նոյն իսկ մարդն ինքնին  
կապի կը գտնուէր ի: Ինքն է  
գործող արդիւթ:

Ն ի Ռ Դ ինքնաշխատութեան գասող  
ուսար, որդեակ իմ, թէ աշխարհիս վերայ  
ժրագործ մարդոյն ձեռք իւր ինքնաշխատ  
ղօրութեամբ կարող է յառաջադիմել առան-  
ձին մարդկային ընկերութեան մէջ: Իսկ այս  
գասին մէջ պիտի ուսանիս թէ ինչ է դ-  
րութիւն ընկերական միութեան, որոյ առաջ  
աշխարհիս դժուարութիւններ կը դիւրա-  
նան. և ինչ որ մի մարդոյն ձեռք կարող չէ  
դործել, ընկերական հոգին միութեամբ կը  
մեծագործէ: Վասն զի մարդոյն ինքնաշխ-  
ղօրութիւն՝ եթէ ընկերական միութեան ու-



ժին հետ չմիանայ, եթէ առանց հաղորդող տարածութեան՝ իւր զօրութեան արգասիք միայն իւր մէջն ամփոփելով պահէ, յայնժամ այդ առանձնական զօրութեան սերմ ոչ կաճի, ոչ բեղմնաւորելով կը բազմապատուի. այլ կը մնայ նոյնչափ, որչափ մի անհատ մարդ իւր ինքնաշխատութեամբ ձեռք բերեր է:

Սուրա համար մի պարզ ու համոզիչ օրինակ տամ քեզ. եթէ շողոյն մեծ զօրութիւն գտնող հեղինակն՝ այդ աշխարհաշէն գիւտ իւր մտքին և տան մէջ թաղուցանէր ու չհանէր զայն ընկերութեան հրապարակն, ինչ արդիւնք կընծայէր աշխարհին, ոչինչ: Ինքնաշխատ հեղինակն իւր հանճարած գիւտին հետ կը մեռնէր, և շողին իւր մաշած ուղեղին հետ կը ցնդէր գերեզմանին մէջ. և այսպէս հանճարն և գիւտ ի միասին կը կորսուէր:

Այս մի օրինակ քեզ բաւական է. դու ինքնին իմաստասիրէ և կիմանաս, թէ մարդոյն ինքնաշխատ զօրութեան հետ՝ պէտք է միանայ ընկերական միութեան զօրութիւն, ապա թէ ոչ՝ հանճարին սերմն ապարդիւն

կը մնայ, կամ շատ շատ՝ իւր սերմնագիւտ մշակին միայն աւօրեայ հաց կը հայթայթէ:

Մի մարդ, մի զօրութիւն, մի հանճար թող որչափ կուգէ ինքնաշխատ լինի, մեր ընկերական աշխարհ չի շիներ: Դու տեսեր ես, որ մի մարդ՝ մի քաղաք կամ մի գիւղ շինէ. կամ մի թաղաւոր ինքն առանձին մի տէրութիւն կաղմէ առանց ժողովուրդին:

Ե՛լ, որդեակ իմ, երթանք քեզ հետ ի պարտեզ, ես ցոյց տամ քեզ բնական օրինակները: Տես դու այդ ձեռատունկ ծառեր, երկիրը փորէ, արմատներ գիտէ. դէպի ի վեր նայիր դէպ յարև բարձրացած աճեցուն ճիւղերը գիտէ. կայ մի ծառ, որ մի արմատով և մի ճիւղով աճի ու պտղաբերէ: Երթանք ի դաշտ, որ քեզ աւելի շատ բնական է, և դու տեսեր ես ու գիտես, թէ մի մշակ մի եղնով կամ մի լծով կարող է դուրսն լծել և գետին վարել, մանաւանդ երբ կորդացած լինի, կամ սերմնացան, որ մի հատիկ ցորենով մի ամբողջ արտ ցանէ:

Շատ ճշմարիտ են հիներուն առածը, թէ մի ծաղիկ դարուն չի բերեր. մի մեղուն մեղր չի շիներ. և ոչ իսկ պուտ մի



ջուր՝ ջրաղացի ծանր քարը կը դարձնէ. մի կաթիլ անձրև՝ մի աղբիւր և մի վտակ գետեր չեն կազմեր:

Այդ ամենուն պատճառ մի հետազոտեր, ինքնին յայտնի է. երբ փոքրիկ զօրութիւն մի՝ մարդոյ մէջ կը մնայ առանձին առանց ընկերական մեծ զօրութեան, թէ հանճարով և թէ բազկով հռժկու մարդն տպիկար կը դառնայ. նա մի խելքով և ուժով ոչինչ կարէ դործել աշխարհիս վերայ. խեղճ ինքնաշխատ մարդ կը վարանի ինքնին, կը չիջանի նաև հանճարին լոյս առանց իւր շուրջը լուսաւորելու:

Այո, հանճարին զօրութիւն՝ դադարիտի աղբիւրն է. որ կը բղխի մարդոյն մտաւորական ակնէն. եթէ ջրոց վտակներու պէս վաղելով չը ծաւալի ընկերութեան հըրապարակը, կամ նախանձոտ հանճարը ջանայ իւր ջրով միայն իւր պարտէզ ջրել, և չիմանայ թէ հանճարին փոքրիկ աղբիւր քանի վաղէ ու տարածի՝ դետի պէս կառատանայ. թէ թուժը կանգնեա իւր դիմաց և արգիլես՝ անդէն իւր տեղը կը ցամաքի և կը չբանայ:

Աշխարհիս բոլոր գիւտերու ինքնաշխատ դրիչ հեղինակներն իրենց նորանոր գիւտեր միշտ փոխ տուին ընկերութեան. և տես դու թէ ինչ դործեց ընկերական զօրութիւն: Հանճարներէն մի փոքրիկ աղբերակ կամ լուսոյ նշոյլ մի առնելով՝ այնչափ ծաւալեց և ընդարձակեց, մի՛չև բովանդակ աշխարհ ողողեց ջրով ու լուսով, և այսպէս առաւել ևս պայծառ պսակեց հանճարին արդիւ՛քը և փառաւորեց զայն:

Եթէ հանճարին սերման գիւտը նմանցնեմք մանտենիսի հատիկին, որչափ կը յարմարի Աւետարանի այն առակին, զոր Քրիստոս իբրև օրինակ բերաւ, այսպէս ասելով. Մանանիսի հատիկն ամէն սերմերէն փոքրագոյն է, և երբ ցանես զայն՝ կը բուսնի և աճելով մեծ ծառ կը դառնայ, մինչև կուգան թռչուններ և նորա օտերուն վերայ կը հանգչին:

Այսպէս նաև եթէ հանճարին հատիկն առանձին մնայ իւր ինքնաշխատ մշակին պարտէզը՝ ոչինչ առաւելութիւն չունի: Բայց երբ ընկերութեան դարաստանին մէջ ցանուի, անդէն վաղվաղակի կը բուսնի և աճե:



լով ահագին մեծ ծառ մի կը դառնայ, իւր ճիւղերը բոլոր աշխարհի վերայ կը սփռէ, և իւր անհուն առատ պտուղները կը վայելէ մարդկային ազգք։

Խօսիմ ու պատմեմ քեզ, թէ հանճարին փոքրիկ զօրութիւն՝ ընկերական ամենամեծ զօրութեան հետ միանալով՝ ինչ դործեց և ինչ արդիւնք արտադրեց արևմտեան աշխարհին մէջ, որք արեւելեան անդէտ ժողովրդոց համար կը թուին թէ այդ դործերը գերմարդկային հրաշքներ են։ Ընկերական միացեալ զօրութիւնը՝ շողոյն և մեքենային ոյժը՝ իւր զօրութեան հետ միացնելով՝ ծովն ու ցամաք հնազանդեցուց իւր ստրկին առաջ։

Դու կարե՞ս թուել թէ այսօր սրչափ անթիւ անհամար շողենաւներ կան ու կը շրջին աշխարհիս ծովերուն վրայ։ Ծովառայր Ուիլիանոսին տարածութիւն, զոր երբեմն մարդիկ անձիր և անսահման կը կարծէին, շողին ու մեքենայն զայն մի քանի աւուր մէջ կը չափեն։ Խեղճ Կօլումբոս այն ինչ տարիներով կը գեղերէր նոր աշխարհ գտնելու համար, այսօր Լօնդոնէն մինչև յԱմերիկա

տասն աւուր մէջ կը չափեն։ Ծովու մեծ կէտ վիթխարի Լեւիաթան զարմացաւ, երբ տեսաւ որ քան զինքն մեծագոյն հաղարաւոր վայաակերտ, մարդաշէն Լեւիաթաններ ծովու թագաւորութեան տիրելով՝ ազատաբար կը լողան, իւր գլուխ և տուտ քաշեց ու սոսկալով մտաւ ծովու խորութեան մէջ ծածկեցաւ։

Յովր կասէ թէ այդ մեծ ծովային վիշապը՝ մեծագործ Արարիչ հրեշտակներու համար ստեղծեց, որ զբօսնուն և խաղան նորա հետ։ Թող այժմ այդ զբօսասէր հրեշտակներ մարդոց հետրած Լեւիաթաններուն հետ խաղան, ու ճանչնան թէ աշխարհուն հետ խաղան, ու ճանչնան թէ աշխարհիս որդիքներ քան զիրենք աւելի իմաստուն և հնարագէտ են, որպէս վկայեց Յիսուս։

Դիտե՛ս և չկարծես դու թէ շողենաւուց գլուտը միայն մարդկային շահավտճառութեան շահաբեր եղաւ, այլ և դրա հետ ապահովեց նաև մարդոյն ծովագնացութեան կեանքը, այն ինչ աստի գրեթէ մինչև վաթսուն տարի առաջ նաւապետ, նաւաստին, ուղևոր առհասարակ ծովալեկոծ ահեղ



վիթորիկներու պատահելով՝ շատ անգամ  
կուր կլինէին ծովուն ու ձկներուն, խորան-  
դունդին մէջ ջրաթաղ լինելով, անհող և  
անդերեղման:

Մարդ իւր հանճարով և ընկերական  
զօրութեամբ ծովու հոսանուտ կոհակներու  
վերայ յաղթանակեց, դարձաւ գէպի ցա-  
մաք, ասաց թէ կարող եմ արդեօք սարն  
ու ձոր հարթել հաւասարել այնպէս, ինչ-  
պէս ծովուն մակերևոյթ:

Այո, մարդն Աստուած չէր, բայց՝ ասաց  
և եղև: Իւր հանճարով և ընկերական ուժով  
այդ ամէն դործեց, հողին վերայ երկաթէ  
ուղիները յարդարեց, հնարիչ ճարտարա-  
գէտի մի ձեռք շոգեկառք շինեց. ընկերու-  
թեան զօրաւոր ձեռք հաղարաւոր կառա-  
խումբեր նորա ետեւն կապեց ու շարեց:  
Մարդիկ այն օրէն գիտես թէ թռչնոց թև  
առին, աշխարհէ յաշխարհ, քաղաքէ քա-  
ղաք թռչելով՝ անդադար կերթան կուգան:

Թէ կարծես ի համար բեր և հաշուէ,  
այդ երկու միացեալ զօրութիւնը, շողին ու  
մեքենայն, ինչ մեծ արդիւնք ընծայեցին  
աշխարհի: Եթէ այսօր Ասիացին, Եւրոպա-

ցին, Ամերեկացին, Ճաբոնցին և Հնդկացին  
գիրար կարող են տեսնել ու ճանչնալ. այդ-  
հարհ հանճարին և ընկերական զօրութեանն  
է, որ մին շոգենաւ և շոգեկառք հնարեց,  
և միւսն իբրև զօրավիգ՝ ձեռն տալով ի դործ  
դրաւ: Եւ այսպէս աշխարհ առ աշխարհ,  
ժողովուրդ առ ժողովուրդ իբրև մի քա-  
ղաքացի և դրացի կապեց:

Ո՛վ գիտէ, թերևս ապագայ աշխար-  
հին մէջ մեր բնակավայր հողագունդն ամ-  
բողջ այնպէս լինի, ինչպէս մի քաղաք, դա-  
նազան ազգեր և լեզուներ միանան, մի ազգ,  
մի ժողովուրդ կազմեն, աշխարհս գէպի իւր  
նախնական վիճակ դառնայ և երթայ հաս-  
նի միազգութեան նախադար, երբ մարդիկ  
մի երկիր, մի լեզու ունէին, ինչպէս կը  
պատմէ Մովսէս. «Եւ էր երկիր մի և լեզու  
մի»:

Թողունք հաղորդակցութեան գիւրու-  
թիւնը. թողունք շահավաճառութեան ամե-  
նամեծ արդիւնք, յորում աշխարհիս ազգեր  
ու ժողովուրդներ կը զբաղին ու կը պարա-  
պին մեր անյադ կեանքին անհուն պէտքերը  
հոգալու համար. թողունք այն ամէն նիւ-



Թական շահաբերութեան արդատիք, զորս մարդոյն ցանկութիւն իւր ճարտարութեան արուեստով հնարել. խորհինք, յառաջ բերենք ու հաշուենք բարոյական մեծ շահն:

Վասն զի շողեհաւն և թէ շողեհաւրը, այս երկու արագնթաց զօրութիւններ եթէ թեւ չի տային մարդոց ընկերային հաղորդակցութեան, հեռաւոր աշխարհաց, վայրենի և կիսավայրենի ժողովուրդներ կը մնային այնպէս իրենց հնութեան մէջ, որոց վերայ տիրեր էր տգիտութիւն, թշուառութիւն և խաւար կեանք: Այն օրէն, երբ շողին լոյս տարաւ նոցա, այն օրէն սկսեցին լուսաւորիլ և տակաւ տակաւ մօտենալ քաղաքակիրթ աշխարհին:

Քաղաքակիրթութիւն ուր որ ծնաւ, իւր անձուկ հորիզոնին և խանձարութիւն մէջ կը մնար. նա չէր կարող իւր լոյսը մինչև հեռաւոր և անձանօթ տեղեր տարածել, լոյս տալ ու քաղաքակիրթել բարբարոս աղդերը:

Հանճարին և ընկերական ուժին զօրութիւն միայն այդ հրաշքներ չի գործեց, այլ ևս շատ և անհամար արուեստական հրաշքներ, յստաջ տարաւ, և այնչափ, զոր ևս

չկարեմ թուել: Արուեստից ծնունդներ այնքան բազմապատիկ են, որոց վերայ մարդոց միտք կը հիւսնայ, կապչի ու չի հաւատար թէ ինքնաշխատ մարդոյն հանճարն է ծներ զանոնք: Եւրօպիոյ բիւրատեսակ արուեստից այն հսկայ մեծագործ շէնքեր, որք գիտես թէ մէն մի մեծագործ քաղաքներ և պալատներ են. այն անդուլ անդադար շողեշարժ ահագին մեքենայից ահագին զօրութիւն, որոց միոյն ուժը՝ հազար ասեմ, երկու հազար ասեմ, մարդոց կամ ձիոց ուժին հաւասար է: Հապա այն բիւրաւոր միլիօնաւոր գործաւորաց աշխատութիւնը, որ շողիին զօրութեան հետ միանալով՝ անբաւ և անչափ արդիւնք կարտադրեն և բովանդակ աշխարհիս մարդոց կեանքին համար պէտքերը կը պատրաստեն, որոց չափն ու քանակութիւն անհնարին է կշռել ու չափել:

Յանկացայ ես, այլ բախտն ինձ չյաջողեց, որդեակ իմ, երանի թէ քեզ մի նուագ յաջողէր երթայիր Եւրօպիոյ այն հրաշից աշխարհը, կենդանի աչօք տեսնայիր, զարմանայիր թէ ինչպէս մարդոյն հանճար և



ընկերական զօրութիւն ձեռն ի ձեռն տալով՝ գիտութեամբ, ճարտաշուքեամբ, արուեստով մարդկային հին կեանքն, որ երբեմն ունայն և դատարկ էր, դայն լցուցեր են և լիացուցեր մինչև ցրերան, և աւելորդն յորդեալ գետերու և հեղեղի նման՝ աշխարհիս չորս կողմ կը վազէ ու կը տարածի այդ անհուն շահավաճառութեան հոսանք:

Քաջ խելամուտեցորդ, որդեակ իմ, որ ինքնաշխատ հանճարն՝ ընկերական միութեան հսկայաքայլ օտքով արագապէս յառաջագիմեց աշխարհիս վերայ: Ճարտարագիտին հանճարն իւր մի օտքով միշտ կազկը մնար, և կարող չէր նա գէթ դանդաղ կրիային չափ ծանրաքայլ երթալ, եթէ ընկերական ուժն օժանդակելով յառաջ չը վարէր դայն:

Քաւ թէ, այսպէս դատելով՝ ես կուրանամ հանճարին իրաւունքը, և դու այնպէս չը կարծես, հանճարաւէր որդեակ իմ, այլ և կը խոստովանիմք, որ մեծ մրցանակն ու փառք հանճարին կը վայելէ: Վասն զի յառաջգիմութեան առաջին տարերք, առաջին հիմնաքարեր հանճարներ կը համարուին:

Իսկ չէնքն ընկերութիւն կաւարտէ. և մերթ ևս մի հանճարին պակասն՝ մի ուրիշը կը լրացնէ: Ինչ որ հանճարը կը ծնանի ու կը ստեղծէ, ընկերութիւն դայեակ կը լինի և դայն իբրև մանուկ սնուցանելով կը զարգացնէ: Հանճարը մի տաղանդ կուտայ, և ընկերութիւն դայն ի գործ կը դնէ և անհասանում շահերով կը բազմապատկէ:

Իւր օրհնութեան և յիշատակաց արժանի Դուաթէմբէրդ՝ տքնելով տքնելով վերջապէս հանճարեց տպագրութեան գիւտն, որ առաջին անգամ շատ փոքր ու անկատար էր, եկան վերջին հանճարներ և կատարելագործեցին դայն: Եւան նաև ընկերութիւնք, որը հսկայաչէն տպագրական տուններ հաստատեցին, մեծամեծ չոգեշարժ մեքենաներ գրին նոցա մէջ, և այնչափ յառաջ տարան ու զարգացուցին տպագրական արուեստը, որոյ նիւթական ու բարոյական շահաբերութիւնը՝ թէ ասեմ Ովկիանոսին չափ ծովացաւ աշխարհիս վերայ, հաւատան դու:

Այն երկաթէ հրաշալի Մամուլը թէ ոսկւով թէ լուսով միանգամայն փայլեցուց



աշխարհ: Թէ չը լինէր լուսասփիւռ մամուլը, ինչ կը լինէր այնչափ դրադէտ հեղինակաց հանճարին երկասիրութիւնը, ոչինչ. այնպէս անլոյս անհողի կը մնար ու կը մեռնէր ինչպէս վիժած մանուկ մը իւր մօր արդանդին մէջ: Այո՛, եթէ մամուլ իւր գրերով, իւր թեւերով հանճարին ստեղծած գաղափարին լոյս չը տարածէր իմացական աշխարհին հօրիզոնին վերայ, այլ ևս լոյսն ու գաղափար ոչ կենդանի կը մնար, ոչ կարգիւնաւորէր մարդկային լուսաւորութեան համար, հապա մի ափ մոխիր կը դառնար հանճարը, մարդոյն հետ կը մեռնէր և կը լցուէր գերեզմանի սափարին մէջ:

Այնպէս չեղան մեր նախնեաց հանճարէն ծնած անգիւտ ձեռագիրներ և հնութեան յիշատակարաններ: Ո՛հ, կամ բարբարոսաց ձեռքով հրոյ ճարակ եղան, կամ իրրի վարձք և բարեպաշտութիւն, անգէտ մարդոց ձեռքով իրրի մեռած դիակներ հողին մէջ թաղուեցան: Մեծ գովութեան և ազգի երախտագիտութեան արժանի են Մխիթարեան ուխտին դրախտատակ Հարը, որք ինքնաշխատ ջանքով աստի և անտի մեր

հին դրական մնացորդ նշխարներ ժողովելով ի լոյս բնծայեցին: Փոտած ու փռած ձեռագիրներ, որք իրրի ճրագ գրուանի տակ դրուած վանքերու մովթ խորշերուն մէջ ծածկուած մնացեր էին, անլոյս և ապարդիւն, տպագրութեան լուսով ելան կենդանի ժողովուրդին մէջ մօտն, և այսուհետեւ անմահ են:

Եթէ մի Գուտթէմրէրդ ևս քսան դար, երեսուն դար յառաջ Մասիսին տակ ծնէր, մեր աշխարհին վէպեր, մեր քաջ գիւցազանց դործեր, թէ դրական և թէ մեր հին հարց կենդանի աւանդութիւնը, և ինչ որ մեր հայրենեաց անուն և փառքը կը պատմեր այս ներկային մէջ, անշուշտ այդ ամէն անցելոյն ստուերին տակ չէր մնար, և մեր այսօր մի քանի կրճատ, բեւառգիր արձանագրութեանց չէինք գիմեր, որոց ամենագիտարին վերծանութեան համար աշխարհիս հնագիտաց ուղեղներ կը տանջուին:

Ուրեմն խոստովանիմք, որդեակի, թէ մի հանճար՝ իւր կապարեայ գրերով և տըպագրութեան մոմուլով դրական մշակներու փոստակն անմահացուց, և սորա փոխարէն



գրական հանճարներն ևս զԳրութեամբէրդն  
անմահացունքն: Եւ այս իսկ զարմանալի է.  
զի հանճարներու հոգիներն՝ իրարու անմա-  
հութիւն կը ներշնչեն, և մինն՝ միւսին դործն  
ու յիշատակ կը փառաւորէ:

Մենք ևս պարտական եմք միշտ յիշել  
ու փառաւորել հանճարներուն յիշատակ,  
վասն զի նոքա ևս իրենց Տօնացոյցն ունին,  
և զիրենք կը տօնախմբէ քաղաքակիրթ աշ-  
խարհ: Եւ միթէ արժանի չէն նոքա, որք  
իրենց ինքնաշխատ կեանք գիւտերով ար-  
դիւնաւորեցին, և ոմանք ևս հացակարօտ  
անձնազոհ մեռան: Այո, այդ հանճարոյ նա-  
հատակներ մարդ էին ու մեռան, բայց  
իրենց պաղաքեր կեանքին անմահ և անըս-  
պառ արդիւնքն արդիւնքն այսօր բովան-  
դակ աշխարհ կը վայելէ:

Քրիստոս՝ Աւետարանի քարոզութեան  
ինքնաշխատ մշակներ օրհնեց և ասաց. «Զի  
դուք երթայցէք և պաղաքեր լինիլիք և  
պտուղն ձեր կայցէ»: Այո, խաչէն մինչև  
ցայսօր հազար ութն հարիւր այսչափ տա-  
րի է, այդ խաչակիր մշակներու պտուղն  
երթալով կաճի ու կը մնայ:

Միթէ կը մեղանչեմ՝ կամ չափազանց  
կը համարիս դու, եթէ ես զհանճարներ՝  
քաղաքակիրթութեան առաքեալ կոչեմ: Վասն  
զի եթէ հանճարներն՝ քաղաքակիրթութեան  
մնուցիչ և դայեակ չը լինէին, քաղաքակրթ-  
ութիւն իւր խանձարուրին մէջ կը մնար  
իրբեւ մանուկ առանց աճման:

Այլ ինչպէս գրեցի ի վեր, հանճարներն  
ևս մանուկ կը մնային, եթէ նոցա օժան-  
դակ չը հասնէր ընկերական քաջալերիչ ոգին  
և զօրութիւն: Ի՞նչ պիտի անէր ինքնին այն  
կորովի և նկատող աչքն, որ փոքրիկ կաթ-  
սայի մի վերայ, եռացող ջուրին վերմղիչ  
բուռն շողիէն շարժող ու վարող մի ահա-  
ւոր զօրութիւն գտաւ: Միթէ կարող էր  
նորա չքաւոր ձեռն վիթխարի մեքենաներ  
ձուլել կամ ահագին շողեկաթսաներ կաղ-  
մել: Ի՞նչ պիտի անէր այն թագուն էլէք-  
տրիկ զօրութեան գտիչ, որով անբարբառ  
երկաթէ թելին խօսիլ տուաւ: Միթէ նորա  
ձեռն բաւական էր, որ աստի մինչև ի հնդ-  
կաստան, մինչև յԱմերիկայ երկաթէ թել  
ձգէր: Մեր լեռնցի ճարայիկ քիւրտեր այն-  
պէս կը հաւատան թէ այդ երկաթէ թե-



Խօսինք. ի՞նչ են երջանկութեան ծաղիկները և ի՞նչ են ապերջանկութեան փուշերը, որք խառնաբոյս կաճին մարդկութեան ազարակին մէջ. դժբա դաշտի խոտերու նման ինքնաբոյս են, թէ մարդոյն ձեռք չը մշակէ զանոնք:

Եթէ ողջամիտ տեսութեամբ դատենք, պիտի տեսնամք որ այդ ծաղիկներու և փուշերու մշակը՝ մարդն է, իւրաքանչիւր անձն է, ընտանիքն է, ժողովուրդն է, ազգն է, աշխարհն է, տէրութիւնն է. որք առհասարակ կաշխատին աշխարհիս ազարակին մէջ, կամ ծաղիկներ կը մշակեն և կամ փուշեր. այդ երկու բոյսերուն սերմերն՝ իրենց ազատ կամքն ու սիրտն է:

Արդ, եթէ մարդոյն ձեռքն է երջանկանկութեան և ապերջանկութեան թէ ծաղիկներու և թէ փուշերու մշակն, ուրեմն քանի որ մարդիկ կան աշխարհիս վերայ, մարդկութեան դարաստանին մէջ երջանկութեան և թշուառութեան ծաղիկներ և փուշեր յաւիտենական անհրաժեշտ օրէնքով պիտի մշակուին: Եթէ միայն խել ուղենք փուշերը, ոչինչ օգուտ չունի. դարձեալ անդ-

րէն կը բուսնին. վասն զի նոցա բուն արմատն մարդն է. հարկ է որ զմարդն խելենք աշխարհէս: Թէպէտ կան մարդիկ, որ դժնիկն ու ծաղիկ ի միասին խել կուղեն, առանց ինայելու կանաչին և չորին, վարդին և փուշին:

Եթէ կարենանք ևս միայն փուշեր խել և ծաղիկներ թողուլ, այսինքն թշուառութիւն բառնալ և երջանկութիւն պահել, չը գիտեմք յայնժամ թէ երջանկութեան ծաղիկներն այլ ևս կը մնան. կամ երջանիկ կարծուած մարդ իւր երջանկութիւն կը զգայ առանց թշուառին վիճակը տեսնալու: Վերցուր ազքատ Ղաղարոս մեծատան դրան առջևէն. և ահա այլ ևս նա իւր երջանկութիւն չը զգար և առ ոչինչ կը համարի իւր այնչափ հաճոյք և փափկասուն կեանք: Վերցուր նաև մեծատունն և իւր շքեղ ապարանք Ղաղարոսի աչքի դիմացէն, ծածկէ նորա բեհեզն ու ծիրանին, մեծահաց սեղան և ծառայները, և ահա նա չը զգար այլ ևս իւր թշուառութիւն. նա ինքնին մեծատուն կը լինի, ուրախ և գոհ կեանք կը վարէ բարեկամ շներու հետ:



Այն կը լսենք ու կը հաւատանք, թէ մարդասէր քաղաքակրթութիւնն անտերունջ անկեալ Ղազարոսներ ժողովեց աշխարհիս հրապարակէն. հիւանդանոց, դարմանոց և պատասպարան պատրաստեց նոցա համար, կոյրեր, համրեր և խուլերն անդամ դործունէութեան մէջ դրաւ. մինչդեռ մեր աշխարհի խեղանդամ թշուառներ անդաման, անպատասպար թողուած են փողոցներու մէջ: Մարդկութեան այդ անարդուած պատկերները գետնասող, գետնաչարչար լինելով՝ կողկողագին ձայնով կը պաղատին, անցաւորաց կարեկցութիւն կը հայցեն: Եւ դու երբ Վոսփորի ծովակամուրջէն անց ու դարձ կանես, կը տեսնաս այդ թշուառութեան ապաժոյժ օրինակներ բուն մայրաքաղաքիս մէջ, որ Եւրոպիոյ քաղաքակիրթ աշխարհին խիստ մերձաւոր դրացին է:

Բայց միթէ թշուառութեան երևոյթ պատկերներ նոքա են միայն, որ խեղանդամ են, կոյր ու համր են, մի լումայի և հացի կարօտ են, անտուն անյարկ են, մերկ ու մուրացիկ կը շրջին փողոցներու մէջ: Ոչ, դժբա թշուառութեան փոքրիկ երևոյթներ

են, զորս մարդոյն աչք սովորած է տեսնալ և այնպէս կարծել թէ դժբա միայն թշուառ են:

Թշուառութիւն աշխարհիս վերայ համատարած է. և մեր ներքին ու արտաքին կեանքին մէջ ծաւալելով տիրեր է, տեղ մի առաւել և տեղ մի նուազ, նորա պատկերին երևոյթներ շատ բազմադիմի են. տես, որդեակ իմ, և ես նոցա պատկերներ հանեմ քո առաջ:

Թշուառ չե՞ն նոքա, որ աչք ունին, լոյս չեն տեսնար. կամաւոր կոյր են ագիտութեան մէջ: Թշուառ չե՞ն նոքա, որ լեզու ունին, ականջ ունին. այլ ոչ խօսիլ կարող են և ոչ լսել կը կամին: Թշուառ չե՞ն այն մարդիկ, որ ոտք ունին, քալելու ճանապարհ չունին. ձեռք ունին, դործել չը կարեն. սիրտ, հոգի ունին, թմբած ու լքած են: Առաւել թշուառ չե՞ն այն ժողովուրդներ, որ ընտանիք ունին, պանդխտութեան մէջ չարաչար կը մռնին. որ վերջապէս կեանք ունին, կը շնչեն և կը շրջին երկրիս վերայ, այլ կիսակենդան են. բանաւոր կեանքի և ճշմարիտ կենդանութեան պատկեր չունին:



Կան տակաւին ընդհանուր թշուառութեան այլ ևս շատ մերկատեսիլ ողորմելի պատկերներ, զորս կը թողում և քո աչքին առաջ չեմ հաներ, որպէս զի մատաղ ոգիդ այժմէն չը վշտակրի և դու յուսահատ լինիս, տեսնալով թէ մեր կեանքի թշուառութեան փուշեր որչափ բազմապատիկ են, որոց մէջ շրջապատուած դժբաղդ մարդ միշտ խայթոցահար լինելով՝ ամենայն վշտաբերութեամբ կը վարէ իւր կեանքը:

Եւրոպիոյ քաղաքակրթութիւնն դիտութեամբ, կրթութեամբ, հին աշխարհի բարբարոս կեանքը յեղաշրջեց, և կը ջանայ մարդկային թշուառութեան փուշերը բոլորովին քաղել, արմատախիլ ընել, և մարդկութեան կեանքն՝ երջանկութեան ծաղիկներով զարդարել:

Այլ ինչ օգուտ երբ կը տեսնայ, որ անդէն կեանքին մէջ թշուառութեան նոր երեւոյթներ այլ և այլ կերպարանքով երևան կուգան. և այդ նոր աշխարհի մարդիկ ծաղիկներու հետ փուշերն ևս կը մշակեն: Պարծեցող քաղաքակրթութիւնն իսկ կը զարմանայ, թէ ուստի արդեօք կը ծնանին թշուա-

ռութեան նորաբոյս փուշերը. կամ մեր ընկերական երջանկութեան արտին մէջ, բարի սերմերուն հետ ո՞վ կը խառնէ ու կը ցանէ դառնահամ ու հեղձուցիչ որոմները:

Հրեշտակներ հարցուցին, Յիսուս պատասխան տուաւ. թէ թշնամի մարդ ցաներ է զայն: Այն չարարուեստ մարդն է որոմնացան մշակ, որ ինքնաբոյս կարտադրէ իւր սրտէն ու ընութենէն: Ուրեմն մարթ է բառնալ այս աշխարհէն այն մարդիկը, որ թշնամի են ընկերական երջանկութեան և կապականեն միշտ նորա բարի սերման ազարակը:

Այդ ցանկութիւնը հրեշտակներն ևս ցանկացան. հրաման խնդրեցին, որ երթան որոմնաբոյսերն ի բաց քաղեն: Բայց նախախնամող Հօր Որդին ասաց. թոյլ տուէք, թող առժամանակեայ մի երկուքն ի միասին աճին մինչև հնձոց ժամանակը:

Թէպէտ Աւետարանին առակը տիրապէս հաւատացելոց և թերահաւատից համար ցոյց կուտայ, որ այդ երկու դասն անբաժան ի միասին աճին և ապրին, թէ եկեղեցւոյ անդամստանին մէջ և թէ աշխարհիս վերայ: Սակայն շատ բնական է իմաստասիրե-



այս խորհրդաւոր առակէն, թէ երկնից նա-  
խախնամութեան մի թագոյն անխմանալի  
խորհուրդն է այս, որ նա կը կամի զի այդ-  
երկու հակառակ բոյսեր իրարու հետ աճին  
ու մնան: Միթէ երկիրն ևս այդ օրէնքին  
տակ չէ, դու չե՞ս տեսնար որ տեղ մի ծա-  
ղիկներ և տեղ մի փուշեր բուսած են: Երկ-  
րի բնական փուշեր հնազանդ են մարդոյն.  
և մարդ կարող է դանոնք արմատով քան-  
դել և տեղը ծաղիկներ տնկել: Բայց մեր  
ընկերական աշխարհի փուշեր, այնչափ հին  
ու խորարմատ են, այնչափ խիստ ու ստա-  
հակ են, որ մարդոյն բանաւորութեան և  
ճարտարութեան առաջ չեն հնազանդիր-  
ուստի դժուարին, անհնարին է թէ հին և  
թէ նոր փուշեր մարդկութեան անդաստա-  
նէն ի բաց խել:

Խոնարհելով վերնախնամ Տեսչութեան  
առաջ, պէտք է խոստովանիմք թէ մարդոց  
այս խառնաբոյս ընկերական կեանքը՝ յա-  
ւիտենական օրինաց մի փակուած կնիքն է.  
մարդոյն ձեռք անձեռնհաս է քակել կամ  
եղծել զայն. երջանկութիւն պահել, թշուա-  
ռութիւն վարել աշխարհէն:

Կը խօսինք և կը գրենք, որդեակ իմ,  
թէ մարդոյն երջանկութեան և թշուառու-  
թեան ճշգրիտ նկարագիրն ինչ են, կամ  
ո՞վ է երջանիկ և ո՞վ է թշուառ աշխարհիս  
վրայ:

Մարդիկ կեղակարծ դատաստանով այն-  
պէս կը համարին. ո՞վ որ հաց և գանձ ու-  
նի, ո՞վ որ համբաւով, հարստութեամբ իրբի  
աստղ կը փայլի ընկերական հորիզոնին վրայ,  
ո՞վ որ իշխան է, կը տիրէ ժողովուրդին վե-  
րայ, ո՞վ որ գահ ունի և զօրութեամբ պեր-  
ճացած հրաման կուտայ աշխարհին. ահա-  
ւասիկ սոքա երջանիկ կը համարուին մար-  
դաստանին առաջ: Իսկ ո՞վ որ հաց չունի,  
իւր աստղ աղօտ է, չի փայլիր. սորա հա-  
մար ևս կասեն թէ թշուառ է:

Բայց թէ մոռենք մարդկային ընկե-  
րութեան իւրաքանչիւր կարգի մարդոց սիրտ  
և ոգին զննենք, պիտի տեսնամք այն մար-  
դիկ՝ զորս ժողովուրդ երջանիկ կը կարծէ.  
նոքա զիրենք այնպէս չեն կարծեր, և ես  
ցոյց տամ քեզ մի այլաբան օրինակով:

Մեր մտքով մի սանդուղ ստեղծենք,  
որոյ ծայր հասնի մինչև երկինք և իւր մէջ



մի աստիճաններուն վերայ աշխարհիւ բոլոր մարդիկ կարգ կարգ շարուած լինին, թագաւորներէն սկսեալ մինչև յետին ստրուկ ծառաներ: Դու պահ մի կաց այդ սանդուղին հանդէպ, դիտէ ու տես, թէ ինչպէս աշխարհիս իւրաքանչիւր մարդիկ իրենց կեանքի վիճակէն անհոգ լինելով, սանդուղի ստորին աստիճաններէն սկսեալ մինչև ցվեր, ուր դրուած են թագաւորաց դահեր, բոլորն ևս ի միասին երջանկութիւն երջանկութիւն կազաղակեն, և դէպի այն կը ձգտին:

Թագաւոր, զոր կը համարինք թէ երջանկութեան կատարն է հասած, կասէ թէ այլ ևս երջանիկ կը լինէի, եթէ դահս ուրիշ դահէ մի վեր դնէի, Կեսար լինէի, Նասուլէօն լինէի, և այլն: Գահաժառանգ կասէ, այն օր է իմ երջանիկ օր, երբ դահակալ հայրս ի գերեզման կերթայ. իւր դահն ինձ կը թողու և ես թագ կը կապեմ ու կը թագաւորեմ աշխարհիս վերայ: Մեծ նախարար իշխան կասէ. երանի թէ արքայազուն լինէի և իմ գլուխս թագով պսակուէր, յայնժամ ես տիրապէս երջանիկ կը լինէի:

Այսպէս սանդուղի գլխէն մինչև ցվայր աստիճան մարդիկ ցանկութեամբ կը ձգտին դէպ ի վերագոյն կարծուած երջանկութիւն. և միշտ դժգոհ լինելով իրենց կեանքէն ու վիճակէն, ցանկութեան մէջ մտնուելով, կը վախճանին և միայն կը յագենան գերեզմանի հոգով:

Ի՞նչ դարմանալի խաղեր կան ու կը լինին այս երջանկութեան, դու ասա, թըշուառութեան սանդուղին վերայ, յորում մարդիկ ել և էջ առնելով կը մրցին և ամէն ոք դէպ ի բարձրութիւն կը ձգտի, յուսալով թէ ստոյգ երջանկութեան կայանը՝ բարձրութեան աստիճանին վերայ է:

Բայց, աւանդ, հէք մարդկային ընկերութեան այս դժուարին ելեէջներու մէջ մեծագոյն մասն սանդուղի աստիճաններէն վայրահոսելով, կը թօթափին ի դետին, ամէն մարդ իւր չափով ու թափով կը ջախջախուի. և մեր աչքին առաջ կը բացուի յայնժամ մարդոց թշուառութեան տեսարան:

Թշուառին կեանքն արդէն ինքնին ջախջախուած է իւր կարօտութեան և զրկանաց մէջ, նորա վիճակ միշտ գետնահաւասար է:



նա բարձրութիւն չունի, որ երկնչի կործանումէն: Իսկ երջանիկ կարծուածն, որոյ բախտն ու վիճակ բարձրագոյն աստիճանին վերայ կայացած է, մինչդեռ ինքն անկասկած է, յանկարծ սահելով կը կործանի և մեծ շառագմամբ կը տապալի ի դետին ինչպէս մի տապարահատ մայրի ծառ: Յայնժամ միապէս կողբան անբախտն ու բարեբախտն, մին իւր մէկ ոտքէն և միւսն իւր փարթամ գլխէն չարապես ջախջախուելով:

Եթէ այսպէս, ապա ուրեմն այս աշխարհիս վերայ երջանկութիւն և ապերջանկութիւն զուգածին եղբայր են. մեր կենաց ճանապարհին մէջ միշտ համընթաց են. անհնարին կը թուի մեղ իրարմէ բաժանել, և մարդկային կեանք իբրեւ մի դրախտ մշակել այնպէս, որ բնաւ թշուառութեան փուշեր չբուսնին:

Այլ որովհետեւ մարդոյն կեանք խառնաբոյս է երկրիս վերայ, քանի որ ինքն կայ, փուշն ու ծաղիկ մի և նոյն արմատէն պիտի շառաւիղէ, այլ ևս ընդունայն է ջանալ մեր այս փշալից աշխարհ ծաղկեբուրաստան դարձնել:

Կը խռովիս ու կը վհատիս, որդեակ իմ, երբ այսպէս յուսահատ կը խօսիմ. տեսնալով որ պարտիզպան մի իւր պարտէզը մը շակելով, դարմանելով, փուշերէն կը մաքրէ. և անբեր երկիրը՝ բարի սերմերով ու տունկերով կարգիւնաւորէ. միթէ մարդն կամ մարդկութեան երկիր քան զհողն անպիտան է:

Այո, մարդն՝ հողին տիրապետ իշխանն է և քան զհողն բիւր անգամ գերազանց, հոգեղէն ձիրքով ու բնաւորութեամբ ճախացած: Բայց դիտես, մարդն ի բնէ չարին հակամէտ է. կը ճանաչէ զբարին, բայց ինքն դէպի չարն կը հակամիտի. վասն այսորիկ կարգարանայ Աստուած. թէ «Միտք մարդկան ի խնամս չարին են արձանացեալ ի մանկութենէ»: Մարդն ոչ միայն չարին հակամէտ է, այլ և չարաստեղծ ու չարահնար է. մարդն իբրեւ հեղինակ՝ իւր սրտի դուրժարանին մէջ կստեղծէ զչարն և կը հանէ ի դուրս, և ահա այն է թշուառաբերութեան աղբիւր, որ կը վազէ մեր ընկերական դարաստանին մէջ, կը սնուցանէ մեր ապերջանիկ կեանքի թշուառութեան փուշերը:



Քրիստոս աշխարհիս փիլիսոփայից պէս  
զմարդն իւր երեսով և երևոյթով չքննեց.  
նա թափանցիկ հոգի էր, մտաւ մարդոյն  
սիրտը, կրկանց և վկայեց, որ չարութեան  
ու բարութեան աղբիւրը՝ մարդոյն սիրտն է,  
բարի սիրտն՝ զբարին կը բղխէ, և չարն՝  
զչար։ Այս երկվտակ հոսանքներ կը ծաւա-  
լին մեր ընկերական երկրին վերայ, որոց-  
մով թէ երջանկութեան ծաղիկներ և թէ  
թշուառութեան փուշեր ի միասին կաճին ու  
կը դորանան։

Քաջ խելամոտեցմբ, բարեսէր որդեակ  
իմ, որ չըջելով դառնալով դտանք մարդ-  
կային ընկերութեան բուն աղբերակին ակն,  
որ է մարդոյն սիրտ ու միտք։

Պէտք է խցել չարին ակն, որ չարու-  
թիւն չը բղխէ, պէտք է բանալ բարւոյն  
ակն, որ բարութիւն բղխէ։ Փոքրիկ չարեր,  
փոքրիկ չարութեան վտակներ կը բղխեն.  
եթէ առանձին մնան, այնչափ կարող չեն  
ողողել մարդկային ընկերական աշխարհը։

Իսկ մեծագոյն չարեր՝ ևս ամենամեծ  
չարութեան դետեր կը յորդեն իրենց խո-  
րագոյն սրտէն, և առհասարակ հեղեղելով

կապականն ժողովուրդին դաշտն ու դա-  
րաստանը։ Եւ զարմանալին այս է, զի չա-  
րերը՝ չարերուն ևս չեն խնայեր, որք նոցա  
գործակից ու բաժանակից են, այլ զչարն  
ու բարին միահամուռ ջրատար առնելով կը  
հեղձուցանեն, և մի կրակով կը վառեն եր-  
ջանկութեան ծաղիկներ ու թշուառութեան  
փուշերը։

Մեծն Աղէքսանդր և Քսերքսէս մի մի  
մարդ էին, և մի մի սիրտ կը կրէին. դոցա  
լայնաբաց սրտէն բղխեց այն աշխարհակա-  
լութեան ջրհեղեղն. մինն Պարսկաստանէն  
սկսեց հասաւ մինչեւ Յունաստան և Յոնիա-  
կան ծովը թափեցաւ։ Իսկ միւսն Մակեդո-  
նիոյ աշխարհէն սկսեց, իւր հզօր արշաւա-  
նաց հեղեղով խեղդեց Պարսիկն ու Հնդիկն,  
դարձաւ ի Բաբելոն և Պարսից ծոց թա-  
փեցաւ։

Այսպէս նաև ուրիշ աշխարհակալաց  
հպարտացող սրտերէն բղխեցին չարութեան  
հեղեղներ, ապականեցին մարդկութեան  
դրախտը։ Ոմանք այդպիսի արիւնկղակ սըր-  
տերէն կուղէին ձեռք լուանալով չքմեղս լի-  
նել աշխարհին առաջ. ուստի պարծելով



կասէին. թէ մեք Աստուծոյ ձեռաց վրէժ-  
խնդիր պատուհասն եմք»:

Գիտենք այդ, թէ երկնից արդարու-  
թեան մի դատաստանն է, որ մեղապարտ  
ժողովրդոց հատուցումն այդպէս կը տնո-  
րինէ. դժբա անպարտ կը համարին զիրենք:  
Այլ գիտենք թէ աշխարհիս վերայ շատ ան-  
գամ չարերով՝ չարեր կը պատուհասին, առ  
որ կը վարանի մարդոյն միտք և կարող չէ  
ըմբռնել Աստուծոյ արդարութեան ու դա-  
տաստանին անքննելի խորհուրդը:

Տեսնոր, սիրելի որդեակ իմ, մեծասիրտ  
չարեր՝ մեծագոյն չարեաց աղէտներ կը բե-  
րեն աշխարհի վերայ, որոց մահաբեր շուն-  
չին առաջ կը խամբին երջանկութեան ծա-  
ղիկներ և կը թօթափին ի վայր. և այն որ  
այսօր երջանիկ է, վաղը կը նստի թշուա-  
ռութեան հողի վերայ:

Իայց փոքրասիրտ չարերէն ևս վախ-  
նանք ու կասկածինք, թէպէտ առանձին  
առանձին մտածելով դժբա մի մի փոքրիկ  
սիրտ և փոքրիկ աղբիւրներ կը համարուին.  
Իսկ երբ վտակ առ վտակ գալով միանան՝  
յայնժամ ահագին գետ կը կազմեն կը յոր-

դեն երկիրը, ազդ և ժողովուրդ միանգա-  
մայն դետատար ջրահեղձ կը լինին:

Ես չեմ ասեր չարութեան բնածին  
սերմեր ու կաթիլներն իսպառ չքացնել  
մարդոյն սրտէն, յորում ելեէջ կառնուն  
ինչպէս հիւլէն արեաշողին մէջ. և մարդոյն  
չարամիտ սիրտը բոլորովին բարութեան ազ-  
բիւր մի դարձնել, անխառն և անմասն չա-  
րութեան շամանդաղներէն:

Որչափ դժուարին և անհնարին է կա-  
պարի նման երկրի վերայ ծանրացած երկ-  
րաքարչ մարդ այնչափ դերագոյն բարու-  
թեան վերածել, և կարծել թէ նա կարող է  
բարի լինել ինչպէս է Աստուած և հրեշ-  
տակ: Յիսուս տեսաւ թէ ի՞նչ կը կրէ ներ-  
քուստ մարդոյն կեղծող ոգին, ասաց. «Ձեք  
որ բարի, բայց միայն Աստուած»:

Մարդոյն սիրտ իբրեւ երկծորակ մի  
աղբիւր է. մերթ չարութիւն կը բղխէ և  
և մերթ բարութիւն. մերթ դառն և մերթ  
քաղցր: Սորա համար մեր հոգեկիր Նարե-  
կացին մարդոյն յարափոխ վիճակն ողբա-  
լով կասէ. «Այսօր մաքուր հոգեկիր, վա-  
ղին մոլի խելագար»։ Շատ և բաւական է,



եթէ կարենայ ապիկար մարդ չարութեան ակն որչափ հնար է խցելով նուազցնել, բարութիւն բղխել և սրբել իւր սիրան աղտըդտին կաթիլներէն:

Սովրատի նման բարոյական իմաստասէրներ կը տընին զօրհանապազ և թերևս չը հաւատան ու կը խօսին թէ՛ լոյս, գիտութիւն, դաստիարակութիւն, քաղաքակրթութիւն, կարող են մարդոյն սիրտը կրթելով, մշակելով, ուղղելով, սրբել չարութեան ակտներէն և թշուառութիւն աշխարհէն բառնալ:

Այդ հրաշք եթէ միայն մարդոյն ձեռք արուեստաւորէ, ես չեմ հաւատար, որդեակ իմ, իսկ եթէ մարդոյն դաստիարակող ձեռքին հետ Աւետարանի հողին և ընկերութեան ձեռքն ևս հրաշագործէ, այն, կը հաւատամ յայնժամ թէ մեր ընկերական կեանք կը ծաղկաղարդի, և կազատի չարութեան և թշուառութեան փուշերէն:

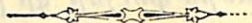
Երկիւղած որդեակ իմ, ես չեմ խրատեր քեզ, որ աշխարհի կրթութեան և գիտութեան իմացական լոյս չընդունիս, այլ կը յորդորեմ զքեզ, զի քո ստացած բնա-

կան լոյսը՝ Աւետարանի լուսոյն և սիրոյն հետ խառնես, երկու լուսով շրջիս աշխարհիս վերայ. մի լուսովն՝ քո առօրեայ հացը դոնես և միւսովն յաւիտենական կեանք: Այսու դու միանգամայն ազատ կը մնաս մարմնոյդ և հսգւոյդ կորստական թշուառութենէն:

Աշխատիր, որ սրտիդ բուրաստան բարեբոյս ծաղիկներով մշակես. աշխատիր, որ փշաբոյս չը լինի սիրտդ և փշերով չը վարաւի՛ ոգիդ, գիտցիր, թէ չարարուեստ լինելով՝ փուշ մշակես, փուշն զքեզ կը վառէ. կեանքդ մոխիր կը դառնայ: Մարդ ես դու, անշուշտ բնածին փուշեր կը բուսնին ի քեզ. միշտ ջանա՛ խնամով սրբել զանոնք. եթէ միանգամ խորարմատ ձգեն, գիտե՛ս, որ չափ դժուարին է յետոյ արմատահան առնել: Զդուշացիր նաև եկամուտ չարութեան սերմերէն, երբ չար մշակ ընկերներ զայն սերմանել ուզեն մատաղ սրտիդ մէջ: Ընկերական կեանքիդ մէջ ոչ չարութիւն փոխտուր և ոչ չարութիւն փոխ առ, այլ միշտ բարութիւն փոխ տուր և բարութիւն ստացիր:



Ի վերջոյ, մեծ երկիրը զածու թեամբ կար-  
գա Դաւթին սրտահան աղերս. «Սիրա  
սուրբ հաստատեա յիս, Աստուած, և հոգի  
ուղիղ նորոգեա ի վորի խնամ»:



Դ Ա Ս ԺԱ.

ԲԱՐԳԱԻԱՃԱՆՔ ԵՒ ՆՈՒԱԶՈՒՄՆ  
ԱՇԽԱՐՀԻՍ ԱԶԳԱՅ

Ի՞նչ է նորա անունն, որոյ ամե-  
նակայ ձեռքէն աներեւոյթ կելո-  
մը կայ երկնէն երկրիս վերայ կա-  
խուած:

Նորա սուրբ անունն՝ Արդա-  
րութիւն է, որ այս աշխարհիս  
ազգերուն մեղք եւ արդարութիւն  
կը կռէ եւ կը չափէ զհասու-  
ցումն: Մարդիկ զայն չեն տես-  
նար եւ կը վարանին եւ ինչո՞ւ  
համար ազգեր մերք կը բարձրա-  
նան եւ մերք կը խոնարհին, մերք  
կը բարգաւանին եւ մերք կը նուա-  
զին:

Դորա պատճառներ զենք եւ զո-  
րութիւն չեն. այլ մեղք եւ արդա-  
րութիւն: Ուստի կասէ Սողոմոն.  
«Արդարութիւն զազգ բարձրացու-  
ցանէ. մեղք նուազեցուցանէ զազգս»  
Առակ ԺԴ. 11.

ՆԱԽՈՐԴ ԴԵԱՍԻՆ ՄԵՂ ՔԱՅ ԽԵԼԱՄԸ-  
տեցար, որդեակ իմ, թէ ի՞նչ էին մարդոյն  
ընկերական կենաց երջանկութեան սկզբնա-



բուղիս աղբիւրներ: Սորվեցար թէ բարու-  
թիւն և չարութիւն էր այն, որ յառաջ կու-  
գայ մարդոյն սրտէն ինչպէս ջուրի վտակն  
աղբիւրի ակնէն:

Այս դասիդ մէջ պիտի սորվիս, թէ  
ինչ են ապա այն սկզբնապատճառ աղբիւր-  
ներ, որով աշխարհիս բովանդակ աղբեր և  
ժողովուրդներ մերթ կը բարգաւաճին և  
մերթ կը նուաղին, մերթ կը բարձրանան և  
մերթ կը խոնարհին մերթ ազատ քաղաքա-  
ցի կը լինին, և մերթ ստրկական ծառայ-  
մտադիւր հոգւով ուշ դիր և ես խօսիմքեզ  
այդ յեղյեղուկ բախտին պատճառներ:

Երկրիս համայն աղբեր, ժողովուրդներ,  
իշխանութիւններ և գահեր յեղաշրջող ու  
փոփոխող երկու հակառակ վարիչ տարերք  
կան. միոյն անունն արդարութիւն է և միւ-  
սին՝ մեղք. այս իւրաքանչիւրին հեղինակ  
և ծնող դարձեալ մարդն է, մարդոյն սիրտն  
է և մարդոյն աշխարհիս վերայ վարած  
կեանքին արդասիքն է:

Սուրբ գիրք այդ երկու որոշակի բա-  
ռերով կը հասկացնէ Իսրայէլի ժողովուր-  
դին կեանքը, զի այդ երկու բառերուն ըն-

դարձակ նշանակութեան տակ կը փակէ  
մարդոյն կենաց բովանդակ գործքեր, մեղք  
և արդարութիւն:

Մարդն այս աշխարհիս վերայ այդ եր-  
կու ճանապարհին վերայ կը քալէ. կամ  
արդարութեան և կամ մեղաց: Ուղիղ ճա-  
նապարհ՝ արդարութեան ճանապարհն է.  
մուր և ճանապարհ՝ մեղքի ճանապարհն է.  
Մարդն ազատ անբռնադատ է. ինքն ազա-  
տաբար կրնարէ իւր ճանապարհ. կամ ար-  
դարութիւն գործելով՝ արդար կը լինի, կամ  
մեղք գործելով՝ մեղապարտ կը լինի:

Եւ ինչպէս մի մարդ, այնպէս մի ազգ,  
մի ժողովուրդ, մի երկիր և թագաւորու-  
թիւն, դարձեալ այդ երկու ճանապարհով  
կընթանան: Եթէ արդարութիւն գործեն,  
դորա պտուղն է փառք, ազատութիւն, խա-  
ղաղութիւն, երջանկութիւն, և բարեկեցիկ  
կեանք: Իսկ եթէ մեղք և անօրէնութիւն  
գործեն, այդ ևս իւր մօտալուտ վախճանն  
ունի. որ է անարդանք, ստրկութիւն, սուր  
և պատերազմ, տառապանք աղքատութեան  
և չարավար կեանք:

Ո՛վ է, որ այս հատուցումներ կուտայ



աղգերուն. ո՞վ է, որ կը կշռէ ու կը չափէ աղգերու մեղքը և արդարութիւն և կը վճարէ փոխարէնն. ո՞վ է որ արդարադործ աղգերն օրհնելով՝ նոցա կեանք և սերունդ բազմապատկելով բարդաւած կառնէ երկրիս վերայ, ինչպէս կը խոստանար արդար Նահապետին. «Օրհնելով օրհնեցից զքեզ, և բազմացուցանելով բազմացուցից զզաւակս քո ի վերայ երկրի»:

Իսկ ո՞վ է, որ անիրաւ, մեղաւոր աղգեր իւր օրհնութենէն կը զրկէ. նոցա կեանքն անճեռ, անսերունդ կը թողու առանց բարդաւածելու, որով կամ իսպառ կը ջընջուին և կամ կը նուաղին:

Ահաւասիկ այդ ամէն չափող և տնօրինող՝ Արդարութիւնն է, նոյն ինքն Աստուած՝ որ արդարութիւն և ուղղութիւն կը սիրէ, ինչպէս կը խօսի Դաւիթ. նոյն արդարութիւնն է, որ իւրաքանչիւր աղգերու դործոց չափով կը չափէ զիրենք: Քրիստոս եկաւ աշխարհ այդ արդարութեան համար վկայեց և ասաց. «Որով չափով չափէք, չափեսցի ձեզ»:

Բայց արդ սկսիմ ճառել քեզ, որդեակ

իմ, թէ ինչպէս կը տարածի թէ մեղք և թէ արդարութիւն մի աղդի և ժողովուրդի մէջ: Շատ բնական է որ մեղք նախ անհատ անձինքներէն կսկսի և երթալով կը բազմանայ, կանցնի բոլոր ժողովուրդի դասակարգութեան մէջ. այսինքն գլխէն մինչև ոտքը միահամուռ կախտանայ ժողովուրդի մարմինն. ահաւասիկ այդ է ամբողջ աղգին և ժողովուրդին մեղք:

Իսկ երբ ընդհակառակն ժողովուրդի բարոյական մարմինը գլխէն սկսեալ մինչև ոտք արդարութիւն կը գործեն, մեծ և փոքր առհասարակ իւրաքանչիւր կարգի մարդ կը ճանչնայ իւր պարտիք և իրաւունք, այդ ևս ժողովուրդին և աղգին արդարութիւնն է:

Թէ մեղք և թէ արդարութիւն իրենց նկարագիրն ունին. ես նախ մեղքին ազեղ ստուերագիր հանեմ քեզ, թէ զիսորդ մեղք իւր ամէն հանդամանօք իբրև համատարած ախտ՝ երբ կը ճարակի ժողովրդոց բոլոր մարմնոյն մէջ, մահաուիթ կը լինի նմա, որով կսկսի յայնժամ տակաւ տակաւ հիւժելով մեռնիլ:



Եւ ինչ է այդ մահացուցիչ մեղք: Ինչ որ ինձ յուշ կուգան, զայն թուեմք քեզ:

Երբ մի ազգի եւ ժողովուրդի խղճի գիտակցութեան խայթ իսպառ կը բթնայ, երբ պարտուց եւ իրաւանց արդարաչափ կշիռը՝ ժողովուրդի ընկերական կեանքէն կը բարձուի, երբ ազգի եւ աշխարհի վարիչ իշխաններ՝ արդարութեան պարտիքներ կը մոռնան, երբ դատաւորներ կանխաւեն, եւ օրինաց տեղ կամք եւ բռնութիւն կը տիրէ, երբ ժողովուրդ կը մոռնայ այն պատուէրներ եւ պարտիքներ զորս Քրիստոս եւ Պօղոս պատուիրեցին՝ կայսերինը կայսեր տալ եւ հատուցանել ում պաշտական է ժողովուրդ եւ ումեք պարտական չը մնալ. երբ կոտահակի ժողովուրդ, երկրին եւ ազգին օրէնքները հնազանդութեամբ չի յարգեր, կը հետէ եւ անիշխան վարիչ կուգէ, երբ ժողովուրդ իւր ընկերական շահավաճառութեան մէջ առանց արդար կշռի կը դործէ, այլ եւ իւր խիղճն ի բաց կը թողու, եւ որչափ կարող է կանխաւէ եւ կը նենգէ, երբ նիւթապաշտութիւն կը տիրէ ժողովուրդին մէջ, հոգին կը նուաւորանայ ու կը մեղկա-

նայ, հովիւն իւր հօտով, պաշտօնեայն իւր ժողովրդով եւ իշխան իւր երկրով առհասարակ Աստուծոյ ճանապարհէն կը խոտորին, երբ ժողովուրդ ճշմարտութիւն կատէ, դէպ ի լոյս երթալ չուզեր, երբ խաւարասէր լինելով՝ խաւարադործութեան մէջ կը թափառի, երբ ազգի եւ երկրի կառավարութեան անձնուր կարգեր վերիվայր լինելով կը շփոթին, ժողովուրդն իբրեւ իշխան կը լինի, մանուկ՝ ծերոյն աթոռ կը բաղմի, քահանայն իբրեւ ժողովուրդ կը լինի եւ ժողովուրդն իբրեւ քահանայ, տէրն իբրեւ ծառայ եւ ծառայն իբրեւ տէր, տիկինն իբրեւ ազախին եւ ազախինն իբրեւ տիկին, երբ անարգն իբրեւ պատուական կը յարգուի եւ պատուականն կանան կանարգուի, երբ տգէտք ու խաբեքայք կը տիրեն, ժողովուրդի հաւատարիմներ կը մերժուին:

Մի խօսքով համառօտեմք քեզ. երբ երկրի ժողովուրդ բանաւորութեան լոյս, մարդկութեան պատիւ իսպառ կը մոռնայ, թէ բնական խղճի օրէնքներ, թէ Աստուծոյ յայանեալ օրէնքներ, թէ քաղաքային եւ ընկերական օրէնքներ, գլխովին կեղծանէ



և կապրի նա այնպէս, ինչպէս նոյեան դա-  
րու ապիրատ ժողովուրդ, որոց համար կը  
վկայէ Սուրբ Գիրք. «Ապականեցաւ ամե-  
նայն մարմին առաջի Տեառն»:

Իսրայէլի ժողովուրդի մարմին երբ ոտ-  
քէն մինչև ցլուլիս կը զեղծանէր ու կախ-  
տանայր, Նսային իբրև բժիշկ նորա ցաւերը  
շօշափելով կասէր. «Ամենայն գլուխ ի ցաւս  
և ամենայն սիրտ ի տրտմութիւն, յոտից  
մինչև ցլուլիս չիք ի նմա առողջութիւն,  
և այլն»:

Եթէ կուղես թէ եբրայական ժողո-  
վուրդին և թէ աշխարհիս այլ և այլ հին  
ժողովրդոց բարուց ապականութեան բոլոր  
նկարագիրը տեսնալ, մեծ մտադրութեամբ  
կարդա Սուրբ Գրոց մէջ Դատաւորաց և  
Թագաւորաց պատմութիւն. կարդա բոլոր  
մարդարէութեանց գրքեր ու բողոքները.  
տես սրչափ կենդանի նկարագիր կը հանեն  
Աստուծոյ ընտրեալ Մարգարէք և կը դնեն  
դայն ժողովուրդի աչքին հանդէպ:

Թող Սուրբ Գիրքը, կարդա ընդհանուր  
ազգաց պատմութիւնները, յորս յայտնի  
կերևի նոյն ժամանակի մարդոց կեանքի

հանգամանքներն, և կը տեսնաս դու թէ  
ժողովրդոց համատարած մեղք կործաներ է  
աշխարհիս հին ազգեր և դահերը. ինչպէս  
Եգիպտոսի, Յունաստանի, հին Հռովմայ վեր-  
ջին հարստութիւն, Կարքեդոնի, Բաբելոնի,  
Ասորեստանի, և այլն. Զմուռնանք նաև նոր  
Հռովմայ Կոստանդինոսի գահը, որ Բիւ-  
ղանդիոնի գազաթան վերայ բարձրացած էր:

Այլ ևս տակաւին աշխարհիս նոր ազ-  
գերու մեղք պիտի կործանէ այն ամէն ազ-  
գեր, որ ճշմարիտ քաղաքակրթութեան լոյ-  
սէն խոյս կուտան, և դեռ ապրիլ կուղեն  
հնութեան և հին մեղքերու մէջ:

Ճշմարիտ քաղաքակրթութիւն ասացի,  
որպէս զի դու կարենաս որոշել թէ աշխար-  
հիս վերայ սուտ քաղաքակրթութեան երե-  
ւայթներ ևս կան. որք թէպէտ ի հեռուստ  
այլ և այլ գոյներով չպարեալ կը տեսնուին,  
այլ ի ներքուստ ժողովուրդին կեանք եր-  
թալով կը վաթթարեն, կը զեղծանեն զեղ-  
խութեան ու ծայրայեղ ազատութեան մէջ:  
Նոքա ևս թէ վաղ թէ անագան այժմեան  
բարգաւաճութենէն կը նուազին կը կոծա-  
նին: Վասն զի ցոյց կուտայ աշխարհիս փոր-



ձը թէ ամէն ծայրայեղութեանց վախճանը  
կործանումն և կորուստ է:

Բայց դու, ողջամիտ որդեակ իմ, մի  
դուցէ այնպէս ըմբռնես ու դատես թէ ազգ  
և ժողովուրդ երբ իւր վարիչներով հանդերձ  
միահամուռ կը մեղանչեն, դո՞ր ի վեր անդր  
նկարագրեցի քեզ, յայնժամ համայն ազգ  
հայրենիք, և պետութիւն կը կործանին իբրեւ  
արդար և անաչառ հատուցումն բոլորն ի  
միասին կրելով կորստեան աղէտը, որոյ  
ճիշտ օրինակ կը տեսնամք Սողոմայ և Գո-  
մորայ ամբարիշտ ժողովրդոց վերայ: Արդար  
նահապետ Աբրահամ խոնարհելով իբրեւ  
հոգ և մխիթ երկնից արդարութեան առաջ՝  
կամեցաւ նորա ցասումն իջուցանել, ուստի  
մտերմօրէն հարցանելով կասէր. Տէր, եթէ  
այն քաղաքներուն մէջ քառասուն արդար  
գտնուի, դարձեալ պիտի կործանես. նոցա  
համար չը պիտի խնայես մնացեալ ժողո-  
վրդոց: Եւ այսպէս հարցանելով հարցանե-  
լով՝ իջաւ մինչև հինգ արդարաց թիւ, այն  
ևս չը գտնուեցաւ. միայն արդար Դովտ մի  
կար՝ զայն ի դուրս հանեց և անդէն կործանեց,  
մխիթ դարձուց ամբարշտաց քաղաքները:

Սակայն շատ անգամ արդարութեան  
հատուցումն ուրիշ եղանակաւ կը տեսնամք.  
այսինքն ժողովուրդի կամ երկրի մի մասն  
կը մեղանչէ, օրինազանց կը լինի. հատու-  
ցումն ամբողջ ազգ հաւասարապէս կընդու-  
նի: Վասն զի անցելոյն մէջ պատմութենէն  
գիտենք, և ներկային մէջ մեր աչքով կը  
տեսնամք. և ի՞նչ է այս, շատ յայտնի է  
աշխարհին առաջ: Զի երկրի վարիչներ կը  
դործեն մեղք, երկիր և ժողովուրդ կը տու-  
ժէ և կործանի: Հայրեր կուտեն ազնիւ, և  
որդաց ատամունքներ կառնուն. առաջնորդ-  
ներ կը խոտորին և ժողովուրդ մոլորելով  
կը հետեի: Եւ այսպէս աշխարհիս մեծա-  
մեծ լեռներուն մեծակոյտ մեղքեր՝ զայրա-  
ցած հեղեղներու և գետերու նման բարձ-  
րադիր լեռներէն կը թափին ժողովուրդի  
դաշտին վերայ, և զոյն հեղեղատար առնե-  
լով ամէն բարեշինութիւն կը քանդեն ու  
կաւերեն: Եւ ի՞նչ կը լինի սորա վախճանը,  
ոչինչ, իրենք ևս կը նստին այնուհետեւ աւե-  
րակ հողաբլուրին վերայ:

Համառօտ անցայ այս կէտին վերայ,  
որդեակ իմ, ուշիմ ես դու, կը հասկնաս



Թէ ինչ կը խօսիմք Թողլով այդ ժողովուրդին մեղք, բաւ է որչափ ինչ խօսեցայ, սկսիմ այժմ նորա արդարութեան վերայ խօսիլ:

Ինչպէս տեսար ի վեր թէ՛ մեղք մեծ նալով տարածելով կը քանդէ աշխարհ և ժողովուրդ, և նորա վախճանը դէպ ի կուրուստ կը տանի, այսպէս նաև արդարութիւն կը չինէ և կը կանգնէ ժողովուրդին տուն, քաղաք և երկիր. և ինքն հոն կը հանգչի: Արդարութիւն ժողովուրդը դէպի կորուստ չի տանիր, այլ դէպ ի գիւտ, դէպ ի փառաւորութիւն, բարձրութիւն և անմահութիւն. «Զի արդարութիւն մշտնջենաւոր և անմահ է»:

Եւ թէ ինչպէս կը լինի որ երկիր մի իւր ժողովուրդով, վարիչներով, իւրաքանչիւր կարգի և վիճակի մարդիկ մէն մի իւր պարտուց բաժին արդարութեամբ կը գործէ, դու միտ դիր և ես կարճաբանեմքեզ:

Երբ պետական աթոռի վերայ նստող թագաւոր արդարութեամբ կը գործէ, իշխանն՝ իրաւունքով կիշխէ, դատաւորն օրէնքով կը դատի, ժողովուրդն՝ օրինաց կը

հնազանդիւ: Երբ ընկերական շահավաճառաշահութեան մէջ՝ գինւոյն մէջ ջուր չի խառներ, կամ անխորձ արծաթը փորձեալին տեղը չի ծախեր, զոր վերէն կը տեսնար Աստուած ու կը յանդիմանէր Իսրայէլի ժողովուրդը:

Այո, արդարութիւն զազգ և ժողովուրդ կը բարձրացնէ, երբ նա ճշմարտութեամբ պաշտէ իւր տէր Աստուածը, չկեղծաւորի միայն շրթամբք պատուել զայն. և երբ նա երախտագէտ կը լինի իւր պարգեւատու Արարչէն, և չապերախտեր ինչպէս Իսրայէլի ապաշնորհ ժողովուրդ, որոյ ապերախտութիւն դատելով Աստուած՝ վկայ կը գոչէր երկինք և երկիր. որ սրտառուչ կերպով կը դանդաւորէր. «Ծանեաւ եզն զստացիչ իւր և էշ զմուր Տեառն իւրոյ, և Իսրայէլ զիս ոչ ծանեաւ և ժողովուրդ իմ զիս ի միտ ոչ էառ»:

Արդարութիւն կը գործեն ու կը բարձրանան, երբ քահանայն ու ժողովուրդ կը կատարեն եկեղեցւոյ օրինաց պարտքերը: Քահանայն պաշտօնասէր կը լինի, ժողովուրդասէր կը լինի. և գիտութիւն չի մերժեր.



տեսուչ հովիւն ու հօտ կը ճանչնան դիրեար-  
մինն անձնագիր լինի, արթնութեամբ հսկէ  
ու հովուէ. և միւսն կամակար լսէ նորա  
ձայնին:

Այսպէս երբ ժողովուրդի բոլոր դա-  
սակարգութիւն և իւրաքանչիւր անհատ ան-  
ձըն թէ առ Աստուած և թէ առ մարդիկ  
իրենց պարտքեր կը ճանչնան և Աւետարա-  
նին քարոզած ընկերական օրէնք լիովին կը  
կատարեն:

Ժողովուրդ ևս կը բարձրանայ, եթէ  
Աւետարանին և եկեղեցւոյ աւանդած այդ-  
արդարութիւններ գործելէն յետոյ՝ սիրէ  
նաև ճշմարիտ քաղաքակրթութեան յա-  
ռաջդիմութիւնը, որ աւետարանի քարոզած  
ազատութեան լոյսէն լոյս առնելով, մարդ-  
կային ընկերավարական աշխարհ կը լուսա-  
ւորէ, մարդ իւր հին բարուց բրտութենէն  
կազնուացնէ և դէպ ի կատարելութիւն կը  
վարէ:

Ես գիտեմ, դու այս մեր ժամանակը  
տեսնալով, քաղաքակիրթ աշխարհին վերայ  
կը դայթակղիս, երբ կը թողու Աւետարանի  
խաղաղութեան դարը. կը թողու արդարու-

թեան իրաւախոհութիւնը, կռիւ, սուր ու  
թնդանօթ ի գործ կը դնէ, արիւնով կը  
լուանայ կեանքը, մահով կը գրաւէ ժողո-  
վուրդին որդիքները:

Այդ մի հարցներ այժմ, դուրս պա-  
տասխանը չատ դժուարին ու ընդարձակ է.  
դու չգիտեմ որ նոյն խի քաղաքակիրթ աշ-  
խարհ իւր հին ոգիէն փոխուելով դեռ զգո-  
նացած չէ, և այդ սպանիչ հրապէն գոր-  
ծիքներն իբրև արդարութիւն ի գործ կը  
դնէ: Ո՛վ կը լսէ քրիստոսի խօսքին, որ կը  
սաստէ. «Սուրդ ի պատեան դիր, և այլն»:

Թող դահեր, թող պետական մարդիկ-  
ներ, նոյն խի ժողովուրդն ևս դահ կը սի-  
րէ, փառք կը սիրէ, սուր կը սիրէ. իւր ըն-  
կեր ժողովուրդին վերայ յաղթութիւն կը  
սիրէ: Եւ ես չասացի քեզ թէ արևմտեան  
քաղաքակիրթ աշխարհին մէջ արդարութիւն  
հանդուցեալ է տիրապէս:

Ո՛չ, դեռ նորա մեղքեր չատ են, դեռ  
նա կը պահէ հին վայրենութեան այն մեծ  
ահռելի մեղքն. և ի՞նչ է այդ, փոխանակ  
խաղաղարար արդարութեան՝ խռովութիւն  
և արիւնագործութեան արհեստ. զի երբ



զայրանայ՝ իւր հնարած գերանդիներով մարդոց կեանքը կը հնձէ ու կը բառնայ աշխարհէն. մարդոց հոգիներն ինքն չէ տուեր. չգիտենք թէ ի՞նչ իրաւունքով կառնէ:

Տեսա՞ր, արդարասէր որդեակ իմ, թէ քանի՞ զօրաւոր է արդարութիւն, քանի՞ հզօր ձեռնկալու է աշխարհիս վերայ այն ազգերուն, որ զայն կը սիրեն ու կը պահեն, նոքա միայն օր ըստ օրէ կը բարդաւածին կը բարձրանան: Իսկ այն ազգեր, որ արդարութիւն կարհամարեն, արդարութեան ուղիղ ճանապարհէն կը խոտորին, պարտուց և իրաւանց կշիռը ստնհարելով կը խորտակեն, մարդկութեան շնորհ ու խղճի գիտակցութիւն կը կուրացնեն, աստուածապաշտութեան կրօն և հաւատ առ ոչինչ կը համարին, ահաւասիկ այդ ազգերու սերունդ Աստուծոյ արդարութեան օրհնութիւն կարող չեն ժառանգել:

Եւ ի՞նչ կը լինին. այդ յայտնի է, թէ հազար տարի ևս ապրին, թէ աշխարհակալ լինին, թէ գահերն ամպերու վերայ դնեն, ի վերջոյ արդարութեան կայծակէն զարնուելով կը տապալին ի գետին, կը խո-

նարհին մինչև գերեզմանին խոր: Ինչպէս մի մարդու համար ծնունդ, աճումն, մահ և գերեզման կայ, այսպէս ազգերն ևս իրենց գերեզմանն ունին. և ահադին վիճ մի է, որոյ մէջ կը ծածկուի նոցա յիշատակ: Եւ ի՞նչ կը թողուն նոքա. Եդիպտոսի բուրգեր, Բաբելոնի աշտարակներ և Հռովմայ կրկէսներ. դոքա պահ մի աշխարհիս վերայ կը վերանան, կը բարձրանան որպէս Լիբանանու մայրիկներ, զոր անցաւ տեսաւ Դաւիթ, և ամբարշտին կեանք նմանցուց նոցա. «Տեսի՛ դամբարիշտն վերացեալ և բարձրացեալ որպէս դմայրս Լիբանանու: Անցի և ահա ոչ էր. խնդրեցի, և ոչ գտաւ տեղի նորա»:

Այլ ևս հերիք է, որդեակ իմ, թողունք ազգերու մեղք և արդարութիւն, շատ յարմարագոյն է թէ ասեմ, մահ և կեանք: Դու ինքնին անշուշտ խելամոեցար. թէ այդ երկուքին սկզբնական սերմեր ժողովուրդի անհատներէն կը սկսին և ցանուելով կը տարածին ազգութեան երկրին բոլոր երեսը: Եւ դու, որ մի ազգի և ժողովուրդի անհատ սերմիկ և զաւակն ես, մանկութեանդ հատ սերմիկ և զաւակն ես, արդարութիւն և արդարութեան սկսելով ուղղութիւն և արդարութեան



Թիւն սիրէ: Ոչ մտքէդ և ոչ ձեռքէդ երբէք  
մի թողուր այդ ուղղութեան սուրբ կշիռը,  
որ ընկերական կեանքիդ մէջ կուսուցանէ  
քեզ պարտուց և իրաւանց կատարեալ ճա-  
նաչումն: Այդ կշիռը թէ անարատ պահե-  
դու աշխարհիս վերայ մուրացիկ չես լինիր.  
Դաւիթ կերաշխտուորէ «Մանուկ էի ես և  
ծերացայ, և ոչ տեսի զարդարն արհամա-  
րեալ և ոչ զաւակ նորա թէ մուրանայ հաց»:  
Քեզ լաւ իսկ է թէ աղքատ լինիս, արդար  
լինիս. քան մեծատուն՝ սուտ և անիրաւ,  
ըստ Սօղոմոնի առակին: Նոյն կը խօսի դար-  
ձեալ. «Մեծութիւն խռկեալ անիրաւու-  
թեամբ, պակասեցի. իսկ որ Աստուած-  
պաշտութեամբ ժողովէ, բազմացի»:

Կը փառաւորիս որդեակ իմ, թէ նա-  
խանձաւոր ու հետեւող լինիս նախնի ար-  
դարոց շաղին: Թէ Արիստիդէսին պէս ար-  
դարութեամբ վարուիս կեանքիդ մէջ, անի-  
րաւութենէն խորշիս և արդար անունը թո-  
ղուս աշխարհիս վերայ, յայնժամ քո ար-  
դար գործքեր, քո յիշատակ կը յաւերժա-  
ցնեն քո հայրենի ժողովուրդին մէջ: Եւ  
քեզ ինչ մեծ փառք, գիտե՛ս, թէ անունդ

կենդանի մնայ, կարգացուի միշտ ժողո-  
վուրդի կենդանի սրտին մէջ, և չը լինիս  
դու այնպէս՝ ինչպէս կասէ Դաւիթ. «Եւ  
կարգացին անուանք նոցա ի հօղս իւր-  
եանց»:





Դ Ա Ս Ժ Բ .

## ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՒ ՊԱՏԱՀԱՐՔ ԱՇԽԱՐՀԻՄ

Ի՞նչ են ժամանակի պատահարներ, որ մեծամեծ աղէտներ կը բերեն աշխարհիս վերայ. սարե՞րքն են, հողմե՞րն են, ծովե՞րն են ցամա՞քն է, շա՞րժն է, սո՞վն է, մահաւարժա՞մն է: Ո՛չ, ո՛չ, աշխարհիս մեծ պատահարներ՝ մարդիկ են, եւ նոյն իսկ մարդն է մարդոյն պատահար. սարսպաւրէ մարդոց դատասանք. որ պատահարներ՝ միայն սարեւաց վերայ կը ձգեն կամ կասեն քէ չար ժամանակ բերաւ:

ՀԱՐՅՈՒՐ, նորատի որդեակ իմ Սա՛մուէլ, եւ ես խօսիմ քեզ թէ ի՞նչ է ժամանակ եւ իւր պատահարներ աշխարհիս վերայ. դու որ նոր ժամանակի դարնան ծաղիկն ես, դու որ նոր թեւակոխեր ես՝ կենացդ առաջին շրջանին մէջ. դու դեռ ամառն ունիս, որ քո պողաբերութեան շրջանն է. աշունն ունիս, յորում պիտի ժողովես սլա-

ղաւէտ կեանքիդ արդիւնք. ձմեռն ունիս, յորում պիտի հանգչիս ու վայելես:

Մեծ մտադրութեամբ ուսիր թէ ի՞նչ պէս կը դառնայ արագ արագ ժամանակի անիւն ու շրջանը, եւ իւր յարադարձ հոլովման մէջ կը վարէ կը տանի մարդոյն կեանքը խանձարուրէն մինչեւ ի դերեզման, եւ յառաջ կը բերէ աշխարհիս այլ եւ այլ պատահարներ. մերթ չարիքներ ի վեր կը հանէ եւ մերթ բարիքներ. եւ չարն ու բարին, անիրաւն եւ արդար առհասարակ իւր հզօր գաւազանին տակ վարելով՝ հէք մարդոյն կեանքը իբրեւ աշխարհիս գետերը կը տանի կը թափէ յաւիտենական ծովուն անդունդը:

Ժամանակն աշխարհիս գահերուն, թագերուն տիրող մեծ աշխարհակալն է. միայն հաւասար կիչիս է իւր յաւիտենական գաւազանով, գահին եւ ստրուկ ծառային վերայ. զամէն մարդ միահամուռ կը վարէ դէպի գերեզմանին վիհը:

Ժամանակ հանուր մարդկային գործոց մեծ դիւանապետն է. նա է որ կարճանագրէ մեր կեանքին հաշիւը, աշխարհիս տիրող թագաւորաց հաշիւը, մեծ դիւանագէտն է



բու հաշիւը, պատերազմի և արեան դաշտերու հաշիւը, հպատակ ժողովուրդին հաշիւը, բողոքող զրկեալներուն հաշիւը, յըդմիացեալ մեծատանց հաշիւը, տուայտեալ Ղաղարոսներու հաշիւը, ամէն կարգի և վիճակի մարդոց հաշիւը:

Ժամանակ երկնից արգարութեան և հատուցման գործադիր ոստիկանն է. իբրև սուրհանգակ կը շրջի աշխարհիս վերայ: Կերթայ կը մոնի յանտառ, անտառին տիրապետ առիւծ կսպաննէ. կը դառնայ թագաւորին պալատը, նորա շունչ և ոգին կը քաղէ, կը հասնի Բաբելօնին գաշտը հպարտացող գոռոզին դիցապատկեր արձանը կը կործանէ: Ժամանակ իւր ձեռքի տապարով կտրեց այն աշխարհասփիւռ ծառը, որ բարձրամտելով իւր ճիւղերը դէպի երկինք կարձակէր, անկաւ տարածեցաւ գետնին վերայ, և ճանչցաւ իւր չափը:

Ժամանակ քան զարծիւն սուր արագաթե է. կը բարձրանայ և շեշտակի կը դիտէ զաշխարհ, կիջնայ և քաղաքներ հողաբլուր կը դնէ. Բաբելօնի, Նինուէի, և հին Արմաւիրի, Արտաշատ ու պերճ Անուոյն

փառքն աւերակաց տակ կը թաղէ: Թողլով հրդագնդին երեսը՝ կերթայ Վեսուլի լեռան տակ կը մոնէ, կրակ կուտայ, հրանիւթ կը բորբոքի, և Պոմպէի պերճութիւն մոխրաթաղով կը ծածկէ:

Բայց կանխաւիմք, եթէ ասէնք ժամանակի պատահարին ձեռքը միշտ կը քաղէ ու չի շիներ. կամ թէ կաշառէ, զաշխարհ մի կը շինէ, միւս կը քաղէ: Ժամանակ վաղուց է, որ թողուց արեւելքը գնաց արեւմուտը. երեք դար է, որ անդ կը դեգերի, արեւմտեան հին աշխարհ իւր ամէն յէնքերով տապալեց. նոր հիմն դրաւ, նոր աշխարհ կանգնեց, նոր մարդ վերածնեց, լոյս, գիտութիւն և քաղաքակրթութիւն ծաւալեց ընկերական աշխարհին մէջ: Անշուշտ ժամանակ միշտ յարեւմուտ չի մնար. մի օր կը դառնայ յարեւելս և զայն ևս իւր հնութիւնէն կը վերանորոգէ:

Թողունք այս վերացեալ մտածութիւններ, որդեակ իմ. և այսպէս չը կարծենք ու դատինք հեղգամտութեամբ, թէ երբ մարդիկներ անգործ նստին, ժամանակն ինքնին նոցա համար կը գործէ:



Մենք թէպէտ աշխարհիս բոլոր պատահարներ ժամանակի ազդեցութեան կուտանց, բայց հետազօտել պէտք է, թէ պատահարներն ինչ են, ուստի է նոցա սկիզբն և ծնունդը:

Ուղիղ գատելով հարկ է խոստովանիլ, թէ ժամանակի պատահարներ մեր անցեալ դործոց հետեւանքներն են. եթէ մենք չգործենք՝ ժամանակ իւր պատահարով կը դադարի, ի բաց թողլով այն բնական տարերաց պատահարներ: Ժամանակը մինչև դերեզմանին դուռը կը վարէ իւր պաշտօնը և կիշխէ մարդոյն կենաց վերայ, այնուհետև կը կնքէ իւր հաշիւը, ինչպէս կնքեր է մեռելոց աշխարհին հետ:

Որչափ դարմանալի է, երբ մարդիկ առանց դործելոյ, ժամանակէն դործ և յաջողութիւն սպասեն, որպէս թէ ժամանակն աշխարհին տնտեսն ու մատակարարն է, և կամ թէ մեր ագարակի մէջ վարձաւոր մշակ: Նախախնամութեան օրէնքով ժամանակն իւր պարտիքը լիովին կը կատարէ: Յանկալի դարուն կը բերէ մեղ, որ վարենք, ցանենք. ամառն կը բերէ, որ մեր ցանած-

ներ բուսնին. աշուն կը բերէ, որ մեր ամէն աշխատութեանց ու վաստակոց պտուղները թողովելով շտեմարանենք. ձմեռն կը բերէ, որ երկրին հող, վաստակաբեր մշակն, եղնամոլներ հանգչին, և մարդ իւր վաստակը քաղցրութեամբ վայելէ: Անաշխատ և տըրտընջող մարդ, որ ամէն բան ժամանակի յաջողութենէն կը յուսայ, ոչ ի դարնան կը ցանէ, ոչ յամարան կը դարմանէ, ոչ յաշնան կը թողովէ և կը ցանկայ նա, որ ի ձմեռան նստի հանգիստ ուտէ և վայելէ:

Մարդիկ որ վիճակի մէջ որ լինին, թէ յաջողութեան և թէ ձախորդութեան, միշտ սովորած են անշնորհակալու լինել ժամանակէն. ուստի և կը խօսին թէ ժամանակ չար է, անյաջող է, միշտ արկածներ կը բերէ. մի օր ծաղրերես կերևի և միւս օրը կը խոթողի. թէ այսօր հաց տայ՝ վաղն անօթի կը թողու և այլն:

Գիտենք, ժամանակին բախտ և մարդոյն յեղյեղուկ կեանքը անհաստատ է. գիտենք նաև ժամանակը մեծամեծ արկածներ ունի, որ մեր ուժէն կը խուսափին և մարդկարող չէ խոյս տալ կամ փախչիլ: Ամպեր,



Վորոտան, հօւր և կայծակ կը փայլատակեն, փետր 5 հովիւ որ կաղնի ծառի տակ ապաստաներ է, կը դարնուի և անդէն միկած ու սեցած խանձող կը դառնայ: Ժամանակ՝ նոյն ամպերէն սոսկալի կարկուտ և անձրև կը տեղայ, սարն ու ձոր հեղեղ կը դառնան, գեղն ու քաղաք կողողեն ու կը քանդեն: Ժամանակ՝ ամպերէն կիջնայ գետնի տակ կը մոնայ. ահագին երկրաշարժներ կը հանէ, կը կործանէ մեր շքեղ կառուցած շէնքերը, ո՛հ մեր շինած տունը մեղ համար գերեզմանի գուր կը լինի: Ժամանակն իբրև ժանտ հրեշտակ մահտարածամ կը բերէ, աշխարհէ աշխարհ կը յածի, չորն ու կանաչ առ հասարակ կը վառէ, և չգիտես դու թէ ո՛ւր տեղէն կը բերէ այն անհուն անհամար ջորեակն ու մարտիս, որ ցանած արտեր և դաշտերու կանանչներ կուտէ կոպտուէ: Ժամանակն մերթ ևս երկնից անձրևաբեր ամպերը կը վանէ ու կը ցրուէ, երկինք կը պղնձանայ երաշտութեամբ և կը հարուածէ խեղճ երկրագործին բոլոր աշխատութիւնը: Ժամանակը չէ, թէ սաստկաշունչ հողմերով կը փչէ ու ծովու ալիքներ միայն կը յուղէ

և ծովափաստակ աշխատաւորները ջրի անդունդին տակ անհող, անգերեզման, անյիշատակ կը թաղէ, այլ և նոյն խակ ցամաք երկրին վերայ, զոր մարդիկ կը կարծեն, նոյն հողմերով կը տապալէ ծառեր ու շէնքերը, և Ափրիկէի մէջ շատ անգամ գեղեր ու կարաւաններ անապատի աւաղներուն տակը թաղէ:

Չենք ժխտեր թէ ժամանակն այլ ևս շատ արկածներ ունի, որուն տակ ենթարկուած է աշխարհն ու հէք մարդ, բայց ժամանակի բերած այդ պատահար արկածներ շատ նուազ են և ոչինչ համեմատութիւն չունին այն արկածներուն հետ, զորս մարդինքնին իւր ձեռք կը բերէ, կամ անգիտութեամբ կամ գիտութեամբ ու չարութեամբ հանդերձ:

Մտադրութեամբ լսէ, որդեակ իմ, ես մարդոց ու ժամանակի իրաւանց դատաստանը ի վեր պիտի հանեմ. և դու մանուկ իմաստուն ես, իբրև ծեր՝ դատաւոր եղիր ու վճիռ տուր:

Մարդիկ իրաւունք ունին առել, թէ ժամանակն իւր այդ արկածներով մեր աշ-



խարհ կաւերէ, և կը թշուառացնէ մարդ-  
կային ընկերութիւնը, երբ ազգ՝ ազգի դէմ,  
մարդ՝ մարդոյ դէմ, ընկեր՝ ընկերի դէմ  
սուր հանելով, եղբայր՝ հարազատ եղբօր  
դէմ իբրև թշնամի կը զինեն: Եւ երբ աշ-  
խարհիս դահակարաց հոգին զայրանայ, դի-  
ւանագիտութեան ծածկեալ հրաբուխներ  
պայթին, ծովալիքներու պէս բանակները  
պատերազմի դաշտը խաղան, վիթխարի  
հրանօթներ որոտան, բիւր բիւր հազար  
կտրիճ կայտառ երիտասարդներու կեանք՝  
մի փոքր ժամանակի մէջ դիտապաստ ի դե-  
տին փռուին, ոտնաքարչ անարդարբար լցուին  
այն վիհերուն մէջ, զորս այդ դժբաղդ զի-  
նուորներն իրենց ձեռքով փորեցին. մայրեր  
սգան որ կորուսին զաւակները, ամուսին-  
ներն ողբան որ կորուսին լծակից սիրելիներ:

Ահաւասիկ քեզ ամենամեծ պատահար  
և պատուհաս մարդկային ազգի, որ բիւր  
անդամ՝ բնական պատահարներէն դժնդակ  
է: Եւ ո՞վ է այդ արուեստական ու կամա-  
ծին պատահարներ յառաջ բերող, մարդն է,  
մարդ. նորա մեծամիտ ոգին է, նորա բարձ-  
րացած ձեռքն է, որ կը ծանրանայ մարդոյն

վերայ և անխնայ կը ջախջախէ Աստուծոյ  
ճարտարապետած պատուական անօթները,  
զորս իբրև բրուտ մի մի կը շինէ նա, և  
թրծելով զայն հողեղէն կրակով՝ կը հանէ  
ի լոյս:

Բայց միթէ սորա համար ցաւ կղզան  
աշխարհիս անսիրտ, սառնահոգի դիւանա-  
դէտներ, եթէ պատահին իրարու՝ կատա-  
կով կը խօսին. — Թող մայրերը կրկին ծնին:  
Ո՛հ, միթէ չգիտեն դռա վշտակիր մայրե-  
րուն երկունք. չգիտեն թէ մի մանուկ քա-  
նի՝ դժուարութեամբ կը մեծնայ, մարդ կը  
լինի: Չգիտեն, այո՛, նոցա մեծ դիտութիւն՝  
միայն շահն ու փառքն է, որոց համար փոյթ  
չէ երբէք թէ կոտորուին ժողովուրդի որ-  
դիւքները:

Հասկցո՛ր, խոհական որդեակ իմ, թէ  
մարդոյն կենաց մեծ պատահարն ու պա-  
տիժը՝ դարձեալ նոյն իսկ մարդն է: Տարե-  
րաց պատահական արկածներ ոչինչ համե-  
մատութիւն չունին այն արկածներուն հետ,  
զորս խորամանկ մարդոց ձեռք կարուես-  
տաւորէ:

Սակայն շատ զարմանալի կը թուի ինձ



այս, զի մարդիկ, ժողովուրդներ այնքան սովորած են մարդոց ձեռքէն պատահարներ կրել, մինչև ոչխարի նման ի սպանդանոց թէ վարին, ոչինչ չեն զգար կասեն թէ մեր բախտ, մեր ճակատագիրն այս է։ Մանաւանդ արեւելեան ժողովուրդներ, և սորա բարոյական և ներքին պատճառն ուրիշ բան չէ, քան թէ տգիտութեան անլոյս խաւարին մէջ կաշկանդուած մարդոց ստրկացած, ընկճուած, խեղդուած ոգին։

Դառնանք, այժմ խօսինք այդպիսի ժողովրդոց կարծեաց վերայ, որք միշտ յամենայն ժամ արտունջ կը բառնան թէ՛ ժամանակի պատահարներ չար են, ժամանակ մեզ համար զլացող է, մեր մանուկ ժողովուրդ ենք, մեր ձեռքէն բռնելով յառաջ չի վարեր։ այլ թողեր է զմեզ կիսաճամբոյն վերայ այնպէս անշարժ ու յետադէմ, մինչ արեւմտեան բոլոր ազգերը տարաւ հասոյց յառաջդիմութեան օթեան և հանգիստ։

Բայց միթէ այդ աչառող կարծուած ժամանակն՝ արեւելեան աշխարհին և նորա ժողովրդոց համար բարի պատահումներ չը բերաւ։ Այո՛, քսան տարիէն առաջ նա մի

մեծ պատահար անցուց, այնուհետև քնացաւ. առաջ ու կարծեց թէ այլ ևս պատահար չունիմ ես, դարձեալ կապրիմ այնպէս, ինչպէս կապրէի յառաջ հին օրէնքով, հին դրութեամբ և հին ճանապարհով, որոյ ելքը դարձեալ հին պատահար բերաւ մեր աշխարհին վերայ. յանկարծ մեր քնացած տեղէն արթնացանք և ահա պատահարը մեր դուռը հասեր էր։

Դո՛ւ առա, որդեակ իմ, այլ ևս իրաւունք ունի՞ այսպիսի աշխարհ և ժողովուրդ, որ սուր աչք ունի՞ հեռատեսել չը գիտէ, սուր միտք ունի՞ սովելիլ չի կամիր, հանճար ունի, ուղեղին մէջ թմրած է, ի դուրս հանել չգիտէ, ձեռք ունի, արուեստագործել չգիտէ, առոյգ ոտք և սրունքներ ունի, քայլել չգիտէ, լեզու և ազատ կամք ունի, խորհելու և խօսելու փաստ չգիտէ, կը ճնշուի՞ ճիշ բառնալու եղանակ չգիտէ, բնակավայր ունի՞ կը մոռնայ, յիշել ու շինել չը գիտէ, ընդարձակ հող ունի՞ մշակել արդիւնաւորել չգիտէ, աղքատ է՝ դեռ կը սիրէ զեղի կեանք, խնայութեամբ տնտեսել չգիտէ, թէ պատահութիւն յաջողի՞ ժամանակ ճանչնալ



չգիտէ. թէ ոտն մի փոխէ՝ կպարծի, կաղաղակէ, լռին ու խօհեմ յառաջդիմութիւն չգիտէ. թէ ասէն ճամբայն վերայ առիւծ կայ, վատասրտելով կը դողայ, առիւծի ձեռքէն անցնիլ, աղատիլ չգիտէ. ինքնավար օրէնք և սահմանադրութիւն ունի, վարիլ ու հնազանդիլ չգիտէ. դեռ մտօք մանուկ լինելով՝ քուէն և ընտրութիւն չգիտէ. միշտ իւր վարիչները փոփոխել կուզէ, անփոփոխ պահել չգիտէ. միշտ ներկային մէջ զեղծանելով, ապագային հետեւանքները չգիտէ:

Լսեցիր ու դատեցիր, որդեակ իմ, երբ մի երկիր, աղդ և ժողովուրդ այսչափ և այսպիսի անգիտութեան և խակութեան կեանքին մէջ կը թափառի, այլ ևս իրաւունք ունի նա մեղադրութեան յանցանքը ժամանակի վերայ դնել, և ինքն չքմեղս լինելով ասել՝ թէ ժամանակը չար է, և թէ երկրի պատահարներ կը կապեն մեր ձեռք և ոտքը:

Գիտենք այդ, այժ, կան երկրի պատահարներ, ծանր ու դժուարին, որք մարդոյն յառաջդիմութեան քայլերը կը կաշկանդեն: Բայց միթէ ժամանակի պատահարները կը

քարձուին կամ կամ կը պակսին աշխարհէս: Եթէ մարդոյն մեծ պատահար մարդն է, պէտք է մրցիլ այդ պատահարին հետ դիտութեամբ և կրթութեամբ. այդ միակ միջոցն է, որ կը յաղթէ պատահարներուն:

Թողունք այժմ երկրի և ժողովուրդի ընդհանուր պատահարները, դառնամք առանձին ընթանեաց, գերդաստանաց և առանձին անհատ անձինքներու համար խորհրդածել, որք զօրհանապաղ դառն տըրտունջ կը բառնան, թէ ժամանակի չարութեանէն մեր տուն մեր գերդաստանը կործանեցաւ. ճիշտ ու հարուստ աղնուական ընտանիք չքաւորեցան. և այլն:

Բայց ուղղութեամբ դատելով տեսնը դոցա և ժամանակի պատահարին դատաստանը, տեսնամք նաև թէ այդ կործանիչ ձեռք առաւել իրենց ձեռքն է, թէ չարապատեհ ժամանակին:

Եթէ այդ ճոխ ու փարթամ աղնուական ընտանիքներ, երբ ուղիղ տնտեսութեան օրէնքէն ու չափաւորութեանէն խուսորելով՝ զեղծան շռայլեցան ամենապեղիկ կեանքի մէջ, թափեցան թէ հին և թէ նոր



հարստութենէն, այս բնական վախճանը՝  
չար ժամանակ բերաւ, թէ չափազանցու-  
թեան հետեանքն էր, որ չզիտցան հարստ-  
տութեան կեանք տնտեսել:

Դու կը տեսնաս ու կը ճանչնաս մեծա-  
տանց այդ ժառանգորդ զաւակներ, դռա-  
եքանի կուտան իրենց հօր և սրբալու ժա-  
մանակին, ասելով. թէ նոցա ժամանակ շատ  
բարի ու յաջող էր, իսկ մեր՝ չար ու դժ-  
ուարին: Այսպէս արդարանալ կուզեն դռա,  
որք իրենց կեանքը հեղգութեան և անգոր-  
ծութեան մէջ վարեցին, ոչ միայն անսպառ-  
զանձեր վատնեցին, այլ և այդ նիւթական  
ճոխութեան հետ կորուսին հայրենի տան  
բարոյական համբաւն, փառքն ու յիշատակն  
Արդ ո՞ւմ է մեղադրանք, ո՞ւմ է յանցանք.  
չար ժամանակին թէ չարավար ժառան-  
գորդներուն:

Դուցէ դռա սրամտին և չընդունին այս  
դաստանը, ասեն թէ չար ժամանակ զեղ-  
խութեան չարօրինակ, նորասիրութեան պեր-  
ճանքները հեղեղի նման արեւմուտքէն քշեց  
բերաւ մեր աշխարհ, մեք ևս կամայ ալա-  
մայ ողողեցանք. և նոյն իսկ ժամանակ զմեզ

ստիպեց որ հետեինք քաղաքակիրթ աշ-  
խարհին:

Կը դրուատէի ես հայոց ընտանիքը,  
եթէ սոոյգ և իրապէս փափաղէին քաղա-  
քակիրթ աշխարհի օրինակին հետեիլ: Երա-  
նի թէ այնպէս լինէր, բայց իրաց ճշմար-  
տութիւն կը վկայէ որ դռա թողլով եւ-  
րոպիոյ մեծամեծ բարեմասնութեան օրի-  
նակները, միայն նորասիրութեան պերճանք-  
ները գրկեցին. թողին ներքին կրթական  
մասն, և միայն արտաքին կեղեւն առին. թո-  
ղին ինչ որ վայելուչ էր մեր ազգային բնիկ  
յատկութեան, և ինչ որ մեր յառաջդիմու-  
թեան ձեռնտու օգտակար էր, այսինքն բուն  
քաղաքակիրթութեան ճշմարիտ տարերը, որ է  
գիտութիւն, կրթութիւն և լուսաւորութիւն:

Է՛հ, լատէր որդեակ իմ, ես ձանձրա-  
ցայ այս տնտեսական խնդրոյն վրայ քարո-  
ղելով, խօսելով, գրելով և կրկնելով, այս մի  
քանի օրինակները քեզ բաւական են, մնա-  
ցորդները դու ինքնին խմատասիրէ: Դիտ-  
ցիր, որ աշխարհիս վերայ ամէն չարաչար  
կեանք՝ իւր չար հետեանքն ունի, զորս  
մարդիկ չար ժամանակ կը կոչեն:



Բայց մենք կը հաւատանք թէ՛ ժամանակն երկնից արդարութեան ձեռաց մի չափն է. Քրիստոս վկայեց այդ չափին համար. «Որով չափով չափէք, չափեսցի ձեզ»։ Կը հաւատանք նաեւ որ այդ չափին գործադրիչ ոստիկանը՝ ժամանակն է, որ իւր չար կարծուած պատահարներով կը հատուցանէ իւրաքանչիւրին գործոց համեմատ չափով։

Այլ ևս աւարտենք այս դասը, որդեակ իմ, և դու ուղղէ քո դատաստանը ժամանակի պատահարին վերայ, գիտնալով թէ ժամանակն ինքնին պատահար չունի, այլ ամէն պատահարներ մեր նախորդ գործքերուն վերջին հետեանքներն են, և հետեանքները Աստուծոյ յաւիտենական օրինաց հատուցումն են։ Ինչ որ այսօր կը կրենք, անցելոյն հետեանքն է, և ինչ որ այսօր կը գործենք՝ նորա հետեանքն ևս ապագայն կը կրէ։

Ուրեմն, երկիւղած որդեակ իմ, վախցիր գործերէդ քան ժամանակի պատահարէն. ներկայ կեանքիդ մէջ միշտ ջանացիր ուղղութիւն գործել, հաւատալով որ ուղիդ գործին հետեանքն ու վախճանը՝ ուղիդ կը

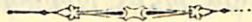
լինի։ Ուղիդ ճանապարհ դէպի ուղիղ նպատակը կը տանի։ Ուսիր Քրիստոսի առակէն, որ անառակութեան հետեանք սովամահութիւն է, ուսիր աշխարհի օրենքէն, որ դո՛ղութեան հետեանքը՝ կախաղան է։ Ուսիր կեանքի փորձերէն, որ զրկանաց հետեանքը՝ չարաչար հատուցումն է։

Շատ մի ծիծաղիր, հետեանքն լաց է, եթէ սգաս ու համբերել գիտնաս՝ հետեանքն միսթարութիւն է։ Ամենայն օրինադանցութեան հետեանքը միշտ պատիժ, անարդանք և կորուստ է, ինչպէս առաքինութեան հետեանքը՝ վարձատրութիւն և փառք է։ Եթէ աշխարհ արդարապէս չը վարի, ոչ օրինադանցին պատիժ տայ և ոչ արդարոյն վարձ, թող յայնժամ քո դատաստանը երկնից արդարութեան, և դու առաքինացիր, զօրացիր բոլոր կեանքիդ մէջ. և հաւատա, որ ժամանակի պատահարներու հեղեղներ եթէ յառնեն ու բողբոսեն զքեզ, դու անսասան, անկործան կը մնաս, երբ հաւատոյդ շէնքը՝ դու ևս Աւետարանի այն իմաստուն մարդոյն պէս, խորագիր վիմի վերայ հաստատես։



Թէ ժամանակի պատահարներ զքեզ տարուբերեն, դու անշարժ կայ. մի թերահաւատելով սասանիր, պատահարներ կուգան կանցնին. զի այս աշխարհ պատահարի աշխարհ է, հէք մարդ պատահարներուն տակ ճնշուած է և կարող չէ խոյս տալ. սորա համար Գրիստոս կարեկցելով մեր անպաշտպան խեղճութեան վրայ՝ սորվեցուց, որ աղօթենք առ Հայր, «Մի տանիր զմեզ ի փորձութիւն, այլ փրկեա ի չարէ»:

Աղօթէ, որդեակ իմ, յԱստուած ապաւինիր, և պատահարներ քեզմէ կը հեռանան: Ուղիղ մտածէ, ուղիղ գործէ, ուղիղ ընթացիր, և պատահարներ քեզ չեն պատահիր: Այլ մանաւանդ աղօթէ որ մարդոց պատահարին չը հանդիպիս: Դաւիթ առաւել ընտրեց Աստուծոյ պատահար քան մարդոց, որ խստատիրտ են, ոգորմիլ չը գիտեն. սորա համար քեզ միշտ լաւագոյն է որ Աստուծոյ ձեռքն յանձնուիս, և սրտեռանդ աղօթես Դաւթին բերանով. «Աստուած ապաւէն իմ և ես յուսամ ի նա»:



Գ Ա Ս Ժ Գ.

## ԱԻԵՏԱՐԱՆ ԵՒ ԸՆԿԵՐՄԻՐՈՒԹԻՒՆ

Ի՞նչ է դարձան այս մեր հիւանդ ու քուառ աշխարհին. — Աւեստան, ընկերսիրտքիւն և միաբան գործքիւն. սորա համար՝ բանն թիպէն ինքնին եկաւ յաշխարհ. մեր վեբեր բուծել և մարդկութեան հնացեալ կեանք վերանորոգել: Եւ որոյ անունն՝ հաւստարտիւն և կեանք էր, այսպէս աւեստանեց. «Ես եկի, զի զկեանս ունիցիմ եւ առաւել եւս ունիցիմ»:

ԱԻԵՏԱՐԱՆ ԵՒ ՆՈՐԴԵԳԻՐ, ՀԱԼԱՏԱՅԵԱԼ ՈՐԴԵԱԿ ԻՄ ՍԱՄՈՒԷԼ, ԱԼԵՏԱՐԱՆԸ ԵՒ ԱԼԵՏԱՐԱՆԻՆ ՔԱՐՈՂԱԾ ԸՆԿԵՐՍԻՐՈՒԹԵԱՆ ԴՊՈՐԸ ԱՎԻՐԻ ԽՕՍԻՄ ԶԵՂ. ԱԿԱՆՆԳ ԲԱՅԱՐԱ, ՍԻՐԱԴ ԻՆՃ ԽՈՒՐ, ԽՈՆԱՐՏ ԵՐԿԻԼՂԱԾՈՒԹԵԱՄԸ ԸՄԵ ՅԻՍՏՈՒՄ ԴՊՈՒՆ, ՈՐ ԶԵՂ ԼՈՅՍ ԿՈՒՄԱՅ, ԵՅՍ ԿՈՒՄԱՅ, ԿԵԱՆՔ ԵՒ ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆ ԿՈՒՄԱՅ:

ՅԻՍՏՈՒՍ, ՈՐ ԱՇԽԱՐՀԻՍ ՎԵՐԱՅ ԻՆՔՆ ԱՆԳԻՐ ԱՆԴԱՐՈՅ ԷՐ, ՊԱՂԵԱՄԼԻՆՈՅ ԱՇԽԱՐՀԻՆ



մէջ բացաւ իւր Աւետարանին համալսարանը  
է սկսեց քարոզել:

Ես կը թողում այժմ աւետարանին քա-  
րոզած ընդհանուր դասեր, միայն ընկեր-  
սիրութեան դասն պիտի աւանդեմ քեզ, և  
այն բաւական է թէ սրտի մօտք պահես:  
Վասն զի սէր և ընկերսիրութիւն Աստուա-  
ծային պատուէրներուն գլուխն է և օրինաց  
հիմն:

Մովսէս, որ Իսրայէլի ընկերութեան  
օրէնսդիրն էր, աստուածսիրութենէն յե-  
տոյ, յարեց ընկերսիրութեան պատուէրը:  
Բայց Մովսէս այս գերագոյն պատուէրը  
միայն քարէ տախտակին վերայ գրեց՝ թո-  
ղուց ու գնաց, և զայն անձնազսհ արիւնով  
մկրտելով չը նուիրագործեց:

Իսկ Յիսուս սիրոյ մեծութիւնն՝ իւր  
անձին վերայ չափելով ասաց. «Աե՛ծ քան  
զայս ոչ գոյ, եթէ ոք զանձն դիցէ ի վերայ  
բարեկամին»: Ասաց, և անդէն իւր բարե-  
կամ մարդոյն համար գնաց ի խաչ և ըն-  
կերսիրութեան օրէնքը իւր արիւնով, իւր  
մահով և իւր մեծ ու անկշիռ սիրով մկըր-  
տեց, և այս իւր գերագոյն օրինակով սէրը

տուաւ աշխարհին՝ իբրեւ մի միայն դեղ ու  
դարման, փրկութիւն, աղատութիւն, հի-  
ւանդ ու թշուառ մարդկային ընկերութեան:

Այս դեղն ու դարման մի բառով կը  
կաղմուի. — ՍԻՐԵՅԷՒԲ. իւր ղօրութիւնն ան-  
չափ է, իւր շնորհն՝ անկշիռ է, իւր բժըշ-  
կութիւնն՝ ամենարուեստ է, իւր ձեռքն՝  
ամենահաս է, և իւր սուրն է միայն, որ  
կսպաննէ մարդոց ոգւոյն մահառիթ կիր-  
քերը:

Երկնային սէր, որ մարդոյն կերպարան-  
քով երեցաւ աշխարհին, և որ մեր փրկու-  
թեան ճարտարապետն է, նա խորագոյն  
դրաւ սիրոյ այս հիմն. և չէ թէ հօղի վե-  
րայ, հապա մարդոց սրտին ու հօգւոյն մէջ,  
որպէս զի այդ հիման վերայ նորոգէ մարդ-  
կութեան հնացեալ շէնքը:

Սիրոյ այս մեծագոյն օրէնքն է միայն,  
որ կարող է աշխարհիս վերայ հաստատուն  
պահել մեր ընկերական շէնքը, ապա թէ ոչ՝  
հիմնայատակ կը քայքայուի:

Խոստովանիլ և վկայել պէտք է, որդեակ  
իմ, որ գիտութիւն և քաղաքակրթութիւնն  
ևս արդի մարդկային ընկերական վիճակը



քարոքեցին առաւել արտաքուստ։ Բայց դու մի հետեիր այնչափ այն սնապարծ մարդոց մեծախօսութեան, որ այդ շնորհ և պարծանք՝ միայն դիտութեան և քաղաքակրթութեան կուտան. և առ ոչինչ կը համարին Աւետարանին արդիւնքը։

Այլ դու ճշմարտութեամբ հաւատա, թէ աշխարհիս արդի ընկերական յառաջդիմութեան հիմունքը՝ Յիսուս իւր Աւետարանով և ձեռքով դրաւ։ Եւ ի՞նչ են այդ քարոյական հիմունքը, ահաւասիկ. սէր, հաւասարութիւն, եղբայրութիւն, միութիւն և ընդհանուր անխտիր մարդասիրութիւն, որով բովանդակ երկրիս անհամար ազգերը մի համաշխարհական եկեղեցւոյ դաւիթը ժողովելով՝ մի հօտ կը կազմէ, մի հօր որդիքներ կը կոչէ, և ինքն է միայն այդ հօտին հովիւ և առաջնորդ։

Եւ ի՞նչ է առաւելագոյն և ճշմարիտ կեանք զոր Յիսուս բերաւ յաշխարհ, եթէ ոչ Աւետարանին քարոզած ընկերական սէր. և հաւատացելոյ՝ համատարած խաղաղութիւն. զոր Յիսուս միայն տուաւ. և աշխարհ կարող չէ տալ զայն։ Ուստի իբրեւ իւր վեր-

ջին կտակ, վերջին ընթերեաց իրիկուն խօսեց. «Ձխաղաղութիւն դիմ տամ ձեզ, զխաղաղութիւն դիմ թողում ձեզ։ Ոչ որպէս աշխարհս տայ՝ տամ ես»։

Կարդա հեախօս պատմութիւններ և կը տեսնաս, որ մեծամեծ աշխարհակալներ, եկան այս աշխարհ անցան ու գնացին. աշխարհ խռովութեան մէջ թողին, իրենք գերեզմանին մէջ խաղաղութիւն գտան։ Նոքա իրենց զօրութեամբ ու սրով բնաւ չկարացին խաղաղութիւն տալ երկրին, այլ մանաւանդ երկրին երեսը արիւնով լուացին և սոսկալի բռնութեան տակ ջախջախեցին մարդոյն ազատութեան կեանքը։

Եկան վերջին դարեր և մանաւանդ իննևտասներորդ դարը, զոր քաղաքակրթութեան դարը կը կոչեն և յորում ես և դու ծնանք ու կապրինք. կասեն թէ մարդոյն յառաջդիմութեան քայլեր քիչ մնաց, որ մինչև ի կատար հասնին։ Քաղաքային և աշխարհի կառավարութեան համար դիւանագէտներ ժողովեցան, մեծամեծ ստուար ստուար օրինագրքեր շինեցին, և երկրի խաղաղութիւն մշտնջենաւոր պահելու համար



դաշնակցութիւններ կռեցին։ Եւ ի՞նչ էր նոցա բոլորի նպատակը, մարդկային ընկերական կեանքը հաւասար բարեօրէնելու, թէ՛ մէն մի դահեր իրենց երկրի շահը առաւել հողալու։ Այդ իրաւունք է, գիտենք, բայց առանց ընկերին և աղքերու իրաւունքը խելու։

Այժմեան աշխարհիս վերայ տիրող մեծ աշխարհակալ՝ շահն է. սորա համար մարդ չի հաւատար թէ քաղաքակրթութիւն՝ Յիսուսին տուած խաղաղութիւն կամ Աւետարանին քարոզած ընկերսիրութեան դաշնակցութիւնը կընդունի։

Ո՛հ, որչափ հեռու են իրարմէ գիւտնադիտութիւն և Աւետարան, Խաչն և Կրօնի թնդանօթն, եկեղեցւոյ միաժողով դաւիթն և պատերազմի արեան դաշտ. և ի՞նչ համեմատութիւն կայ մահուան և կեանքի մէջ։ Քաղաքակրթութիւն դեռ մահ կը բերէ, դեռ մարդոց համար սպանութեան դուրծիքները կը հնարէ, քուն և հանգիստ չունին աշխարհիս տիրապետներ ու դիւանագէտներ, վիշապի նման տուտի վերայ կեցած կը ֆշան կսպառնան, և ի՞նչ կը

խնդրեն, պատերազմ. անշուշտ զիրեար կը լանելու համար։

Այսպէս, մինչդեռ Յիսուս իւր Աւետարանին ազատ սիրով խաղաղութիւն կուտայ երկրին, մեր կարծեցեալ քաղաքակրթութիւն՝ դեռ սրով և արիւնով և հին աշխարհի խելքով խաղաղութիւն հաստատել կուզէ։

Տես դու և համեմատէ այս երկու հակառակ եղանակները, այլ ևս կը հաւատամ թէ սոսկ քաղաքակրթութիւն առանց Աւետարանի աշակից զօրութեանն՝ մարդոյն խռոված ընկերական վիճակը խաղաղութեան մէջ կը պահէ. զգօնանան հանդարտին այն զայրացած ոգիները, որ հուր, սուր, կռիւ և վրէժխնդրութիւն կը գոչեն։

Աւանդ մարդկային թշուառաբաղդ ընկերութեան, ո՞վ գիտէ, դեռ քանի՞ ժամանակ, քանի՞ դարեր աշխարհ իւր աղքերով ժողովրդով պիտի հեծեն աղիողորմ, երկրիս մեծամեծ պետական ծովեր պիտի խռովին, ալիքներ կոհակներ պիտի հանեն, այդ ինքնավառ հրաբուխներ, ինչպէս գրեցի, միշտ պիտի բորբոքին, շարժեն երկրագունդ։



աշխարհ սասանեն, ջրով ու մսխրով ծածկեն  
ժողովրդոց կեանքը:

Ողիդ կլքանի, որդեակ իմ, և յու-  
սահատ կը լինիս, եթէ տակաւին աշխար-  
հավար գիւանադէտներ տյսպէս շարունա-  
կեն, աշխարհի վիճակ ու վախճանն ուր կը  
հասնի:

Ես խօսիմ քեզ, որդեակ, մեր աշխար-  
հի կարգ իսկզբանէ անտի այս է և այսպէս  
պիտի երթայ տակաւին: Դու գիտես դեռ  
մարդն անհալ և անկատար հանք մ'է է. աշ-  
խարհիս պատահար քուրային մէջ, այսինքն  
կրակի և իւր արեան մէջ նա դեռ պիտի  
հալի ու մաքրուի, մինչև որոշուին ընտրեալ-  
ներ, մինչև դայ ճշմարիտ քաղաքակրթու-  
թեան ոսկեդար, յորում աշխարհիս վարկչ-  
ներ անկեղծ սրտով և անխաբ մտքով ըն-  
դունին Աւետարանի ընկերութեան և խա-  
ղաղարար ոգին: Մեռնին երթան աշխարհիս  
երեսէն խռովարար և անարդար տիրապե-  
տող ոգիներ: Այն օր միայն հաւատանք,  
որդեակ, որ Դաւթի դուշակութիւնը տի-  
րապէս կը լրանայ. «Ճշդի խաղաղութիւն  
ընդ ամենայն երկիր, և ի վերայ գլխոց լե-

րանց: Առցեն լերինք զխաղաղութիւն ժո-  
ղովրդեան և բլուրք զարդարութիւն»:

Դառնանք այժմ խօսինք ընկերսիրու-  
թեան այն պարտիքներու վերայ, որոց առ-  
հասարակ պարտական են Աւետարանին հա-  
ւատացող որդիքներ:

Բայց թէ կուզես ճշդիւ իմանալ, որ-  
դեակ իմ, թէ ինչ է ընկերսիրութեան  
պարտիք, որչափ և մինչև ուր, և ով է մեր  
ընկեր, միայն մեր ընտանիք, մեր ազգա-  
կանք, մեր բարեկամք, մեր դրացիք, մեր  
ազգային կամ հայրենակիցք, և կամ այն  
մարդիկ, զորս մենք կը ճանաչեմք: Ո՛չ, Ա-  
ւետարանի ընկերսիրութեան պարտիքը ընդ-  
հանուր մարդասիրութիւնն է. երբեք այդ-  
խտրող բռները չի ընդունիր. «Եթէ սիրէք  
դուք զսիրելիս ձեր, կամ փոխ տայք միայն  
բարեկամաց ձերոց, ո՞ր շնորհ է ձեր», ասաց  
Քրիստոս:

Ուստի ընկերսիրութեան մեծ պարտիք  
պէտք է համատարածի բոլոր մարդկային  
ընկերութեան վերայ, չխտրելով երբեք, ոչ  
ազգ, ոչ կրօնք, ոչ մեծ, ոչ փոքր, ոչ ծա-  
նօթ, և սչ անձանօթ, այլ ընկեր համարել



հաւատարապէս ամէն մարդ, որ իւր նմանակից պատկեր կը կրէ:

Եւ առ այս ապացոյց՝ մի առակ բերեմք եղ Սահտարանէն, որով ծայրագոյն ընկերսիրութեան օրինակը կուտայ Յիսուս իւր բոլոր հաւատացելոց: Երբ կեղծող օրինական դպիր մի փորձելով զՅիսուս կը հարցանէր. — Վարդապետ, զի՞նչ գործեցից. զի զկեանս յաւիտենականս ժառանգեցից: Յիսուս պատասխան կուտայ. Յօրէնս զի՞նչ գրեալ է և ճրպէս ընթեռնուս: Կը պատասխանէ դպիրն. թէ՛ Սիրեսցես զՏէր Աստուած քո յամենայն սրտէ քումմէ... և այլն. և զընկեր քո իբրև զանձն քո: Յիսուս դարձեալ կը պատասխանէ. Ուղիղ ետուր զպատասխանիդ. զայդ արա և կեցցես: Պարծող դպիրն սկսեց կրկին անդամ հարցնել. «Եւ ո՞վ է իմ ընկեր». որպէս թէ չգիտէր: Յիսուս յայնժամ ճշմարիտ ընկերսիրութեան՝ և սքանչելի առակով մի պատասխան տուաւ:

«Այր մի իջանէր յերուսաղեմէ յերիքով, անկաւ ի ձեռս աւազակաց» և այլն:

Դու շատ անդամ լսեր ու կարդացեր

եւ այս խորհրդաւոր առակը, որով Յիսուս ընդհանուր և անխափր մարդասիրութիւն կուսուցանէ, և աշխարհիս համայն մարդկային ազգը միապէս ու հաւատար ընկեր կանուանէ: Յիսուս Մովսիսի նման միայն Եբրայական ազգին մարդ չէր, որ խորէր Եբրայեցին ու Եգիպտացին. այլ նա համայն աշխարհի, համայն ժողովրդոց մարդն էր: Նա չը գիտէր երբէք Հրէայն և Սամարացին խտրել: Այնպէս կը թուի թէ այդ հարցաբան օրինասէր դպիրն Հրէայ էր, որ զՍամարացին մահու չափ կատէր. Քահանայն և Աւետացին և Հրէայ էին. որք ճամբու վերայ ինկած անյարիր արիւն շաղախ վիրաւորը տեսն և առանց երբէք կարեկցելու՝ անցան դնացին: Զը գիտենք թէ աւազակներէն հարուածեալ անձն ի՞նչ ազգէ էր. Յիսուս նորա ազգի անունը կը պահէ և կը յիշէ միայն անկեալ թշուառին կարեկցող մարդ՝ որ ընդի Սամարացի էր, և խելոյն զթացաւ խեղճին վերայ, պատեց ու դարմանեց նորա վէրքը:

Ով գիտէ, գուցէ անկեալ վիրաւորն ևս կամ Սամարացի էր և կամ անձանթ մի



անձն. սորա համար այդ երկու անցնող հրէայ ուղեւորներն մոլեկրօնութեամբ իրենց սիրտը խտացուցին և չուղեցին տեսնալ անկերպն աղէտը:

Երանի՛ քեզ, որդեակ իմ, թէ ազնուասիրտ լինիս և այս առակի օրինակէն Քրիստոսի քարոզած ընդհանուր ընկերսիրութեան և մարդասիրութեան օրէնքը սըրտիդ մէջ խորագոյն դրոշմես, գլխաւորապէս գորովասիրտ լինիս. այս աշխարհիս հրապարակին վերայ անկեալ վիրաւորներ շատ կան, չէ թէ միայն ամայի լեռներու մէջ ուր աւազակաց օրջերն են, այլ նոյն իսկ բազմաթիւ քաղաքներու և շինութեանց մէջ. և ո՞վ զարկեր ձգեր է ի դեռտին. — զօրաւորաց զրկանք և հարստահարողաց ձեռք: Երբ կը պատահին քեզ այդպիսի զրկեալներն, անկարեկից աչքով մի տեսներ և անցնիր առանց կատարելոյ ընկերսիրութեան պարտիքդ որչափ և կարող ես: Աշխարհիս թշուառներ մի զններ թէ ո՞վ են և ի՞նչ աղղէ. բաւական է որ տեսնաս թէ նոքա ևս քեզ նման մարդ են, քո պարտիքն է թշուառին վերայ գլխաւ. քեզ ի՞նչ

փայթ նորա լեզուն և կրօն:

Յիշէ, որդեակ իմ, Յիսուսի վերջի պատասխանը, զոր տուաւ օրինասէր գալրին, «Ձայդ արա և կեցցես»: Գնա կատարէ ընկերսիրութեան պարտիքներդ. և յայնժամ կապրիս դու:

Այլ առաջ, չը գիտեմ թէ մարդիկ երբ պիտի ճանչնան այդ մեծ բարոյական զօրութիւն, այդ երկնային զօրավիգ ձեռք, զոր Յիսուս տուաւ իւր հաւատացեալ ժողովուրդին և զայն այդ զէնքով զինուորեց. որպէս զի նա կուրի աշխարհի դէմ:

Բոլոր կեանքդ և քո անձն թէ Աւետարանին և թէ նորա քարոզած ընկերսիրութեան համար նուիրես՝ արժան է: Սիրոյ մեծ օրինակ մեր առջևէն անցաւ զնաց Գողգոթային գլուխ: Մէրն ի սէր մարդկային ընկերութեան նուիրեց իւր անձն, և որ բանիւ կը քարոզէր զայն՝ արդեամբ կատարեց աշխարհին առաջ: Տեսէք ու չափեցէք, մարդի՛կ. Մեծ քան զայս սէր ոչ գոյ. եթէ ոք զանձն դիցէ ի վերայ բարեկամին. ասաց և մեռաւ:





Վ. Ե. Բ. Զ. Ա. Բ. Ա. Ն.

# ՍԻՐԱՔ ԱՌ ՍԱՄՈՒԷԼ

ՅԱՆԿԱԼԻ որդեակդ իմ Սամուէլ, կեանքիդ առաջին շրջանի դասերն աւարտեցի. բոլլ տուր որ փոքր մի հանգչիմ, միտքս ու հոգիս կազդուրի, քեռղջ մնամ ես, եւ Աստուած գեեզ ողջ պահե, մի բարեդեպ ժամանակի մեջ կսկսիմ դարձեալ խօսիլ երկրորդ շրջանի դասերդ. զի դեռ եւո գրել կը սիրեմ, ոգիս յօժար է. եւ դու լսել ու կարդալ կը սիրես, ոգիդ փոյրեռանդ է, գիտես ու կը նանաչես քո յառաջդիմութեան ժամանակ:

Հայրական ու կրթական դասերս խնամով պահե յուշիդ, միտք յիշե քե՛ւ եւ ես քանի՞ խնամով եւ սիրով խօսեցայ քեզ: Ես քո սերմնացան մշակն եմ, որդեակ, այս իմ սեւ սեւ գրեր իբրեւ մի մի ցորենահատիկ արտիդ պարարտ երկրին վերայ ցանցի այժմիկ. երկինք իւր արեւով եւ անձրեւով բուսուցանե, եւ Աստուած անեցուցանե, ինչպէս կը խոստովանի Պօղոս: Դու պաշտօնք լինիս այնչափ, մինչեւ միոյն տեղ հարիւր բերես, եւ ես ու քո հայրենեաց կարօտ որդիքներ՝ ուրախ ուրախ վայելենք քո առատ ու շահեկան արդիւնք:

Բրիտոս իւր աջով գեեզ օրհնե, ինչպէս օրհնեց իւր մշակ աշակերտները. եւ դու երթալով

պաշտօնք լինիս, եւ քո բարի պտուղն ու յիշատակ մնայ աշխարհիս վերայ:

Ես քո հայր Սիրաք ամենայն խնամով աւանդեցի քեզ այս դասեր եւ դու երկիւղած հնազանդութեամբ լսեցիր, բայց գիտցիր, որ միայն լսելով չես արդարանար. այլ առնելով եւ ուսուցանելով: Եւ դու այժմեւ ուխտ դիր որ իմ դասերս որդիքներուդ աւանդես եւ այսպէս յորոց յորդի, բունեցեալդ աւանդես եւ այսպէս խրատես ու դասեր. որով մնայ Սիրաքայ հօրդ խրատես ու դասեր. որով տիրապէս կատարող կլինիս Առաքիլ բանին. «Որդեակ, զօրեմս իմ մի մոռանար եւ զբանն իմ պահեցե սիրտ քո, զի երկայնաւորք լիցիս ի վերայ երկրի»:

Վարէ, որդեակդ իմ Սամուէլ,  
Ուղիղ վարէ զմաճն եւ ակօս.  
Արձակ դաշտերն են մեր արտեր,  
Պարարտ բերուն եւ բարեբեր.  
Եւ ես ցանեմ ցորնի հատեր.  
Քաղենք յուսով բազմապատիկ.  
Օրհնեալ է հողն եւ մեր սերմեր,  
Օրհնեալ՝ մշակք եղնամոլներ,  
Օրհնեալ է անդ եւ անդաստան,



Օրհնեալ՝ Աստուած,

Որ տայ անձրև և արև.

Օրհնեալ վաստակ երկրագործին,

Արդար ազատ ի դժբանաց:



## ԲԱՐԵԿԱՄ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ ՀԱՅՈՅ

Դրաստի ընտանիքեն յետոյ, Սիրաք և Սամուէլ անուն նոր երկասիրութիւնս, զոր Հայոց հայրերուն համար դրեցի, դարձեալ ձեզ կընուիրեմ, ժողովուրդ Հայոց, որոյ նիւթ և պարունակութիւնն՝ աշխարհիս կեանքի կրթական դասերն են, զորս բարի հայր Սիրաք կաւանդէ իւր զարգացեալ Սամուէլ որդւոյն:

Սիրաք իւր դասերն կը խօսի աշխարհիս բաղմադիմի առարկաներու վերայ, և Սամուէլ մտադիւր ունին կըդնէ, Սիրաք հայրական և բնական սիրով կաւանդէ մարդկային կենաց ամենակարեւոր խրատներ, և Սամուէլ որդիական հնազանդութեամբ կընդունի հայրախօս դասերը, որ կը կրթէ ու կը մարդէ զինքն իւր կենաց յառաջդիմութեան յասպարէզ:

Նախազոյն մէջ՝ ցոյց կուտայ Սիրաք, թէ ի՞նչ է մարդն աշխարհիս վերայ և ի՞նչ է կոչումն, պարտիք և իրաւունք մեր ընկերական կեանքին մէջ, և այլն:



Երկրորդին մէջ համառօտիւ կը բացա-  
տրէ ընդհանուր տիեզերաց բնական և յա-  
ւիտենական օրէնքներ. որով օրինակարդ  
Արարիչն այդ անյեղլի օրինաց սանձը իւր  
ձեռքն առնելով կը կառավարէ վերնաշխարհ  
և մեր բնական երկրագունդը: Կը խօսի նաև  
բարոյական օրինաց վերայ, զոր Տէր Աս-  
տուած Մովսիսի և Յիսուսին ձեռքով աւան-  
դեց մարդոյն, որպէս զի մարդն եթէ մե-  
ռեալ իւր խղճին բնական օրէնքն, դէթ յիշէ  
ու կարդայ Աստուծոյ դրական և գրական  
օրէնքները, որ միշտ լոյս կուտան և յուշա-  
րար լինելով՝ կուղղեն մարդոյն խոտորեալ  
կեանքը:

Երրորդին մէջ կը խօսի Սիրաբ մարդ-  
կային ընկերութեան անհաւատար կեանքին  
վերայ. ընդ որ կարճամիտ և թերահաւատ  
մարդիկ մեղադիր կը լինեն Աստուծոյ, թէ  
ինչո՞ւ համար մարդիկ հաւատար կեանք ու  
բախտ չունին աշխարհիս վերայ. չխորհելով  
անդիտաբար թէ՛ աշխարհիս վերայ մարդ-  
կային ընկերութեան ամրապնդող հղօրագոյն  
կապն՝ անհաւատարութիւնն է, որ կը կապէ  
և կը վարէ մեր ընկերական կեանքը:

Չորրորդ դասին մէջ կը խօսի աշխար-  
հիս տիրող իշխանութեան և հպատակ ժո-  
ղովուրդին վերայ. երկարաճառելով ցոյց կու-  
տայ, թէ ինչ է իւրաքանչիւրին պարտիք և  
իրաւունք և թէ ինչպէս կը զեղծանի իշխա-  
նութիւն, երբ ի բաց դնելով օրինաց ար-  
դարութիւնը՝ միայն սրով և դաւաղանով  
կիշխէ. երկրին բարգաւաճման և յառաջդի-  
մութեան ճամբան չի բանար, որ իշխանու-  
թեան զօրութիւնն է: Նմանապէս կը զեղ-  
ծանին հպատակ ազգեր, երբ անսաստող  
կը լինին սահմանադրեալ օրէնքին դէմ: Մե-  
ծապէս և առաւել կը սխալին ժողովուրդներ  
ունայնամիտ յոյսերով, երբ իրենց բաժնին  
և ուժին չափով յառաջդիմութեան ճանա-  
պարհ չեն բանար. այլ հեղգամիտ լինելով  
ամենայն ինչ կառավարութենէն կտրուեն:

Հինգերորդ դասին մէջ նկարագիր կը  
հանէ Սիրաբ աշխարհիս ժողովրդոց և ազ-  
նուական դասերուն, ցոյց տալով թէ ժո-  
ղովուրդն է բուն աշխատութեան մայր և  
երկրին կեանք առուող ոգին: Սորա հետ կը  
յարէ թէ ճշմարիտ ազնուականութիւն՝ հոգ-  
ւոյ մեծութիւնն է, և թէ նոցա պարտիքն է



աշխարհիս վերայ մեծագործել և ժողովըրդապէս լինել:

Վեցերորդ դասով՝ մարդոյն աշխատութեան և աշխատութեամբ հայթհայթուած հացին վերայ կը խօսի Սիրաք. յայտնելով թէ հացին ու հարստութեան աղբիւրը երկիրն է, հողն է, և դայն բեղմնաւորող մարդոյն աշխատութեան ձեռքն է. մարդ կը չքաւորի, մաւրացի կը լինի երբ անաշխատ ձեռքով հաց կը խնդրէ, և առանց վարուցանի՝ հնձել կուզէ:

Եօթներորդ դասն աւանդելով Սիրաք, կենաց ուղիղ տնտեսութիւնը կուսուցանէ. յառաջ բերելով թէ անօգուտ է դանձ և հարստութիւն երբ դանձատէր հարուստն տնտեսել չգիտէ, և խիստ շուտով կսպառի դանձն՝ դանձատունէն, և ցորեանը շտեմարանէն: Կը յաւելու նաև թէ ուղիղ տնտեսութիւնը գիտէ արգարութեամբ հատուցանել իւր պարտիքը. Կոյսերին՝ կայսեր տալ և Աստուծոյն՝ Աստուծոյ, և ապա իւր բաժին վայելել:

Ութներորդ դասով ցոյց կուտայ Սիրաք, թէ առանձին մարդոյն և թէ աշխարհիս

ժողովրդոց մեծաքայլ յառաջդիմութիւն՝ իրենաշխատութեան զօրաւոր ջանքն է. եթէ կայ բախտ աշխարհիս վերայ, այդ միայն ինքնաշխատութեան ձեռքն է. ով որ հեղուցութեան մէջ փակէ իւր ձեռքը, բախտն իրմէն կը խուսափի: Մնարժան է այն ձեռք, որ առանց աշխատութեան հացը յիւր բերան կը տանի. «Ձեռք որ ոչ աշխատիցեն, կերիցեն մի». սուրբն Պօղոս կը պատուիրէ:

Իններորդ դասով կը ճառէ Սիրաք թէ ինչպէս ինքնաշխատութիւն, հանճար և ընկերական զօրութիւն, այս երեք հզօր դաշնակիցներ միանալով քաղակրթեցին դաշխարհ. ինքնաշխատ հանճար ծնաւ գիւտեր, արուեստներ, այլ ընկերական զօրութիւն զարգացոյց, և այսպէս այս երեք անգէն դաշնակիցներ աշխարհիս տիրեցին:

Տասներորդ դասով կիմաստասիրէ Սիրաք աշխարհիս երջանկութեան և ապերժանկութեան վերայ. ցոյց կուտայ բնական փաստերով թէ այդ երկու հակառակ տարերք մարդոյն կենաց հետ միշտ համընթաց կը լինին, և թէ կարելի չէ, որ մարդ աշխարհիս վերայ միայն երջանկութեան ծաղիկ-



ները քաղէ առանց փուշերէն խոցոտուելու։  
Մետաքսաներորդ դասին մէջ քննաբար  
ցոյց կուտայ Սիրաք, թէ ի՞նչ են այն զօրա-  
ւոր ներքին և արտաքին պատճառներ, որով  
աշխարհիս ազգեր կը բարձրանան և կը խո-  
նարհին, կը բարգաւաճին և կը նուազին։ Այս  
պատճառները Ս. Գրքէն առնելով Սիրաք կը  
հաստատէ թէ՛ մեղք և արդարութիւնն է։

Երկրորդ ասանկերորդ դասին կարգը կը  
խօսի Սիրաք ժամանակի և աշխարհիս այլ և  
այլ պատահարներու վերայ։ Կը խօստովանի  
թէ այն, կան աշխարհիս վերայ բնական  
տարերաց այնպիսի պատահարներ, որոց վե-  
րահաս զօրութենէն մարդ կարող չէ խու-  
սափիլ։ Բայց աշխարհի գէպերով կը հաս-  
տատէ Սիրաք, թէ մարդ մարդոյն՝ առաւել  
չար և մեծագոյն պատահարն է, որոց առաջ  
չատ նուազ են և առ ոչինչ կը համարուին  
բնական պատահարներ։

Երկրորդ ասանկերորդ գլխով կաւարտէ  
Սիրաք իւր դասերը, և իբրեւ աներկմիտ հա-  
ւատացեալ ողևորուելով կը խօսի Աւետա-  
րանի քարոզած ընկերսիրութեան վերայ.  
առակով և օրինակով ցոյց կուտայ թէ մար-

դոյն աղատ և երջանիկ կեանք՝ ընկերսիրու-  
թեան մէջն է. ցոյց կուտայ թէ աշխարհիս  
վերայ տիրող թշուառութեան միայնակ դեղն  
ու դարման՝ ընկերսիրութիւնն է. ցոյց կու-  
տայ նաև թէ առանց Աւետարանի ճշմարիտ  
ընկերսիրութեան օրչափ ճգնի քաղաքակր-  
թութիւն՝ կարող չէ մարդոյն ապերջանիկ  
կեանքը բարւոքել, կամ նորա խռոված ող-  
ւոյն խաղաղութիւն տալ։

Սիրաք, որ Աւետարանին սիրահարն է,  
միւս դասերուն վերայ իբրեւ գլուխ և պսակ  
հիւսելով կաւանդէ իւր սիրական Սամուէ-  
լին, որպէս զի Աւետարանի ընկերսիրու-  
թեան դասերն իւր բոլոր կենաց մէջ հոգ-  
ւով և ճշմարտութեամբ ընդունի։

Ահաւասիկ այսչափով բովանդակեցի  
Սիրաքայ բարի հօր կրթական դասեր. սի-  
րով կարգացէք, խելամտելով ի միտ առէք,  
նվ դու Հայոց ժողովուրդ, Հայոց հայրեր,  
Հայոց դասախորակներ և Հայոց զարգացեալ  
որդիքներ։

Առ հասարակ ձեզ համար գրեցի այս  
պիտանի դասեր. դուք ևս Սիրաքայ հօր  
բարի օրինակին հետեւելով աւանդեցէք ձեր



որդիրներուն, աւանդեցէր ձեր աշակերտներուն, վասն զի զարգացեալ նոր սերունդին համար՝ աշխարհի գիտութիւն և մեր ընկերական կենաց դասերն՝ ամենակարեւոր գիտութիւն և հմտութիւնն են:

Սոսկ գարոցական ուսումներ բաւական չեն Հայոց զարգացեալ պատանիներուն համար, որ նոր կը թեւակոխեն աշխարհի կենաց շրջանին մէջ. այլ պէտք է զի նորա Սամուէլի նման ականջ դնելով միշտ բարեխրատ լինին ու յառաջողիմեն գէպի բաւագոյն կեանք, որոյ միջոցը մի միայն ուղիղ դաստիարակութեան ձեռքն է, որ կուղղէ և կը վարէ զիրենք:

Սիրաքն այդ կրթական ձեռք յօրինեց և կուտայ Հայոց հայրերուն ձեռքը. թէ սիրաբար ընդունիք, ով դաստիարակ Հայրեր, Սիրաքայ արնող ձեռքն ու գրիչ այլ ևս պիտի չարունակէ ձեր հաշտութեան դասեր:





ՀՀ Ազգային գրադարան



NL0342619



34954

